

2012/4

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XL. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XL. évfolyam • 4. szám
2012. augusztus

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
SELMECZI KOVÁCS ATTILA

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@gmail.com
selmeczikovacs@gmail.com

Megjelenik
a
Emberi Erőforrások Minisztériuma
a
Nemzeti Kulturális Alap
és a
Magyar Nemzeti Múzeum
támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Olvasószerkesztő:
Balahó Zoltán

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
mondAT Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Babits Mihály költő (1883–1941)

Biacsi Karolina okleveles kőszobrász-restaurátor
művész, Budapest

Borka Elly múzeumbárát tudósító, Budapest

Danis Tamás JÜdr. ny. tanár, helytörténész,
Rimaszombat

Debreczeni-Droppán Béla a Honismereti Szövetség
elnöke, Budapest

Dudich Endre dr. geológus, c. egyetemi tanár,
Budapest

Fekete J. József irodalomkritikus, Zombor

Fenyvesi István dr. egyetemi docens, Szeged

Fórizs István dr. fizikus, tudományos főmunkatárs
MTA, Budapest

Frisnyák Sándor dr. DSc. professor emeritus,
Isaszeg

Gazda József Kovászna

Gál András dr. PhD. gimn. igazgató,
c. főiskolai docens, Szerencs

Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközélpok

Hidán Csaba László dr. régész-történész,
egyetemi adjunktus, Kerepes

Matyikó Sebestyén József ny. múzeumigazgató,
Siófok

Miklós Péter történész-muzeológus,
Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Nemes Lajos dr. ny. levéltárigazgató, Eger

Pálmány Béla dr. CSc. történész, ny. levéltáros,
Budapest

Petercsák Tivadar dr. DSc. egyetemi tanár, Eger

Péntek János dr. ny. egyetemi tanár,
az MTA külső tagja, Kolozsvár

Polgárdy Géza dr. jogász, újságíró, Budapest

Prohászka Péter dr. PhD. régész, történész,
Esztergom

Réthy Károly ny. geológus, közgazdász, Budapest

Selmezi Kovács Attila dr. DSc. egyetemi tanár,
Göd

Stohl Róbert dr. PhD. művelődéstörténész,
Szeged

Tóth Szabolcs Barnabás helytörténész, doktorandusz,
Sepsiszentgyörgy

Varga Gábor dr. ny. főiskolai tanár,
Hajdúböszörmény

A címlapon:

Honfoglaló magyar vitéz. XXI. századi rekonstrukció
(Lisz János felvétele)
Hidán Csaba László cikkéhez

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éve született Szemere Bertalan (<i>Pálmány Béla</i>)	3
200 éve született Bonnaz Sándor, csanádi püspök (<i>Miklós Péter</i>)	5
Emlékezés a százhetvenöt éve született gróf Zichy Jenőre (<i>Polgárdy Géza</i>).....	7
150 éve született Pósta Béla régész (<i>Polgárdy Géza</i>).....	10

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

<i>Babits Mihály</i> : Erkölc és iskola.....	12
Csoma-alap a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban (<i>Tóth Szabolcs Barnabás</i>)	13
A Rimaszombati Csehszlovák Állami Reálgimnázium húsz esztendeje (1918–1938) (<i>Danis Tamás</i>)	15

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Bél Mátyás különleges érces vizei (<i>Dudich Endre – Fórizs István</i>).....	21
Egy honismereti utazásmélet a XVIII. századból (<i>Stohl Róbert</i>)	22
A VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus (1876) levelezése mint honismeretünk kiaknázatlan forrása (<i>Prohászka Péter</i>)	26

TERMÉS

Tokaj-Hegyalja mint történeti táj (<i>Frisnyák Sándor – Gál András</i>).....	31
Ásványgyűjtés Nagybánya vidékén (<i>Réthy Károly</i>).....	36
A délvidéki aracsai templomrom közetanyagainak kutatási eredményei (<i>Biacsi Karolina</i>).....	40
Sztyeppei örökség a Kárpát-medencében (<i>Hidán Csaba László</i>).....	45

KRÓNIKA

A XL. Országos Honismereti Akadémia Eger, 2012. július 1–6.

Ünnepi megnyitó (<i>Debreczeni-Droppán Béla</i>).....	50
A Honismereti Akadémia kitüntetettjei	53
A szekcioulések összefoglalói	60
Otthon a nyelvben. Húszéves az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége (<i>Péntek János</i>).....	63
Az Ország Széke a budapesti Kertvárosban (<i>Borka Elly</i>)	67
Hajdúsági kórustalálkozók református templomokban (<i>Varga Gábor</i>).....	68
Pasztellálomok. Pósa Ede festőművész kiállítása Siófokon (<i>Matyikó Sebestyén József</i>).....	69

In memoriam

Sylvester Lajos (<i>Gazda József</i>).....	71
Öröklét a változó Balaton partján. Búcsú Entz Béla hidrobiológustól (<i>Matyikó Sebestyén József</i>)....	73

KÖNYVESPOLC

Magyar néprajz I.1. Táj, nép, történelem (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>)	75
Silling István: Barangolások Nyugat-Bácskában (<i>Fekete J. József</i>)	76
Juhász Antal: Parasztok, pásztorok, kézművesek (<i>Fenyvesi István</i>)	76
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (összeállította: <i>Halász Péter</i>).....	78

Tisztelt Előfizetőink, Olvasóink és Szerzőink!

Sajnálattal tájékoztatjuk Önöket, hogy folyóiratunk erre az évre is az előző évihez hasonló mértékű támogatást nyert el az NKA pályázatán, ezért továbbra is csak 80 oldal terjedelemben tudjuk lapszámainkat megjeleníteni, és honoráriumot nem áll módunkban fizetni.

a Szerkesztőbizottság

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaitak lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a selmeczikovaacs@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 DPI felbontásban kérjük megküldeni. A szerzői korrektúrát szintén elektronikusan úton küldjük meg. Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének és címének feltüntetésével tudjuk fogadni.

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1–266-0857)

MNM VERÁNÓ Könyvesbolt (1053 Budapest, Magyar u. 40.)

Néprajzi Múzeum Boltja (1055 Budapest, Kossuth tér 12.)

ÉVFORDULÓK

Kétszáz éve született Szemere Bertalan

Az 1848-as forradalom első felelős kormányának belügyminisztere, az 1849-es független Magyarország első miniszterelnöke családja a honfoglaló Huba vezértől eredeztette magát. A Szemerék nemzedékek során át őrizték református hitüket, fiaikat protestáns iskolákban taníttatták, becsülettel eleget tettek a nemes rendűek legfőbb kötelességének: ha megtámadták az országot és a diéta felkelést hirdették, fegyvert fogtak és beálltak az *insurgens* seregbe, de szívesen választották a katonai pályát élethivatásul is. A békés mindennapokban gazdálkodtak elaprózódott birtokaikon, ha megválasztották őket, vármegyei tisztségeket viseltek.

Így tett hősnök apja, László (1772–1843) is, aki a Borsod megyei Vattán, egy 850 lelkes magyar faluban élt, mint a kb. 20 birtokos földesúr egyike, aki őrnagy volt és az 1809. évi Napóleon támadó hadai elleni felkelésben a megyei sereg főparancsnoka. Az édesanya, Karove Erzsébet egy Zemplén megyei, főleg Tolcsván élt „armalista” – vagyis nemesi címerrel felruházott, de birtoktalan – család sarja volt, és négy gyermeket szült. A legidősebb fiú, László (Vatta, 1809–1836) 1827-től Sárospatakon jogot hallgatott, fiatalon meghalt. Jenő (1810–1859) a híres pesti 32-es gyalogezred hadnagya lett, a szabadságharcban honvéd főhadnagy majd százados. Bertalan harmadik fiúként, Vattán, 1812. augusztus 27-én született. Az egyetlen lányról, Máriáról nem maradtak életadatok.

Az ifjú Bertalan a sárospataki kollégiumban (1820–23), majd a miskolci evangélikus iskolában (1823–25) volt kisdíák. Az 1826/27. tanévet a német nyelv elsajátítása végett a késmárki evangélikus liceumban végezte el. 1827–1832 között ismét Sárospatakon tanult, immár „tógátusként” bölcsészet és jogot. Vezetésre termett egyénisége már ekkor megmutatkozott, midőn ő kezdeményezte a leendő jogászok gyakorlati képzését segítő Nándor Királyi Tábla, illetve a Sárospataki Ifjú Egyesület megalakítását, amely a kor szabadelvű szellemének a fészke lett. 1832 nyarán befejezte elméleti tanulmányait, ezután a kötelező gyakorlati jogi képzés következett. Első mestere az a szintén református Palóczy László (Miskolc, 1783 – Pest, 1861) lett, aki Borsod vármegyének 1803-tól aljegyzője, 24 évig főjegyzője, 5 esztendőig másodalispánja volt és 4 reformkori diétán, továbbá mint korelnök az 1848/49. és 1861. évi népképviselői országgyűléseken is választott követ volt.

Szemere 1832 decemberében a pozsonyi országgyűlés forgatagában mint „jurátus” jegyző Palóczy követ mellett dolgozott, egyben mint özv. br. Szepessy Lászlóné Tallián Jozefa képviselője (*absentium ablegatus*) hivatalos tagja is lett a diétának. A harmadfél évig tartó tanácskozásokat nem várta végig. Miután a Pozsonyban dolgozó Királyi Tábla előtt kiváló záróvizsgákat tett, 1834. május 30-án letette az ügyvédi esküt, szeptemberben hazatért és december 9-én felesküdött a vármegye fizetés nélküli aljegyzőjévé. 1835. május 19-én a közgyűlésen bátran felszólt a hűtlenségi váddal terhelt br. Wesselényi Miklós érdekében.

A kor szokása szerint a nemes ifjak nyugati tanulmányutat tettek. A szegény fiút több rokona anyagiilag segítette, így 1836 májusától, útlevelel Bécsből cseh, földön át Berlinbe, innen Párizsba ment, ahol fél évet töltött, majd Londonba és Dublinba utazott, visszafelé meglátogatva Amszterdamot és a svájci Lausanne-t. 1837 októberében visszatért Bécsbe, ahol 5 hónapig maradt. *Utazás külföldön* c. útinaplójában megvallotta, mennyire elmaradott az országunk és hiányos, hibás a külföldön hazánkról alkotott kép. A cenzúra csak 1840-ben engedélyezte a mű megjelenését és sikere újabb kiadást eredményezett. 1839-ben mint jogász is fényes sikert ért el – a Magyar Tudós Társaság 1839. évi pályázatán jutalmazta és kiadásra ajánlotta *A halálbüntetésről* írt könyvét.

1842 májusától Borsod vármegye egeri járásának főszolgabírója lett, egyben tagja a jövő diétára összeállítandó követutasításokat előkészítő bizottságnak. Egy évtizede Palóczy László jobb keze volt, így az 1843. április 27-i követválasztó közgyűlés mestere mellé második követnek választotta. A két borsodi honatya az ellenzék élvonalában küzdött. Szemere több mint 70 ízben szólalt fel, a városok belső rendezéséről, a halálbüntetésről, a büntető törvénykönyvről, az esküdszékéről, a magyar hivatalos nyelvről, a bányaügyről, a külföldiek honosításáról, a közteherviselésről szabadelvű nézeteket fejtve ki.

Szemere Bertalan 1843-ban (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

A korabeli titkosrendőrség jelentése szerint „Ellenzéki, egykor még elég mérsékelt, úgy tűnik, vezérségre tör az ellenzéknél.” November 29-én indítványozta a közteherviselés és az országos pénztár (kb. nemzeti bank) megalakítását. Törvényjavaslatot készített a honosításról, vagyis hogy a jövőben ne csak nemesek, mágnások lehessenek magyar „honfiúk”, küzdött a jobbágyok kötelező örökváltásáért, a városok rendezéséért és más reformokért. 1848. március 14–15-én ő is tagja lett az országgyűlés feliratával Bécsbe hajózó és ott ünnepelt 100 tagú küldöttségének. Egyike volt az 1848-as alaptörvények megszövegezőinek.

A pesti forradalom után pályája a csúcshoz ért. Gr. Batthyány Lajos kinevezett miniszterelnök 1848. március 23-án bejelentette, hogy leendő – első független, csak a magyar országgyűlésnek felelős – kormányában Szemere kapja a belügyminiszteri tárcát, egyben a Miniszteri Országos Felelős Bizottmány tagja lett, amely a kormány megalakulásáig, április 20-ig működött.

Az új belügyminiszter legfontosabb feladata az István főherceg, nádor által 1848. július 5-ére – immár nem Pozsonyba, hanem – Pestre összehívott első népképviselési országgyűlés tagjai választása menetének és lebonyolításának, s az országgyűlés megnyitásának előkészítése volt. Szemere maga is indult a választásokon és 3 kerületben: Miskolcon, Mezőkeresztesen és a Temes megyei Versecen is győzött. A miskolci mandátumot tartotta meg, így a másik két helyen új választást tartottak. Az új képviselők igazolása is a feladata volt.

A választójogi reformok gyors bevezetése miatt az új törvények által nem érintett felsőháznál e kamara reformjának szükségességéről beszélt. Miniszteriuma élén gondoskodott arról, hogy a parlament ülésein elhangzottak mielőbb a választópolgárok tudomására jussanak. Ezért a hivatalos lap, a hetente kétszer kiadott *Közlöny* következő számaiban megjelentek az ülések szó szerint jegyzőkönyvei – ezzel végre megvalósult, amiért Kossuth Lajos 1836 után a börtönt is vállalta, a cenzúrázatlan országgyűlési tudósítás. A képviselőház ülésein fontos ügyekről beszélt, így a házsabályról, az országház építéséről (Pesten nem lévén e célra épület, a felsőház a Nemzeti Múzeumban, a képviselők a Vigadóban ülészetek). Érzékelve a magyar–román és magyar–horvát viszony romlását, kifejtette véleményét a megbékélés reményében. Amikor azonban világossá vált, hogy a fegyveres ellenállás elkerülhetetlen, intézkedett az újoncoszás megkezdéséről, sőt Mészáros Lázár délvidéki szemlelője idején a hadügyminiszteri teendőket is ellátta, és Batthyány miniszterelnököt is helyettesítette. Szeptember 11-én a miniszterek közül az egyetlen volt, aki nem nyújtotta be lemondását, hogy ellenjegyezhesse az új kormány kineve-

Érdemeit elismerve Esztergom, Szatmárnémeti, 1845-ben pedig Buda főváros is díszpolgárává választotta. 1846. január 27-én nagy többséggel másodalspánná választották, így a vármegye törvényszékét vezette – igen eredményesen.

Csak ekkor, 34 évesen, jó fizetéssel vállalkozhatott nősülésre. A jómódú – katolikus – pilisszántói Jurkovich Leopoldinát 1846. április 26-án vette nőül. Az asszony jöban-rosszban követte és öt gyermekkel ajándékozta meg. Az első, Mária (*Miskolc, 1847) John Freeman neje lett, míg az emigrációban született Terézia és Irén Hedvig kis korban meghaltak. Gizella (Párizs 1857 – Budapest, 1914) Kürthy Emil színházi író hitvese lett, a legkisebb, Attila (Párizs, 1859 – Budapest, 1905) pedig 1897–1901 között Miskolc parlamenti képviselője volt.

Szemere az Ellenzéki Párt alakuló országos tanácskozásán, Pesten, 1847. március 15-én saját programjavaslatot terjesztett elő, amelyet végül ötvöztek Kossuth javaslatával. Június 7-én részt vett az Ellenzéki Nyilatkozat megalkotásában. 1847. október 14-én a borsodi rendek közgyűlése újra diétai követé választotta – ezúttal felsőpulyai Bük Zsigmond (Tiszakeszi, 1804 – Miskolc, 1864) táblabíró mellé, természetesen ellenzéki szellemű utasítással.

Pozsonyban az ellenzéki tanácsadó testület tagja, Kossuth, Pest vármegyei követ feltétlen híve. Az első üléseken az alsótábla egyik jegyzőjévé választották.

zését. Október 1-jétől az Országos Honvédelmi Bizottmány egyik legaktívabb tagja, amihez december 13-án a Felső-Magyarország 10 vármegyéjének a teljhatalmú országos biztosi feladatkörét is elvállalta. Tisztét Miskolcra gyakorolta, energikusan szervezte a felső-tiszai hadtestet.

A Függetlenségi Nyilatkozat és Kossuth Lajos kormányzóvá választása után 1849. április 16-án Kossuth belügyminiszternek hívta meg. Előbb napokig tárgyaltak a minisztérium szerkezetéről, a kormány és a kormányzó elnök jogköréről, majd május 1-jén miniszterelnöki és belügyminiszteri kinevezést kapott. Másnap tartott programbeszédében kormányát forradalmi, köztársasági és demokráciái irányúnak nevezte. A kormányfői esküt május 14-én tette le a debreceni református nagytemplomban tartott ülésen. Május 22-én neki jutott a hálás szerep, hogy bejelentse Budavár visszavívását. A hó végén zárt ülésen indítványozta, hogy az országgyűlés költözzön vissza Pestre.

Miután azonban Buda és Pest az osztrák és orosz ellenség által fenyegetetté vált, július 1-jén ellenyezte Kossuth kormányzó rendeleteit Görgei leváltásáról és Mészáros Lázár fővezéri kinevezéséről. Július 8-án éjjel elhagyta a fővárost és Szegedre ment. Bírálta Kossuth beavatkozásait a végrehajtó hatalom ügyeibe, felajánlotta lemondását. A képviselőház szegedi ülésein még beszédeket tartott, sőt indítványokat terjesztett elő a nemzetiségek és a zsidóság egyenjogúsításáról, amelyeket a t. Ház július 28-án meg is szavazott. Az első ilyen törvények voltak ezek Európában, amire maig büszkék lehetünk, még ha ma is vannak, itthon s külföldön, akik ezt elhallgatják, vagy letagadják.

A szabadságharc folytatása a katonai túlerővel szemben kilátástalanná vált, ezért július 29-én Kossuth őt és gr. Batthyány Kázmért küldte Görgei táborába, hogy folytassák a tárgyalásokat az orosz fővezérséggel. Szemere akkor sem mondott le, amikor a temesvári csata után Kossuth, mint kormányzó és a kormány nagy része megette ezt, sőt, utóbbit törvénytelennek nyilvánította.

Legutolsónak, 1849. augusztus 24-én Orsovánál ment át török felségterületre és néhány kitöltetlen útlevelel segítségével Isztambulba, majd hamarosan Párizsba utazott, ahová felesége 1850. szeptember 12-én érkezett meg. Távollétében, 1851. szeptember 21-én a cs. kir. hadbíróság halálra ítélte, nevét másnap bitófára szegezték.

Az emigrációban jelentős közírói tevékenységet folytatott, nézete szerint a magyar függetlenség érdekében, immár Kossuth éles bírálójaként. Jellemrajzokat írt prózában és versben Kossuthról, Görgeiről, Batthyány Lajosról, illetve 1848/49 szereplőiről (*Lombok és töviskek, 1854*) és a magyar emigrációról (1859). Franciaul és angolul írt a magyar kérdéstről (*La question hongroise /1849–1860/*, ill. *Hungary from 1848–1860*). 1860-ban üdvözölte az alkotmányosság helyreállító Októberi Diplomát, 1862-ben viszont nyílt levélben bírálta Kossuth Duna-konföderációs tervét.

Az 50 éves férfi fizikai és szellemi állapota aggasztóan romlott. 1865 januárjában kérelmére kegyelmet kapott és hazatért. Felesége Párizsban maradt, de ott hamarosan, március 21-én meghalt. Május 6-án a pesti Schwartzter féle elmeegógyintézetben helyezték el. Itt érte a halál, 1869. január 18-án. Gyermekéi a gyászjelentésben „1848-ki belügyminiszter s a m. t. Akadémia r. tagja” ranggal illették. Alig van város Magyarországon, amelyben ne őrizné utcanév az emléket.

Források: *Pálmány Béla* (szerk.): Az 1848/49. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja (Hermann Róbert) Bp., 2002. 844–848.; *Pálmány Béla*: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848., Bp., 2011. 1152–1164.; *Ruszoly József* (szerk.): Szemere Bertalan és kora. Miskolc, 1991.; *Szemere Bertalan*: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár (s. a. r., bev. Hermann Róbert – Pelyach István). Bp., 1990.; Szemere Bertalan leveleskönyve 1849–1865. (vál., utószó Albert Gábor). Bp., 1999.

Pálmány Béla

200 éve született Bonnaz Sándor, csanádi püspök

Bonnaz Sándor 1812. augusztus 11-én született a franciaországi Challex-ban. Édesapja Jean Antoine Bonnaz tanító, édesanyja Françoise Hugueniot volt. Apja I. Napóleon haderejében hadnagyként szolgált, s a lipcsei csatában (1813) életét vesztette. Néhány évvel később az özvegyen maradt anya a hétéves fiával Magyarországra költözött sógorához. A francia katolikus pap, Bonnaz Antal plébánosként szolgált a Torontál vármegyei Nagyöszön (Trübswetterben), ahová nagyszámú francia telepes érkezett még az XVIII. században.

Bonnaz elemi iskolai tanulmányait Nagyöszön végezte, a gimnázium osztályait pedig Aradon, Temesvárott és Szegeden járta 1824 és 1831 között. 1831-től 1833-ig filozófiai stúdiumokat végezett a szegedi piaristáknál. Itt osztálytársa volt Dáni Ferenc későbbi szegedi főispán és Gottmann József, majdani csanádi kanonok. 1833-ban – mivel akkor a csanádi püspöki szék betöltetlen volt – Maross Gergely káptalani helynök vette föl a csanádi egyházmegye papnövéndékei közé.

Bonnaz Sándor 1833 és 1837 között – mint csanádi egyházmegyei kispap – a bécsi Pazmaneumban tanult teológiát. 1837. augusztus 17-én szentelte pappá Lonovics József csanádi püspök a temesvári székesegyházban. Első szentmiséjét a nagyözi Szentháromság-templomban mutatta be. 1837–1838-ban Karánsebesen szolgált káplánként Bódy Antal plébános mellett, majd 1838-ban a csanádi egyházmegye székhelyére, a püspöki aulába került, mint szentszéki aljegyző és iktató. 1839–40-ben a temesvári papnevelő intézetben tanította a morál- és a pasztorális teológiát. Lonovics József püspök 1839. február 25-én a temesvári papnevelő intézet helyettes, majd 1839. július 25-én rendes tanárává nevezte ki.

1840. július 27-én tett – a plébánosi tevékenységhez szükséges – zsinati vizgát Róka József és Oltványi István előtt. 1840. augusztus 1-jétől – nagybátyja utódjaként – Nagyösz plébánosa lett. 1846–47-ben új templomot építtetett a faluban (Gyulay Sámuel gróf, a plébánia kegyurának támogatásával), amelynek berendezésére és felszerelésére már nem maradt forrás. Csak három évvel az építkezés befejezése után, 1850. augusztus 20-án Szent István király ünnepén szentelték föl a Szentháromság tiszteletére.

Bonnazt 1850. október 16-án a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság magyar és német iskoláinak felügyelőjévé nevezték ki, ekkor édesanyjával együtt a tartomány központjába, Temesvárra költözött. Később gyakran bírálták amiatt, hogy a magyar szabadságharcot leverő és az alkotmányt mellőző osztrák neoabszolutista politikai berendezkedésben hivatalt vállalt.

Csajághy Sándor csanádi püspök javaslatára 1853-ban az uralkodó a csanádi székeskáptalan kanoonkjává nevezte ki. 1854. március 19-én Johann Coronini-Cronberg altábornagy, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság helytartója helytartói tanácsossá és oktatásügyi előadóvá nevezte ki. Tagja volt a Bánságból az I. Ferenc József és Erzsébet esküvőjére küldött delegációnak is, a szertartáson azonban betegsége miatt nem tudott részt venni. Az uralkodó 1854. április 22-én a Vaskoronarend harmadik osztályával tüntette ki, majd 1859. április 2-án az Űdvöztöről elnevezett szekszárdi címzetes apátságot adományozta neki. Mint új apátot Csajághy Sándor püspök 1859. május 30-án áldotta meg. 1859-ben a temesvári műemlékek és régiségek felügyeletével is megbízták.

Bonnaz Sándor csanádi püspök.

Ismeretlen mester festménye a szegedi püspöki palotában (Dömötör Mihály felvétele)

Bonnaz Sándort – Csajághy püspök halála után – 1860. június 7-én nevezte ki I. Ferenc József csanádi püspökké. Ezt IX. (Boldog) Pius pápa 1860. szeptember 28-án erősítette meg. Bonnazt Kunszt József kalocsai érsek szentelte püspökké a kalocsai székesegyházban 1860. november 4-én, Borromeo Szent Károly ünnepén. Hivatalába 1860. december 18-án iktatták be a temesvári székesegyházban. 1862 áprilisa és augusztusa között Rómában tartózkodott, találkozott IX. (Boldog) Pius pápával, aki pápai trónállóvá nevezte ki. 1870–71-ben részt vett az első vatikáni zsinaton. 1867-ben a király valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki, 1871-ben pedig a Vaskoronarend első osztályával tüntette ki. Bonnaz 1871-ben százezer forintot adományozott a csanádi székeskáptalannak, amely lehetővé tette további két kanonok kinevezését és javadalmazását. Ezzel a csanádi kanonokok száma a XVIII. században kialakult hatról nyolcra emelkedett. (A török megszállás előtt a csanádi székeskáptalannak huszonöt tagja volt.)

Az elődje által 1858-ban az egyházmegyébe telepített Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolánövérék rendjét nagy összegekkel támogatta. Iskolát és rendházat alapított 1862-ben Lippán (100 ezer forint támogatással), 1864-ben Temesvár-Józsefvárosban,

valamint Lugoson (65 ezer forint adományozásával) és Oravicán (amit 32 ezer forinttal támogatott), de jelentős adományokkal támogatta az iskolanővérek verseci és szegedi intézményeit is. Főpásztorsága alatt a püspökség területén tizenkilenc új plébániát szervezett. Köztük Kisszentpéteren 1862-ben, Gyula-Varsádon 1865-ben, Kunágotán 1866-ban, Ürményházán 1868-ban, Nádorhegyen 1880-ban, Aracson 1881-ben, Józseffalván 1888-ban.

Bonnaznak a karitatív tevékenység iránti elkötelezettsége végrendeletében is tetten érhető. Egy katolikus egyetem megszervezésére 100 ezer forintot hagyott, Szegeden egy templom építésére ugyancsak 100 ezer forintot, míg Aradon egy templom és egy paplak építésére 40 ezer forintot. A temesvári székesegyháznak 50 ezer, a szegény iskolanővérek temesvári központi rendházának 20 ezer, a szegedi katolikus tanítóképző intézetnek 20 ezer, a temesvári szemináriumi templomnak 15 ezer forintot hagyott hátra. De pénz hagyott a makói kórházra, a váci siketnéma intézetre, a Szent István Társulatra, a Szent László Társulatra és több újabb építésű templomra (például a lippai vagy a dettai) is.

Bonnaz Sándor az 1860-as évek végétől súlyos idegbetegségben szenvedett. Ennek hatására 1873-ban elhatározta, hogy püspöki helynököt nevez ki maga mellé, aki fölszentelt püspökként segítségére lehet az egyházmegye kormányzásában. Ezért 1874 áprilisában püspökké szentelték Németh Józsefet, aki 1884. február 17-től – a püspöki vagyron kezelésének kivételével – minden főpásztori jogot elnyert. Bonnaz betegsége miatt a nyarakat a máriaradnai ferences kolostorban töltötte, 1878-tól pedig a Krassó megyei Franzdorf plébániáján. 1888 őszén súlyos, ágyban fekvő beteg lett. 1889. augusztus 9-én hunyt el a temesvári püspöki palotában. 1889. augusztus 12-én helyezték örök nyugalomra a temesvári székesegyház kriptájában, a temetési szertartást Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök végezte.

Felhasznált irodalom: *Juhász, Koloman – Schicht, Adam:* Das Bistum Timișoara-Temesvar. Vergangenheit und Gegenwart. Temesvar, 1934.; *Kováts Sándor:* A csanádi papnevelde története. Temesvár, 1908.; Magyar Katolikus Lexikon. 1. köt. Főszerk. Diós János, szerk. Viczián János. Bp., 1993. 924–925.; *Miklós Péter:* Püspökéletrajzok a 19. századi csanádi egyházmegyéből. Deliberationes, 2012. 1. sz. 135–147.; *Szekrényi Lajos:* Bonnaz Sándor csanádi püspök. Katholikus Szemle, 1890. 2. sz. 161–184.

Miklós Péter

Emlékezés a százhetvenöt éve született gróf Zichy Jenőre

Gróf Zichy Jenő, aki mint belső titkos tanácsos, főrendi házi tag, császári és királyi kamarás, országgyűlési képviselő, politikus, az MTA tiszteletbeli tagja és *Ázsia-kutató* is szerepel a lexikonokban, alighanem utolsóként említett tevékenysége által érdemelte ki leginkább az utókor jó emlékezetét.

A Zichy-család, amelynek fiaként százhetvenöt évvel ezelőtt, 1837. július 5-én a Fejér megyei Sárszentmihályon (ma is álló kastélyukban) megszületett, nem csupán az egyik legrégebbi, de az egyik leggazdagabb magyar történelmi családnak is számított. Kiterjedt birtokaik voltak Fejér megyén túl Pest, Somogy és Zala területén, de még Erdélyben is. E birtokokat, s a grófi címet a török elleni harcokban bizonyított vitézségükért kapták a Zichy-ősök, akik fontos szereplői voltak a magyar történelemnek. Meg – tegyük hozzá – a politikai, művészeti és tudományos életnek, hiszen miniszterek, írók, festők és főpapok is kerültek ki soraikból. És Ázsia-kutató is, gróf Zichy Ödön politikus és Odescalchi Paulina fia, Jenő személyében. Középiskolai tanulmányait a közeli megyeszékhelyen, Székesfehérvárott végezte, az ezt követő jogi stúdiumokat pedig különböző németországi egyetemeken.

Aztán húszéves korában Széchenyi István fiaival tapasztalatszerzés céljából turistautat tett a Balkánon. Három év múlva, 1860-ban pedig, mint Fejér megye főszolgabírája, közeleti pályafutását is megkezdte. A következő évtől – kisebb megszakításokkal – különböző választókerületekben volt országgyűlési képviselő. Így 1861-ben és 1965–78 között a bodajki választókerület országgyűlési képviselője, míg 1879-től székesfehérvári, 1884-től Budapest belvárosi, 1887-től bobrói, 1896-tól ipolysági, 1901-től ismét székesfehérvári képviselő a parlamentben. 1865-től a Deák-párt politikusa. 1870-től párton kívüli, majd a Szabadelvű Párt tagja, s 1903-tól egészen haláláig ismét párton kívüli politikus.

Közben, 1866-ban ismét külföldi tanulmányutakon vett részt, Angliában a vízépítést, Hollandiában az öntözési és lecsapolási munkákat tanulmányozta. A hetvenes években ügyvédi vizsgát tett, figyelmét azonban sokkal inkább a közgazdasági és iparügyek kötötték le. Szorgalmazta az Alföld csatornázását, 1890-ben a Ferenc-csatorna kormánybiztosává nevezték ki. Az ipar fejlesztésének elősegítésére több kiállítást is szervezett, 1881-ben az Országos Iparegyesület elnökévé választották. Kezdeményező készségére példa, hogy a szívéhez oly közel álló Székesfehérváron indítványozta Vörösmarty Mihály szobrának felállítását, meg az állandó színház felépítését. Mindkettő meg is valósult. Az iparoktatás fejlesztése terén ugyancsak eredményes munkát végzett. Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter felkérésére 86 városban szervezte meg az alapfokú ipariskolákat.

Mindezeket gróf Zichy Jenő pályaképeinek teljesebb megismerése céljából említettük meg. Hiszen – mint fentebb már utaltunk rá – Ázsiába vezetett három expedíciója számít élete legmaradandóbb és legnagyobb teljesítményeinek. Hogy „előéletének” most vázolt, részben politikai, részben iparpolitikai hangsúlyokat kapott alakulását követően mi készítette a jelentős, részben saját vagyonából finanszírozott keleti expedícióira? E jogosnak látszó kérdésre a válasz alapvetően családtörténeti kutatásaiban rejlik. Ugyanis a Zichy-ösök származási helyének kinyomozását tűzte ki utazásai céljául, összekötve ezt egy még nagyobb feladattal, hogy nyomába eredjen a magyarok eredetének. Hogy felkutassa a magyarság őshazáját.

Mielőtt sorra vennénk a három keleti útját, említsük meg, hogy az ismeretlen és távoli tájak kutatása egészséges, edzett, a megpróbáltatásokat jól tűrő, s ha nem is feltétlenül fiatal, de lehetőleg még nem idős, mindenképpen aktív és kezdeményező résztvevőket igényelt. Ezzel szemben Zichy Jenő első tudományos expedícióját 58 éves korában, 1895-ben (az indulás napja április 30), a másik kettőt meg ennél is idősebb korában valósította meg.

Az első, több hónapos kutatóútjának nem csupán tervezője, de szervezője, vezetője és mecénása is volt. Úti célja a Nyugat-Kaukázus, mivel az ott élő népek körében kívánt nyelvi, néprajzi és történelmi kutatásokat végezni. Ennek megfelelően alakította ki expedíciója személyi összetételét. Útitársai Szentkatolnai Bálint Gábor nyelvész, Csellingerian Jakab orosz-örmény tolmács, Roslapil Károly erdész, Szádeczky-Kardoss Lajos történész, Wosinszky Mór régész, valamint Karl Wutke müncheni festőművész. Zichyék fő bázisa Déchy Mór, a jeles utazó odesszai otthona volt. Hajóra szállva, a Krim-félsziget kikötőinek érintésével jutottak el az Azovi-tengerre, majd Novorosszjszkban szálltak partra. Itt a Nyugat-Kaukázus etnikailag vegyes lakosságú területein – Zichy feltevése szerint – olyan népek élhettek ebben az időben, akiknek ősei kapcsolatban állhattak a vándorló magyarsággal.

Mellszobra a székesfehérvári Zichy-ligetben

Erről az expedícióról néhány tanulmány ugyan készült, s az útról küldött kisebb beszámolóik is megjelentek (főleg a Budapesti Hírlapban) de a Zichy Jenő elképzelése szerinti részletes, naplószerű leírás nem. Amint erről Szádeczky-Kardoss Lajos, az expedíció „krónikása” 1915-ben lejegyezte: „*Tanulmányutunk tudományos eredményeiről rendszeres beszámolás nem történt, mert munkálataink kiadása olyan feltételekhez kötött, melynek teljesítése tudományos meggyőződésünkkel ellenkezett [...] azóta közel húsz esztendő telt el.*” Szádeczky azonban útinaplóját gyorsírással szorgalmasan írogatta, ennek megfejtése és ezt követő kiadása azonban egyre késett. Az általa 1915-ben említett húsz évnél sokkal több is eltelt úgy, hogy az ügyben semmi sem történt. Csak nemrég, már a mi időnkben, Schelken Pálma kitartó munkájának eredményeként készült el Szádeczky útinaplójának „megfejtése”, s ennek nyomán 12 éve jelentette meg azt a Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó Zichy-expedíció Kaukázus, Közép-Ázsia, 1895. Szádeczky-Kardoss Lajos útinaplója (Bp., 2000) címmel. Schelken Pálma az útinapló elé írt bevezetőjét az alábbi sorokkal zárta: „Meg-

győződés, hogy Zichy expedíciójával felbecsülhetetlen értékű szolgálatot tett a magyar keletkutatásnak, annak valamennyi ágát (néprajz, nyelvészet, régészet, eredet, stb.) tekintve.”

Zichy második tudományos expedíciójára már a következő év, 1896 nyarán sor került. Ezúttal a Kaukázus déli oldalának völgyei következtek, az itt élő népek körében végezték kutatásaikat, majd vándorlásaik során Dél-Oroszországon át eljutottak a Turán-alföldre is, ahol felkeresték Turkesztán két ősi kulturális központját, Buharát és Szamarkandot. Ásatásokat ezúttal sem végeztek, s miként az előző évben is, a hangsúlyt az anyaggyűjtésre fektették.

A két expedíció révén felgyűlt régészeti leleteket Pósta Béla, a néprajzi anyagot pedig Jankó János, e szakterületek elismert szakemberei rendszereztek, majd dolgozták fel. Tudományos eredményeiket két kötetben, magyarul és franciául is kiadták. Tegyük hozzá, hogy az expedíciók megítélése sem a hazai közéletben, sem szakmai körökben nem volt egységes. Míg előbbi elismeréssel övezte Zichy és társai kutatóútjait, utóbbi – Hermann Ottóval az élen – egyáltalán nem fukarkodott a bírálatokkal.

E bírálatokat megszívelve, a korábbiaknál alaposabb felkészülés után került sor 1897-98-ban Zichy Jenő legjelentősebb, harmadik tudományos expedíciójára. Útitársai ezúttal Pósta Béla régész, Jankó János néprajzkutató, Pápay József nyelvész, Csiki Ernő zoológus, Lehoczky Andás állatpreparátor és Roslapil Károly erdész voltak. Elsődleges céljukról Zichy így írt egyik beszámolójában: „*Alapos volt a remény, hogy ha mindjárt a tizenkettedik órában érkezünk is, etnographiai és nyelvészeti kutatások segítségével sikerülhet a népelet és lélek oly ősi megnyilvánulásait felfedeznünk, melyek a mi ősmúltunk egyik-másik homályára fényt deríthetnek.*”

Az expedíció a magyarság oroszföldi vándorlásainak nyomait is kutatni akarta, mégpedig az itteni múzeumok népvándorlás kori gyűjteményeinek átvizsgálása, s a hazai leletekkel történő összehasonlítására kapcsán is. A feladatok sokfélesége és a kutatásra kijelölt területek egymástól való nagy távolsága nem tette lehetővé, hogy a résztvevők végig együtt utazzanak és munkájukat egyszerre, ugyanott végezzék. Ellenkezőleg. A résztvevők nem egyszerre és nem is ugyanazon az útvonalon indultak. Elsőként Jankó János kerekedett fel, hogy sorra látogassa az orosz múzeumokat. Majd csaknem két hónappal később Pósta Béla indult útra Varsó, Helsingfors, Szentpétervár, Tver, Moszkva, Kijev, Odessza és Kercs régészeti anyagait vonva be vizsgálatainak körébe. Az összes résztvevő első összejövetelére 1898. április 1-jén került sor Tbiliszi (az akkori Tiflisz) falai között. Miután kutatási programjukat egyeztetették, a csoport tagjai együtt maradva, a Kura folyó völgyét övező hegyek sziklabarlangjait keresték fel, később lépteiket Baku felé irányították. Egyedül a nyelvész Pápay József vált külön a többiekől, aki a Volga-parti Kazanyba utazott, majd a csuvasok és baskírok közé ment, mert nyelvi összehasonlító feladatai ide szőlították.

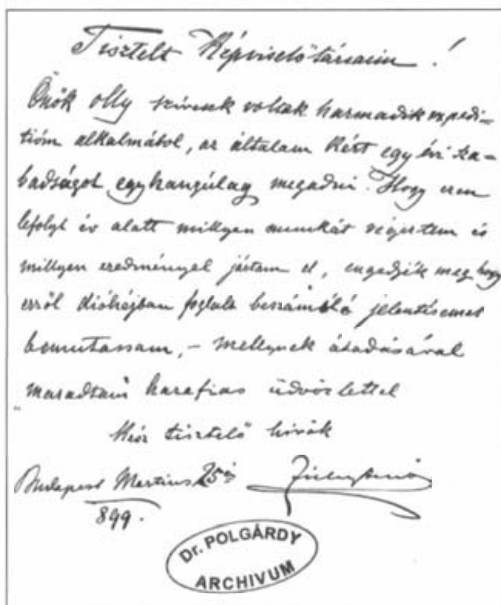
Második összejövetelük Kazanyban volt, ahová Zichyék a Volgán felfelé hajózva jutottak el. Miután lezajlottak a megbeszélések és tapasztalateserék, Pápay ismét különvált, s ezúttal az Ob torkolatvidékénél élő északi osztjájokat kereste fel. Egy teljes évig élt körükben, ez alatt sikerült megfejtienie a még Reguly Antal által gyűjtött osztják szövegeket.

Jankó János a déli osztjájokat kereste fel, akik az Ob középső szakaszának mellékfolyói mentén éltek. A csoport többi tagjai egyelőre együtt maradtak, s az Iris folyón Omszkiig hajóztak, majd a szibériai vasúttal a Bajkál-tó partján fekvő Irkutszkba utaztak. Közben Pósta Béla is megvált a többiektől, Minuszinszk városától – az összegyűjtött régészeti anyaggal együtt – hazafelé vette az irányt.

Zichy és Csiki Ernő átkeltek a Bajkál-tavon és a Szelenga folyón egészen Novo Szeleginszkiig hajóztak. Majd előbb lóháton, később egy tevekaravánnal folytatták útjukat a mongol pusztákon és a Góbi sivatagon át Pekingig. A zoológus Csikinek ezen út során több ezer bogarat, rovarot sikerült begyűjtienie és preparálnia a Magyar Nemzeti Múzeum részére.

Zichynek szándékában állt Pekingben felkutatni azokat az Árpád-kori okiratokat, amelyeket – állítólag – még Batu kán csapatai hurcoltak el hazánkból. Ám egy időközben kitört palotaforradalom számításait keresztülhúzta, s kénytelenek voltak hajóra szállni és hazatérni. Így Zichy Tiflis, Kazán, Tobolszk, Omszk, Irkutszk, Urga és Peking főbb állomásokat érintve, kilenc hónapi utat követően Pekingből 1898. december 18-án tért haza.

A harmadik expedíció gyűjtési anyagát hatkötetes, impozáns kiadványban foglalták össze *Keleti kutatások a magyarság eredetének felderítése érdekében. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása* (I–VI. Bp., 1905.) címen, s ez tudományos körökben jelentős sikert aratott. Zichy Jenőt a Magyar Földrajzi Társaság 1898-ban, a Magyar Tudományos Akadémia pedig 1899-ben tiszteleti tagjává választotta. Mint parlamenti képviselő az országgyűlésnek megküldött jelentésében számolt be a távolléte alatt végzett munkájáról. A jelentést kísérő, 1899. március 25-én kelt levelét mellékeljük. Szövege – az eredeti írásmód szerint – a következő: „*Tisztelt Képviselőtársaim! Önök oly szivesek voltak harmadik*

expeditio alkalmából, az általam kért egy évi szabadságot egy hangúlag megadni. Hogy ezen lefolyt év alatt milyen munkát végeztem és milyen eredménnyel jártam el, engedjék meg, hogy erről dióhéjban foglalt beszámoló jelentésemet bemutassam, – mellynek átadásával maradtam hazafias üdvözlettel, Kész tisztelő hívük, Budapest, Martius 25-én, 1899. Zichy Jenő.

Gyűjteményeiből 1901-ben magánmúzeumot létesített, melyet végrendeletében Budapest székesfővárosra hagyott. (A kaukázusi és dél-szibériai régészeti gyűjtemény előbb 1916-ban a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tárába, onnan 1935-ben a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeumba került, ahol ma is őrzik.)

Gróf Zichy Jenő, a jelentős Ázsia-utazó és kutató az ausztriai Meránban hunyt el 1906. december 26-án, temetése Budapesten, a Kerepesi úti temetőben volt.

Polgárdy Géza

150 éve született Pósta Béla régész

Pósta Béla régész, egyetemi tanár, az Erdélyi Múzeum Egyesület Érem- és Régiség-tárának igazgatója, százötven évvel ezelőtt, 1862. augusztus 25-én (más források szerint 22-én) született Kecskeméten. Ám ahhoz, hogy ez a rá emlékező írás most megszülessen, e kerek évfordulón túl, még két további körülmény is hozzájárult. Az egyik – miként gróf Zichy Jenőről írva már megemlítettük – Pósta Béla a jeles Ázsia-utazó második expedíciója során gyűjtött anyagának régészeti feldolgozója, harmadik útjának pedig aktív résztvevője, s a régészeti anyag leírója volt. A másik körülmény fájdalmas és elkésztítő, ugyanis Pósta halálát követően Kolozsvárott, a Házsongárdi temetőben a várostól díszsírhelyet kapott, amelyet barbár kezek a XX. század végén ledöntöttek és összetörték. Semmi esetre sem vehetjük tudomásul, hogy Kolozsvárott, a Házsongárdi temetőben barbár kezek egyre-másra elpusztítsák a magyar múlt jeleseinek sírjait! A jelen írás vége felé látható fénykép most

azt a márványlapot mutatja, amelyet a szétdőlt diszírja szomszédságában (!) állított az emléket megőrizni kívánó kegyelet, jelesül 2006-ban a Pósta Béla Egyesület.

„Puritán, hazafias szellemű, a bírói pályán az igazságosság feltétlen szolgálatában álló édes atyjának egyenes lelke ő benne is élt” – írta visszaemlékezésében az őt jól ismerő tanár, dr. Schneller István. Bajai diákévei után a kalocsai jezsuiták nevelték, s még az is megfordult a fejében, hogy belép a rendbe. Ám a családi hagyományok, s a római jogrend iránti csodálata érettségi után a budapesti egyetem jogi karára vezették. Közben lelkesen látogatta az akkor már a fővárosban oktató, Erdélyből elszármazott Torma Károly régészeti előadásait, s hatására a joghallgató hamarosan váltott és bölcsészhallgató lett. Torma pártfogolta tanítványát, aki elvégezvén az egyetemet, átmenetileg mentora mellett Aquincumban dolgozott. Már 1883-ban, egyetemistaként napidíjas gyakornok lehetett a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtőjében, 1885-től ugyanitt kinevezett tisztviselő. A világot járt, széles műveltségű Pulszky Ferencben újabb támogatóra lelt, akinek hatására bejárta Francia- és Németországot, Skandináviát és Svájcot.

1895-től múzeumőr, s e feladatköréből hívták meg 1899-ben Kolozsvárra, ahol április 14-től a régészeti egyetemi tanára. Az ezt követő két évtizedben itt, Erdély fővárosában fejtette ki közmegelegedésre több irányú tevékenységét. Azért csak két évtizeden állt, mert viszonylag fiatalon, 1919-ben elhunyt.

Úgy egyetemi előadásai, mint a korszakokon átívelő ásatásai, a régészet minden ágában alapos megfigyelő készségéről, széleskörű tájékozottságáról tettek tanúbizonyságot. Első nagy ívű összegzése a Pécssett, 1897-ben megjelent *Baranya vármegye története az őskortól a honfoglalásig* című könyve. Ezt tartják a „hallgatag” régészeti anyagot szakavatottan megeleveníteni képes egyik legelső magyar nyelven készült alkotásnak. Ebben az időben készítette el *Szolnok-Doboka vármegye ősrégészete* című munkáját is, amely aztán a Kádár József szerkesztette *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* című kötet legjobban megírt részének minősült. Mint Ferenczi István írta rá emlékezve a kolozsvári Művelődés című folyóirat 2000/2. számában a 30. oldalon: „Egész későbbi alkotói tevékenységét átható változást okozott a Zichy Jenő gróf kaukázusi és közép-ázsiai utazásainak eredményeit a világ elé táró gyűjteményes kiadvány II. kötetében közölt: *Az archeológiai gyűjtemény c. nagyszabású műve. Ámbár magyar emlékek nem szerepelnek a vegyes történelmi értékű, vásárolt és gyűjtött anyagban, más korok közép-kelet-európai megkaukázusi kapcsolataira ő hívta föl először az eddig egyoldalúan szemlélődő kutatók figyelmét, s ezzel az addig egysíkú, nyugati irányú régészeti tájékozódást keletnek fordította.*”

(Csak emlékeztetőül a *Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai* című, 1897-ben megjelent kétkötetes munka a gyűjtemények leírását adta Jankó János és Pósta Béla munkájaként.)

Említenünk kell az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtőjében végzett munkáját is. Elődjétől, Finály Henrikától nagyszámú és változatos, ám gyakorlatilag csaknem kezelhetetlen gyűjteményt vett át. Póstának kellett a húszezer érem és tízezer különféle tárgy alkotta gyűjteményből a kor kívánalmainak megfelelő múzeumot létesítenie, s azt a közművelődés és az egyetemi oktatás szolgálatába állítania. S ez vált az általa létrehozott „erdélyi régészeti iskola” mintegy tanműhelyévé.

A Zichy Jenő által szervezett és vezetett, 1897–98-as, harmadik expedíció útvonalt – amelynek Pósta Béla régészeti résztvevője volt – az ezen lapszámban közölt Zichy-megemlékezésben ismertettük. Tegyük itt hozzá annyit, hogy az 1905-ben, Budapesten megjelent *Zichy Jenő harmadik ázsiai utazása* III. és IV. kötetét képező *Régészeti tanulmányok az orosz földön* Pósta Béla munkáját dicsérik.

Megemlékezésünk lezárásaként pedig még annyit, hogy amikor 1919. április 16-án Kolozsvárról Pósta Béla elhunyt, még senki sem gondolhatta, hogy ennek a számunkra, magyarokra nézve szörnyűséges XX. századnak a végére sem neki (sem többeknek a Házsongárdon eltemetett nagyjaink közül) még sírja sem lesz. Noha Póstat a helyi egyetem magyar tanárainak fenntartott temetőrészben helyezték „öröknek vélt” nyugalomra, sírját is, eredeti sírkövét is felszámolták. Sírja helyén egy román pap kökeresztje látható. Ezért fogalmaz úgy a 2006-ban felállított új sírkövénél felirata, hogy az Posta Béla „szétdőlt sírja szomszédságában” áll! Mert az eredeti nem csupán elpusztították, kellett a hely másnak...

Zichy Jenő és Pósta Béla

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Babits Mihály:

Erkölc és iskola*

(Részletek)

[...] Mert van az iskolának erkölcsi hatása, van most is, éspedig kiszámíthatatlan nagy: amint a gyermek kedélye kiszámíthatatlanul hajlékony. De ez nem a leckék, tanítások hatása, hanem a jellemek egymásra való hatása. Ezt a természetes hatást céltudatosá tenni s kizárólag jó irányba terelni: a jövő feladata. Ez a hatás pedig kétágú: a tanulóknak egymásra hatása; és a tanár hatása a tanulókra. Az első nagyon sok rossznak okozója: de ellenőrizve igen sok jónak szülője is lehet. Kétségtelen, hogy a zárkózott, pajtástalan gyermekek lelkileg romlatlanabbak a bandásoknál; de testileg nem mindig egészségesebbek, ami szintén az erkölcshez tartozik. S a tapasztalás mutatja, hogy a gyermekekre egymás révén lehet legjobban hatni. Mert a gyermek alapján nemes lelkének egyik leghatalmasabb tirannusa a szégyenretet. S elsősorban pajtásai előtt szégyenli magát. Ez viszi sok rosszra, s ez viheti sok jóra is.

Mert a gyermek lelke alapján nemes, nemesebb, mint az átlag felnötté. Ezt a tanárok alig képesek észrevenni, mert a tanárok, hála az iskolai fegyelemnek, nem ismerhetik meg tanítványikat. De észrevette Schopenhauer, észrevette Hugo Viktor, észrevette mindenki, aki gyermekeket iskolán kívül ismer és szeret. Nincs megrázóbb és igazabb lap Schopenhauerben, mint amely arról szól, hogyan lesz a gyermekből közönséges ember. A gyermek lelkének mélységei vannak, amelyeket mi legfőljebb emlékeinkből sejtethetünk. Őt még izgatják olyan problémák, melyekre közülünk csak a zseni gondol. Agyában az élet szűz és friss benyomásai élénkebb életre kelnek. Nagyobb és fontosabb előtte minden, s szeme művész szeme. Gondolatai izgatóbbak, érzései nagyobbak. Eppen azért a gyermek jobb és romlottabb, mint mi. [...] Azonkívül a gyermekben a legkisebb erkölcsi kétely pusztítóbb és mélyebben pusztító. Pesszimizmusa feketébb, és gonoszúsága nagyobb gonoszúság. Szenvedélye nagyobb szenvedély. Mind-ezekért mi is felelősek vagyunk, akiknek személye akarunkon kívül is a legnagyobb hatással van rájuk. Szülők, tanárok, gondolatok-e már erre? Gondolatok-e rá, hogy leereszkedjete a gyermeki lélek mélységeibe, és megmentséte a gyöngyöket, és megöljéte a szörnyeket, melyek ott lenn laknak? Nem, hisz ezt nem engedi a fegyelem. Ez a fal és bilincs. Vettéte-e valaha komolyan a gyermeket? Beleképzeltéte-e magatokat az ő helyébe? Tudjátok-e, hogy az, amit ti kicsinyes dolognak láttok, amin ti mosolyogtok: neki rettenetes rémek és lélekesemények? Láttátok-e a tizenhat éves „rossz” fiút, aki oly ideges, hogy egy keményebb szavatokra képes sírva fakadni. És két napig a legnagyobb jóhiszeműséggel s valóban heroizmussal iparkodik kievickélni az akaratnélküliség borzasztó útvesztőjéből, amelybe jutott. De csak két napig. Néztéte-e a most nyúló, serdülő, szórakozott fiút? Homlokán az első pattanások; szeme, míg ti a pírtről beszélte neki: bután messze mered: tudjátok ki ő? A nemzet reménye! A jövő reménye! Láttátok a romlottat, aki dacos, kétségbeesett, mert nem tud megjavulni: s nem érezték lelkifurdalást? Nektek kellett volna őt megjavítanotok. Ti hattok lelkére legtöbbit; de mit tettéte, hogy hatásotok mindig jó és biztos legyen? [...]

S vajon a szülőké és a tanároké az egyetlen felelősség? Szó sincs róla. Orvosok, újságírók, kiknek írásait a gyermekek ellenőrizhetetlenül olvassák, színészek, kiknek játékát nézik, s valóban az egész társadalom dolgozhatik azon a nagy munkán, amely: a jövő nemzedék előkészítése. S van-e valami nagyobb dolog? Ezzel szemben mindent félre kellene tenni. [...]

S még egyszer idézem Nietzsche szavait:

– Mit törődöm veletek, ti jelenlegiek? A jövő országába nézek, gyermekeim országába.

Így beszélt Zaratusztra.

– S hagyjátok hozzám jönni a gyermekeket – így szól Krisztus, ki nem katedréről tanított.

* Megjelent a Szeged és Vidéke 1908. március 3-i számában.

Csoma-alap a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban¹

Rövid tanulmányomban a Kézdivásárhelyi Katonai Nevelőintézetben és a Székely Mikó Kollégiumban létező Csoma-alapítvány történetét ismertetem, mint a Háromszéken létező iskolai alapítványok egyik legfontosabbikát.²

A Kézdivásárhelyi Katonai Nevelőintézet létrehozásának ötlete Rorestáni Johann Purcell ezredparancsnok nevéhez fűződik. Az intézet tervezetét 1817. szeptember 15-én nyújtotta át a Kézdivásárhelyre látogató Ferenc császárnak. Az ötlet elnyerte az uralkodó tetszését, ezért engedélyt adott annak kivitelezésére. Az építkezéseket Székelyföldön összegyűjtött adományokból fedezték, amelyek a 14. és a 15. határezred, a 11. székely huszárezred állományától, a gyalogezredek tisztikarától, a huszárezred tisztjeitől származtak. Az összegyűjtött összeghez csatolták az ezredek kezelésében álló revendikált havasok jövedelmét, valamint az erdélyi civil lakosságtól begyűjtött adományokat. Az építkezéseket 1818-ban kezdték el és 1822-ben fejezték be. A hivatalos átadásra 1823. május 1-jén került sor.³ A felépített intézet homlokzatára a következő felirat került:

Educandae soboli Martiae
Siculorum Limitaneorum Subsidiis
Privataque munificentia
Extractum
Francisci I. Et Carolinae Augustae
Transilvaniam perlustrantium
Memoriae Dicitum
MDCCCXXXIII.⁴

Az iskola két részből állt. Az egyik a civil tagozat volt, ahol 7 éves kortól tanították a jelentkezőket 12 éves korukig. Innen beiratkozhattak az intézet felsőfokú részébe, az un. Kadét-iskolába, ahol civilek és katonák által vezetett tisztképzés folyt. Az intézmény 115 tanulóra volt berendezve, ám rendszerint sokkal többen tanultak benne. Az oktatás nyelve német volt. Az intézmény 100 alapítványi hellyel is rendelkezett. Akik ezeket foglalták el, katonaruhában kellett járjanak. Az alapítványok közül ismerjük a Kovács Miklós-féle alapítványt és a római katolikus püspöki 4000 Ft-os alapítványt, melynek kamataiból két székelyföldi tanulót tanítottak. Báró Szepessy Ignác püspök 500 Ft alapítvánnyal rendelkezett, Cseh Zsigmond 2000 Ft adományozott.⁵ Az iskolát a császári kincstárból származó évi 4000 Ft is támogatta. Ez 100 tanuló tanítási költségeit fedezte.

A Körösi-alap története a nagy utazó távol-keleti kutatásaihoz kapcsolódik. Körösi 1821-ben segélyt kért az anyaországtól. A kutató kérését a Pesten megjelenő Tudományos Gyűjtemény (1821) című folyóiratban hozták nyilvánosságra Thaisz András szerkesztő jóvoltából. Két hónap alatt Erdélyből begyűjtött 86 arany, amit el is küldtek volna Teheránba, de nem sikerült a kutató nyomára bukkanni. Végül 1825-ben 2878 forint összegyűjtéséről számoltak be, amit a kutató az osztrák nagyköveten keresztül London érintésével 1832-ben kapott kézhez Kalkuttában. Csoma a pénzt megköszönte, de nem kívánta saját céljaira felhasználni, hanem szanszkrit könyveket akart vásárolni. Az összeget letétbe helyezte, de a bank csödbe jutott, a pénz elveszett. Az indiai brit kormány azonban nagyvonalúan kárpótolta 300 arannyal. Ebből az összegből Csoma 1835-ben 200-at elküldött a Magyar Tudós Társaságnak. A pénzt Döbrentei visszautasította, így Csoma 1835. július 18-ki Nagyenyedi Kollégiumhoz címzett levelében elküldte iskolájának. Az alapítványt művelődési és jótékony célra szánta. Ezután létesítette többi alapítványát: 100 arany értékben „Kenderesi-Körösi stipendium” néven a Nagyenyedi Kollégium jó tanulóinak, „Csoma stipendium” néven 100 aranyat a Kézdivásárhelyi Katonanevelő Intézetnek, 100 aranyat juttatott öccsének, Csoma Gábornak, 100 aranyat pedig szülőfalujának, Körösnek, a lakosok között va-

¹ Elhangzott 2012. április 12-én Kovásznán, a Körösi Csoma Sándor emlékére rendezett tudományos konferencián.

² Háromszék egykori közigazgatási egység volt a történelmi Erdély délkeleti részén. Területe 1876–1920 között az 1876. évi közigazgatási átszervezésnek megfelelően 3889 km². Magyar Nagylexikon IX. kötet. Bp., 1999. 241–242.

³ Demeter Lajos – Kisgyörgy Tamás: Életem Háromszék. Boldog békeidők. Sepsiszentgyörgy, 2011. 336.

⁴ Berecz Gyula: Háromszék vármegye népoktatási intézeteinek története. Néhány adat hazai közoktatásügyünk történetéhez. Brassó, 1893. 130.

⁵ Berecz i. m. 337.

lő kiosztásra. 50 aranyat magának küldött haza, szülőfalujába, azzal a megjegyzéssel, ha nem térne haza, az összeg testvérei gyerekeit illesse meg.⁶ Körösi alapítványai 1938-ig mind fennmaradtak.

Nem tudjuk pontosan, hogy az 1836-tól jegyzett Körösi-alapból Kézdivásárhelyen kiket tanítottak. A Körösi által 1835 júliusában a nagyenyedi professzoroknak írt levélen kívül nem ismerünk más alapító okiratot, ha létezett ilyen egyáltalán. Annyi bizonyos, hogy az intézetben székelyföldi családok gyerekei tanultak és az alapítvány kamataiban részesülők közülük kerültek ki. 1848 előtt csak Kézdivásárhelyről 170-en végeztek itt, nagy részük honvédtiszt lett a szabadságharcban, vagyis a császár ellen fordult. Tulajdonképpen az 1849-es szabadságharc vetett véget az intézetnek, amikor az épület gyakorlatilag kiürült. Ez év júliusában a növendékek végleg elhagyták az épületet.⁷ Az 1850-es évek végén az iskola számára létrehozott alapítványokból kettőt – a Csoma- és Cseh-alapítványt – a Sepsiszentgyörgyi Református Tanoda örökölt meg.

A Sepsiszentgyörgyi székhelyű Székely Tanodában az évek során rengeteg családi vagy magánalapítvány jött létre, amelyek jól meghatározott célt kívántak szolgálni alapítóik kívánsága szerint. Köztük van a Körösi Csoma Sándor által létrehozott két alapítvány is, amely az adatok szerint 1860-tól támogatta a növendékek taníttatását. Első kamataiból jutalomkönyvet és ösztöndíjat osztottak a diákoknak. A másodikban leírt összeg, 735,70 forint tőkésítésre várt, amíg elérte az 1000 forintot. Az alapítvány összegének évről évre való alakulását a Székely Mikó Kollégium értesítői alapján tudjuk követni, 1881-el kezdődően.⁸

	Körösi-alap I.	Körösi-alap II.
	Forint	
1880–1881	944,50	
1881–1882	944,50	
1882–1883	1050	
1884–1885	164,26	944,50
1885–1886	164,26	944,50
1886–1887	900	514,76
1887–1888	900	542,58
1888–1889	900	567,67
1889–1890	900	581,85
1890–1891	900	611,28
1891–1892	900	626,56
1892–1893	900	658,26
1893–1894	900	719,18
1894–1895	900	754,09
1895–1896	900	735,70
1896–1897	900	802,48
1897–1898	900	840,89
1898–1899	900	878,69
	Korona	
1899–1900	1800	1805,24
1900–1901	1800	1921,28
1901–1902	1800	1932,87
1902–1910	1800	2000
1910–1911	1800	2083,26
1911–1912	1800	2082,52
1912–1913	1800	2085,68
1913–1914	1800	2094,47
1914–1915	1800	2091,77
1915–1916	1800	2091,77
1916–1918	1800	2095,68

⁶ *Csetri Elek*: Körösi Csoma Sándor. Bp., 1984. 152–153.; Körösi Csoma Sándor Levele a nagyenyedi professzorokhoz, Kalkutta, 1835. július 18. In.: *Terjék József*: Emlékek Körösi Csoma Sándorról. Levelek, okiratok, emlékezések. Bp. 1984. 131–132.

⁷ *Demeter – Kisgyörgy* i. m.

⁸ A Sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium értesítői az 1881–1919 közötti évekből (36 kötet).

Az I. Körösi-alap összege az 1880–1881-es tanévben 944,50 Ft volt. Ez jelentősen csökkent az 1884–1885. és az 1885–1886. tanévben, hogy aztán 1886-tól 900 Ft-ban állapodjon meg. A csökkenés valószínűleg a II. Csoma-alap elindításával hozható összefüggésbe, habár erre az értesítőben nincs egyértelmű utalás. A második alap kamatait nem használták fel. Azok az alapösszeghez adódtak hozzá évente. A koronára való áttérés után az I. Csoma-alap hasonlóan alakult az előbbi időszakhoz. Annak kamatait évről évre felhasználták jutalomkönyvek kiosztására. Az évek során az előkészítő és gimnáziumi osztályokból változó számú tanuló részesült az alap kamataiból – ösztöndíj vagy jutalomkönyv formájában – jó tanulásiért, tornateljesítményért vagy szép éneklésért. Az 1881–82. tanévben 25 tanuló kapott jutalmat, 1884–85-ben 40, 1885–86-ban 28, 1886–87-ben 21, 1887–88-ban 29, 1888–89-ben 27, 1889–90-ben 17, 1890–91-ben 24, 1891–92-ben 19 stb. Közülük talán a legismertebb *Makkai Sándor* (Nagyenyed, 1890. május 13. – Budapest, 1951. július 19.) a későbbi író és református püspök volt, aki az 1907–1908-as tanévben, VIII. osztályos diákként részesült könyvjutalomban.

A II. Csoma-alap, miután 1909-ben elérte az 1000 Ft, illetve 2000 koronára értékét, annak kamatait 7 tanéven keresztül folyamatosan felhasználták. 1910-től újból tőkésítették a felgyűlt összeget, kamatait újból csak az 1914–1918 közötti tanévekben használták fel.⁹ A Csoma-alapítvány kamatai az 1924–25-ös tanévtől újból feltűnnek a kollégiumi értesítőben, és annak felhasználását nyomon követhetjük az 1937–38-as tanévig.¹⁰ Azok az alapítványok, amelyeket a kézdívasárhelyi Katonai Nevelőintézetben hoztak létre annak 1823-as megnyitása után – köztük a Csoma-alapítvány – több mint száz éven keresztül szolgálták a háromszéki oktatásügyet, segítséget nyújtva számos székelyföldi diáknak a továbbtanulásban.

Tóth Szabolcs Barnabás

A Rimaszombati Csehszlovák Állami Reálgimnázium húsz esztendeje (1918–1938)

Az első világháború utolsó évében a Rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium zaklatott, zűrzavaros viszonyok között, a papírhány és a megnövekedett nyomdaköltségek miatt valószínűleg nem tette közzé szokásos évi Értesítőjét. A tanári testületből 1918 folyamán öt tanár katonai szolgálatot teljesített. Az ifjúság köréből tizenegy nyolcadikos, köztük Wallentinyi Dezső (később György Dezső néven elismert író és költő) a hadba vonulást vállalta. A tanítást idegen környezetben, pl. a polgári iskola épületében, a város különböző részeiben található helyiségekben a 338 tanuló számára csupán 8 rendes tanár biztosította.

A város közbiztonságának romlása az oktatás folyamatosságát és nyugalma jelentősen befolyásolta. 1918. május 12-én a volt dohánygyár (akkor kaszárnya) területén állomásozó 80. sz. közös gyalogezred pótzászlóalja az elrendelt szabadságzárlat miatt fellázadt. Engedetlenségre, gyújtogatásra került sor. A Losoncra érkező megtorló katonai alakulat elől a lázadók elfutottak, de sok rejtőzködőt felkutattak. Az október 15 és 20 között kitört újabb katonai lázadásnak már politikai jellege volt. Szentiványi József bejei földbirtokos október 25-én a megyegyűlésen többek között a harcoló katonai alakulatok hazarendelését szorgalmazta. Mindezek az események tükröződtek az iskola életében.

A város képviselőtestülete 1918. december 28-án tiltakozott a város megszállása és a Csehszlovák Köztársasághoz való csatlós ellen. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után (1919. március 21.) a csehszlovák államhatalmi szervek a városból előbb a munkásság, majd a magyar polgári réteg vezetőit internálták. Az új demarkációs vonal elfoglalását a csehszlovák hadsereg rimaszombati zászlóalja hajtotta végre. A magyar vörös hadsereg 39-es brigádja május 31-én bevonult a városba, és megalakult a tanács hatalom megyei és városi direktórium. A két összekötő tiszt a fegyverszünet elfogadása (június 24-e) után, július 5-én a csehszlovák hadsereg és a magyar vörös hadsereg felsorakozott alakulatai előtt hagyományos külsőségek mellett a várost átadta-átvette.

A leírta alapján képet alkothatunk az 1918/19-es tanév lefolyásáról. A több mint hat évtized során kialakult rend és az intézet protestáns jellege alapján az iskolát húsztagú, a fenntartó hatóságok által mindkét protestáns egyház egyenlő számarányban választott képviselőiből álló igazgató tanács irányította még 1920-ban is. Trianon után egyes tanácsstagok tisztségükről lemondtak és a régiék mellé újakat választottak. Az igazgatótanács a csehszlovák hivatalos szervekkel való kapcsolatfelvétel szándékát

⁹ Uo.

¹⁰ A Sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium értesítői az 1919–1938 közötti évekből (15 kötet).

1919. július 29–30-án Liptószentmiklóson, a csehszlovák kormány tanügyi képviselőinek jelenlétében megtartott egyházkerületi tanügyi értekezleten előterjesztett memorandumában fejezte ki. Ebben kérte az intézet egyházi iskolaként való elismerését a magyar tanítási nyelv meghagyásával. Az értekezlet az iskolát eddigi egyesült protestáns jellegének sértetlen fenntartása mellett felekezeti iskolául elismerte. Biztosították a továbbiak során az intézet nyilvános jellegét. Döntés született az intézet keretében a csehszlovák tannyelvű osztályok létesítéséről is. Mindez a gimnázium további működése szempontjából lényeges volt.

A kormány Rimaszombatba küldött bizottsága augusztus 24-én az intézetet az előírások szerint ténylegesen csehszlovák igazgatásba átvette. A püspök az Egyesült Protestáns Gimnázium igazgatói tisztségével Csányi Ondrej evangélikus tanárt bízta meg. Ő azonban rövid négy hónapi működés után visszatért Rozsnyóra. Tisztségét Loysch Ödön ideiglenesen megbízott igazgató vette át, aki a nehéz háborús időkben is vezette az intézetet. A tanárok további működésének feltétele a „hüség fogadalom” vállalása volt, melyet a testület 18 tagja 1919. október 24-én Hanes Emil főispáni tanácsos kezébe tett le. Így illetményeiket 1919. szeptember 1-jétől visszamenőleg kiutalták.

A tanév során a tanítás az ún. nemzeti tantárgyak – a magyar történelem és földrajz – kivételével a régi tanterv szerint folyt. Tanár hiányában gondot okozott a szlovák nyelv rendszeres oktatása. A VIII. osztályban Magyarország oknyomozó története helyett az újkor történetét, majd a Csehszlovák Köztársaság történelmét, földrajzát és alkotmányát oktatták. A tanulók száma jelentős volt, akadt 86 fős létszámú osztály is. Az iskola szertárait, berendezését ért anyagi veszteség értékét a kárbecslő bizottság 121.617 korona összegben állapította meg. Az intézet hagyományaihoz híven a felsősök Tompa- és az alsósok Pósa-önképzőköre, a zenekör, a cserkészek szervezete és a gyámintézet tanári vezetése mellett, minden gond ellenére, ismét működött. A tanulók segítése a javarészt hadikölcsönbe fektetett ösztöndíj alapítványokból nem volt lehetséges. Az államszegély elmaradása, késedelme miatt az intézet igazgatósága a tanév folyamán a tanulókra „iskola-fenntartási járulékot” vetett ki.

Az 1920/21. tanévben a tanári testület jelentősen megváltozott. Az igazgatótanács a régi 21 főből álló tanári testületet Faluba Ján és Mándy Antal egy-egy évre történt megválasztásával növelte. Miniszteri rendelet nevezte ki Mišečka Bernardot, Németh Pavelt és Poštha Júliust a szlovák osztályokhoz helyettes tanárokká. Az I. és II. évfolyamon 20, illetve 9 tanulóval szlovák párhuzamos osztályokat létesítettek. Poštha Július gyakorló tanár kinevezésével az I-VII. osztályokban a szlovák nyelv oktatását biztosítani tudták. Ezt a feladatot a VIII. osztályban heti 4 óra keretében Németh Pavelra bízta. A tantervben is jelentős változásokat eszközöltek: a német nyelvet a rendes tantárgyak közül törölték, helyette a francia nyelv került előtérbe.

Az 1921/22. tanév értesítőjében már a szlovák osztályok tanulóinak a névsora is szerepel. Az I. osztályban 58, a II.-ban 19 és a III.-ban 13 a diákok száma. Tanáraik: Mišečka Bernard, Németh Pavel, továbbá Faluba Ján, akit a szlovák párhuzamos osztályok különálló tanári testületébe helyeztek át. Mindhárman magas óraszámban, heti 27–29 órában vállalták a tanítást. Az igazgatótanács egy megüresedett helyre, a matematika-fizika „tanszékre”, az intézet volt diákját, a nyústyai származású Frenyó Lajost hívta meg. A magyar tannyelvű IV–VIII. osztályokban a szlovák nyelvet összesen húsz órában Poštha Július tanította. Ebben a tanévben érettségizett az iskolai épület tervezőjének, Tóth Bélának a fia, a kiváló festőművész, városunk hajdani arculatának megörökítője, világhírű bábjátéktervező, A. Tóth Sándor.

A statisztikai kimutatásokból kitűnik, hogy a csak magyarul beszélők száma 289, a csak szlovákul tudók száma 11 volt, és a mindkét nyelvet bírók 107-en voltak. Felekezeti megoszlás szerint 169 ág. hitvallású evangélikus, 97 református, 124 római katolikus és 66 izraelita látogatta az iskolát. A tantestület igényességét bizonyítja, hogy a 485 növendék közül 80 volt kintetett és csupán 67 a pótvizsgára utasított. Háromszázhuszonöt diák fizetett teljes tandíjat. A szlovák párhuzamos osztályok tanulói az egyházi hatóság és az iskolaügyi osztály (referátus) határozata értelmében csak 100 korona beíratási díjat fizettek. A tandíjmentesek száma csupán 27, fél tandíjat 25 tanuló fizetett. Az intézet működését Hatala Štefan a háromnapos májusi főigazgatói látogatása során ellenőrizte. Az érettségi vizsgákat, a háború előtti hagyományoknak megfelelően, évente három alkalommal tartották meg: őszi, februári (a félévre visszautasítottak számára) és a rendes évvégi terminusban.

Az 1923/24. tanév a jelentős változások időszaka. Az 1853. október 11-től, 70 éven át működő, országos hírnevű Egyesült Protestáns Főgimnázium államosítását – a hónapok óta folyó tárgyalások után – az Iskola- és Népművelésügyi Minisztérium 1923. november 3-án kiadott 125027/II. számú rendelete megerősítette. Ennek értelmében az iskola fenntartói a gimnáziumot a csehszlovák államnak azzal a feltétellel adták át, hogy ha a későbbiek során a katolikus egyház a maga intézeteit megnyithatja, a protestáns egyházak is jogosultak lesznek a gimnáziumot újra megnyitni. A minisztérium a szerződés értel-

mében kötelezte magát, hogy az intézetet mint magyar tannyelvű állami reálgimnáziumot a törzssztyályok mellett a csehszlovák tannyelvű párhuzamos osztályokkal együtt fenntartja. Az állam 1923. szeptember 1-jétől magára vállalta az intézet minden személyi és dologi kiadását, egyben átvette az alkalmazottak kinevezési jogát. A csehszlovák államkincstár az iskola épületét, berendezését és gyűjteményeit 15 évre, 1938. augusztus 31-ig évi 6000 Kcs összeg fejében bérbe vette. Az épület karbantartása az állam feladata lett. Rimaszombat városa az intézetet továbbra is évi 100 m³ kemény tűzifával és 1600 Kcs-vel támogatta. Loysch Ödön ideiglenes igazgató lemondott, őt felmentették és Faluba Ján tanárt bízták meg 1924. június 18-tól az intézet ideiglenes igazgatásával. A szlovák osztályok tanári kara Funda Jozef, Kodl Karol, Korbel Alexander csehországi és Velíšek František vágújhelyi tanárok kinevezésével nyolc főre emelkedett. A tanári testület az év során fájdalommal vett búcsút Wallentinyi Dezsőtől, a magyar irodalomtörténet lelkes ápolójától, több közeleti tisztség viselőjétől, (aki Ferenczy István leveleinek kiadója, Tompa Mihály írásainak gyűjtője volt). A tanév során két ízben több napos látogatást tett az iskolában Hattala Štefan országos tanfelügyelő; Naihöfer R. miniszteri tanácsos az iskola épületét vizsgálta meg; Nerad J. a szlovák osztályokat, Vydra V. a rajz és Tesaf B. a testnevelés oktatását ellenőrizte. Ezek a látogatások a későbbi évek során rendszeressé váltak.

Az iskola állami kezelésbevétele előtt az 1922/23. tanévről megjelent magyar nyelvű értesítőn az iskola neve: „Rimavská Sobotai (Rimaszombati) Egyesült Protestáns Gimnázium”. Az 1923/24 tanévről, az igazgató és a tanári kar által kiadott első értesítő címlapján az iskola megnevezése: „Rimavskásobotai čsl. áll. Reálgimnázium.” Tíz évvel később, az 1934/35. tanév XII. értesítőjén: „Rimavská-Sobotai Állami Magyar Reálgimnázium Szlovák Párhuzamos Osztályokkal” olvasható.

A diákok osztályonkénti névsorában a tanulók neve után születési helyüket az új, vagy a magyar elnevezés, esetleg annak szó szerinti fordítás alakjában tüntették fel. Így Uzapanyt, Dobóca, Feled helységeket olvashatunk, noha Feled hivatalos neve előbb Feled¹, majd Veledin, csak később lett Feledince. A környező országok helységneveit is olvashatjuk, sőt tengeren túliakat is: Borsodnádasd, Dész, Nagybecskerek, Tatabánya, Budapest, Nagykanizsa, –Dayton (Ohio), New York. Mindez a szülők munkahelyhez kötöttségére és hazatérésére utal.

Az 1924/25. évi tanévnyitó alkalmával felolvasták és megmagyarázták az iskolai rendtartást. Az I. magyar osztályban 73, az I. szlovák évfolyamban 65 a tanulók létszáma. Lemorzsolódásról nem lehet beszélni, hiszen a következő tanévben a másodikosok osztálylétszáma 74, illetve némi esőkenes mellett 53. Ezekben a tanévekben a magyar osztályokba sok nagyrocei, ratkói, breznói, ráhói, polomi, varbóci szlovák nyelvtérületi illetőségű tanuló járt. Az említett évfolyamok tanulóinak létszáma az V. osztályban már csak 33, illetve 39. Közülük az 1931/32. tanévben a VIII. osztályokban 25 és 37 maturandus készült az érettségi vizsgára. Az állami gimnázium 1925. április 27-én magas rangú vendégeket fogadott: Markovič Ivan iskola- és nemzet-művelésügyi miniszter, Mašek František miniszteri tanácsos, Slávik Juraj, a XVIII. megye (nagyzsupa) zsupánja, Kepl Jozef szaktanácsos és Hanes Emil járási főnök társaságában látogatta meg az iskolát. A miniszter három szlovák és két magyar tannyelvű osztályban tanítási órákon vett részt. A statisztikai kimutatásban az izraelita vallás egyben a zsidó nemzetiséggel azonos. A törzssztyályokat 68, a párhuzamos szlovák osztályokat 13 izraelita tanuló látogatta. Az évi értesítő krónikájában a következőket olvashatjuk: „Az iskola épülete nem felel meg teljesen a kívánatoknak, szükséges az ablakok, ajtók, padlók javítása; újabb építkezés nélkül pedig nem lesz lehetőségek a jövő évben a szlovák VII. osztály elhelyezése sem.” Ez az építkezés 1936-ban valósult meg.

Faluba Ján az 1925/26. tanévben már az intézet véglegesített igazgatója. Figyelemre méltó, hogy igazgatói teendői mellett, akár heti 20 órát is tanított. Nincs helyettese. Szociális érzületéről tanúskodik a szegény sorsú és a vidéki diákok támogatása. A magyar nyelv szakfelügyelője, Jančovič František az iskola magyar tannyelvű osztályaiban a magyar nyelv oktatását első alkalommal 1926. február 25–26-án ellenőrizte. Látogatásait a további évek során megismételte.

Megdöbbenő esemény zajlott le 1926. június 8-án a gimnázium igazgatói irodájában. Vályi István, Feledről bejáró, nyolcadik osztályos diák, özvegyen maradt asszony fia, kora délután váratlanul belépett Faluba Ján igazgató irodájába. A érettségi előtt álló, zaklatott lelkiállapotú fiatalember merész cselekedetre szánta el magát. A zsebéből elővett Browning pisztolyát az igazgatóra szegezte és azt követelte, hogy javítsa ki a csehszlovák nyelvből kapott elégtelen osztályzatát. Dulakodásra került sor. Két pisztolylövés következtében az igazgató megsérült. Az egyik lövedék balkezének gyűrűsujját sérítette meg, a másik golyó zakója alatti pénztárcájába fűródött. Vályi István a helyszínen végzett magával. A tragédia mind a diákság, mind a lakosság körében megdöbbenést, lelki megrázkódatást váltott ki. Az értesítő tanúsága szerint az igazgató Vályi Istvánt nem tanította. Talán közbenjárását kívánta kikényszeríteni. A nyolcadik osztályban a csehszlovák nyelv tanára Mišečka Bernard volt. A végzetes kimenetelű merényletről az 1927/28 évi értesítőben olvashatunk.

Az államosított gimnázium negyedik tanéve ismét jelentős események és változások időszaka lett. A két tagozat különálló tanári testületet alkotott, viszont a besegítés kölcsönös volt. A 12 fős csehszlovák tagozat testületéből négyen a magyar tagozat osztályaiban, a 15 fős magyar tanári karból hatan a szlovák tagozaton is oktattak. A szlovák tagozat tanárainak a heti óraszám elérte a 28-30 órát is. A szlovák tantestületben kezdet óta csupán hárman működtek. Az új tanár egyénisége, rátermettsége, előadómódja a tanár-diák kapcsolatot meghatározta. A nagy létszámú osztályokban ritkább volt a számonkérés, ez a diáktól rendszeres felkészülést követelt. Ennek a tanévnek a legjelentősebb eseménye a szlovák tagozat 1927. június 14–15. között megtartott első érettségi vizsgája. Erről az intézet krónikája így emlékezett meg: „Korszakalkotó esemény volt ez, melynek beláthatatlan a jelentősége nemcsak az intézet, hanem az egész környék számára és nagyságát a mi fiatal államunkra nézve is, mely ez intézet által erős határmenti bástyát nyert.” A szóbeli érettségi vizsgát Hattala Štefan országos iskolafelügyelő nyitotta meg. Beszédet mondtak Hanes Emil járási főnök és Uram Ján elemi iskolai tanfelügyelő. A 13 jelölt közül heten kitüntetéssel, négyen egyhangúlag és ketten szótöbbséggel nyertek képesítést. A magyar törzstagozat 19 diákja közül ötven kitüntetéssel, hatan egyhangúlag, ötven szótöbbséggel tettek érettségi vizsgát. Két tanulót fél esztendőre visszavetettek. A magyar osztályok tanulói közül 119 helyben lakó, 81 helybéli felügyelőknél lakó és 70 diák bejáró volt. A szlovák tagozaton ez az arány a következő: 38:47:133.

Az 1927/28. tanév értesítője az intézet, a Csehszlovák Köztársaság megalakulása óta eltelt 10 év történetének az összefoglaló áttekintését is közli. Két táblázat az egyes tagozatokon tanuló diákok számának alakulását mutatja be.

A magyar tagozat tanulóinak a statisztikája az 1918/19 – 1927/28. években

Az év végén	A tanulók száma	Anyanyelv					Vallás						
		szlovák	cseh	magyar	német	román	róm. kath.	görög kath.	ág. h. ev.	ref.	baptista	izr.	más
1918/19	371	90	–	279	2	–	102	3	108	101	–	54	–
1919/20	423	39	–	378	5	1	118	3	137	86	1	68	1
1920/21	407	29	–	375	2	1	123	5	113	101	–	64	1
1921/22	376	15	–	360	–	1	110	1	104	7	–	63	1
1922/23	294	11	–	282	1	–	94	1	8	70	–	51	–
1923/24	302	9	–	291	2	–	93	2	73	74	–	60	–
1924/25	303	7	–	296	–	–	107	2	61	64	–	68	1
1925/26	288	2	–	285	1	–	106	–	56	64	–	62	–
1926/27	274	1	–	273	–	–	104	–	49	68	–	53	–
1927/28	230	–	–	230	–	–	90	1	30	60	–	49	–

A magyar tannyelvű osztályok kezdeti magas létszáma a Szlovákia távolabbi vidékeiről érkező, tanulmányukat anyanyelvükön befejezni kívánó diákok jelentkezésével indokolható.

A szlovák tagozat tanulóinak a statisztikája az 1918/19 – 1927/28. években

Az év végén	A tanulók száma	Anyanyelv					Vallás						
		magyar	cseh	szlovák	német	orosz	róm. kath.	görög kath.	ág. h. ev.	ref.	baptista	izr.	unitárius
1918/19	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1919/20	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1920/21	29	–	–	29	–	–	4	–	25	–	–	64	1
1921/22	84	–	5	79	–	–	14	1	65	–	3	63	1
1922/23	119	6	4	108	1	–	23	1	82	1	12	51	–
1923/24	171	10	11	149	1	–	47	1	108	2	11	60	–
1924/25	200	11	8	179	1	1	58	2	123	3	13	68	1
1925/26	208	16	13	175	3	1	64	1	114	3	15	62	–
1926/27	215	17	12	183	2	1	74	1	128	5	16	53	–
1927/28	220	23	9	186	1	1	70	1	127	5	16	49	–

A magyar tagozat tantestületében működő tanárok és szolgálati idejük: Bányai József 1926–1927, Báthory Andor 1919–1935, Bayer Artur 1918–1935, Boros József 1913–1923, Czinke István 1896–1922, Fábian Vilmos 1912–1938, Frenyo Lajos 1921–1938, Füredi Hugó 1926–1927, Gyürki Pál 1896–1923, Hirsch Ármin 1926–1927, Holécezi Miklós 1912–1938, Horváth Albert 1899–1934, Horváth Zoltán 1897–1926, Kellner Sándor 1926–1927, Kerekes Dezső 1884–1926, Komáromy Géza 1899–1936, Lange Edit 1926–1927, Loysch Ödön 1897–1931, Mándy Antal 1920–1938, Marton István 1905–1926, Novacký János 1926–1927, Pásztory Gyula 1901–1920, Rosenthal Vilmos 1924–1927, dr. Walentinyi Dezső 1896–1924.

A szlovák tanári karban tevékenykedő tanárok és szolgálati idejük: Albrecht Gejza 1922–1925, dr. Bečka Jozef 1927–1928, dr. Cvengoš Vojtech 1927–1928, Dianiška Pavol 1925–1926, Faluba Ján 1920–1938, Ficl František 1926–1927, Florek Pavol 1925–1926, Forst František 1926–1928, Funda Jozef 1923–1925, Hirsch Ármin 1926–1927, Holeček Václav 1927–1928, Jiša Jaroslav 1924–1926, Kardoss Ján 1926–1927, Kesl Miloš 1926–1927, Kodl Karol 1923–1924, Korbel Alexander 1923, Lukáč Ferdinand 1924–1938, Lukačik Jozef 1924–1925, Medzihradský Peter 1922–1926, Mišečka Bernard 1920–1938, Moždik Anton 1927–1928, Németh Pavol 1920–1926, Pallas Juraj 1927–1928, Pavlík Karol 1925–1927, Pletka Oldřich 1927, Roman Ondrej 1924–1925, Velišek František 1923–1925, Wunsch Bohuslav 1925–1927.

A szlovák tagozat osztályaiban nem kötelező tárgyként, heti 2 óra keretében bevezették a magyar nyelv oktatását. A tanárok Horváth Albert és Komáromy Géza voltak. A magyar testületből hárman léptek, Červenka Martin váltotta őket. Csakhamar megtanult magyarul. Később az 1960-70-es években a pozsonyi pedagógiai főiskolán ő készítette föl a magyar alapiskolák természetrajz-kémia tantárgyak oktatóit, akik korábban rimaszombati diákjai is voltak. A következő tanévben a szlovák A és B első osztály 39-38 tanulóval kezdte meg a tanévet. E tagozat 7 tanára tanított a magyar osztályokban is.

Az 1931/32. tanév, szeptember 4-én vette kezdetét, az ifjúság felekezetenként ünnepi istentiszteleten vett részt. Erről az értesítőben először esik szó. Az igazgatóság a magyar tagozaton 41-es és 38-as létszámmal A és B osztályt nyitott. A párhuzamos szlovák A és B első osztályokban 41 és 24 volt a tanulók létszáma. Ebben a tanévben az intézet szlovák tagozatát 314, a magyar tannyelvű törzsosztályokat 215 tanuló látogatta. Helyszűke miatt a törzstagozat I. B osztályában délután folyt a tanítás, ugyanakkor az V. és VI. osztályoknak nem volt állandó tanteremük (létszámuk 28, 24). Loysch Ödön, 1897 óta az intézet tanára, éveken át igazgatója, 1931. szeptember 1-jén nyugalomba vonult. A tanárokat egy-két évente áthelyezték. A szlovák tagozat oktatói Csehországba tértek vissza, a törzstagozat fiatal tanárai tiz esztendő alatt a délszlovákiai városok (Losonc, Ipolyság, Kassa, Pozsony) mindegyikébe eljutottak.

A nyolcadikos osztály az 1933/34-es tanév végén Fábian Vilmos osztályfőnökkel

A X. Értésítőben megemlékeznek Veress Samuról, az intézet felvirágoztatása körül nagy érdemeket szerzett nyugalmazott igazgatóról, aki 1932. december 25-én elhunyt. Neuhofer Rudolf miniszteri tanácsos és Dobeš Jaroslav főszaktanácsos az iskolaügyi szervek nevében a tulajdonos egyházak képviselőivel az iskolaépület bővítése ügyében a tárgyalásokat megkezdték. Számos és jelentős intézeti ünnepélyt a Tompa- és a Botto-önképzőkör rendezte, tanárelnökök Horváth Albert és Aulický Vladimír, ünnepi szónokok a VII-VIII. osztályos diákok voltak. Ekkor a magyar tantestület létszáma 16, a szlovák tanárok száma 23, ezen kívül három hitoktató is működött. Lackner László már ebben a tanévben is mindkét tagozaton sikereket ért el az ének-zenei nevelés terén. Jelentősen emelkedett az iskolai ünnepélyek, emléknapok száma, művészi színvonala. Énekkari számok, zongorán és vonós hangszerrezen előadott igényes művek, kiváló szavalók és előadók emelték az állami ünnepek színvonalát.

A szlovák tagozat négy alsó évfolyamában párhuzamos osztályokban folyt a tanítás. Az I. osztályokban a létszám meghaladta a 40-40 főt. Az V. osztályig a lemorzsolódás 14–20%. A magyar osztályok esetében az elsősök száma közel ötven, és a négy év alatti létszámcsökkenés 20% körüli. Az 1936/37. tanévben az intézet gondjai megoldódtak. A diákok az épület bővítésével 1936. december 1-jétől új tantermet foglalhattak el, majd február 1-je után további két tantermet a mellékhelyiségekkel együtt. Megszűnt a délutáni tanítás és a vándorló osztályok gondja. Az egyik tanteremből újabb rajztermet alakítottak ki. Noha az építkezések a tulajdonos egyházakat anyagilag kimerítették, az iskolai rádió beruházási költségeit mégis vállalták.

Az 1937/38. tanév végén és a nyári szünet idején egymást követték a tanárok áthelyezéséről, új tantervek kinevezéséről és tényleges katonai szolgálat megkezdésének tudomásulvételéről szóló minisztériumi határozatok. A prágai kormány 1938. szeptember 23-án éjjel a hadsereg mozgósítását rendelte el, s a járási hivatal az iskola épületét a katonaság számára lefoglalta. A rendkívüli állapot, a vasúti közlekedésben mutatkozó megterhelés miatt a tanulók fele, a bejárók nem jelenhettek meg az iskolában. A tanítás október elejéig 9 napon át szünetelt. Majd a nehézségek ellenére (több tanárt katonai szolgálatra behívtak) az évfolyamok összevonásával a tanítást megkezdték. Az intézet irányítását már nem Prágából, hanem 1938. október 10-től a Pozsonyban létrejött Iskola- és Népművelődésügyi Minisztérium vette át.

A nyelvhátaron álló városban és az intézet életében lábra kapott hírek bizonytalanságot és feszültséget okoztak. Faluba Ján igazgató mind a tanári karban, mind az ifjúság körében igyekezett ezt mérsékelni, de az 1938. november 2-án hozott bécsi döntés után távozott. Az épületet, az egyházi vagyont a volt fenntartók képviselőinek, az intézet vezetését Fábíán Vilmos megbízott igazgatónak átadta. Az államosítás után beszerzett tanítási eszközöket, a szlovák diákság segédletével becsomagoltatta, lovas kocsikon a vasútállomásra fuvarozták, majd november 3-án három vagonban Tiszolcra (vagyis Szlovákiába) szállították. Ezen a napon a magyar tanári kartól baráti hangulatban búcsút vett. A délutáni órákban a szlovák tanári testület többsége elhagyta a várost. Az intézet és több mint 400 tanulója a tiszolci polgári iskola épületében nyert elhelyezést.

Rimaszombatban – a gimnázium 86. évi értesítője szerint – a diákok november 8-án jöttek újra iskolába. A tanév első három hónapjában csupán 41 napon s nem teljesen zavartalanul folyt a tanítás. A magyar honvédség csapatait november 10-én nagyszabású ünnepség keretében fogadta a város lakossága. Az oktatás megszervezésében a tanárihiány okozott gondot. A régi tantestületből nyolcan tettek hűség esküt, öt tanárt a további szolgálat alól felmentették. Az intézet két nyugdíjas tanára készségesen vállalt tanítást. Két hónap után öt tanárt ideiglenes óraadó helyettesként alkalmaztak. További gondot jelentett a tankönyvek, a segédeszközök hiánya és a tananyag változása. A körülmények adta nehézségek ellenére a 304 fős diáklétszám, a szlovák tanítási nyelvű osztályokból beiratkozottakkal együtt, a nyolc évfolyamban összesen 379 tanuló oktatását sikerült biztosítani.

Felhasznált források: A Rimavská Sobotai (Rimaszombati) Egyesült Protestáns Főgimnázium értesítői az 1919–1923 években.; A Rimavská Sobotai csehszlovák állami reálgimnázium értesítői az 1923–1935 években.; Rimavská Sobotai áll. magyar reálgimnázium szlovák párhuzamos osztályokkal, értesítők az 1935–1938 években.; *Július Bolfik*: Rimavská Sobota. Vydavateľstvo Osveta, 1973.

Danis Tamás

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Bél Mátyás különleges érces vizei

Kincses Hungária

A XVIII. században Alsó- és Felső-Magyarországon az ércbányászkodásnak már nagy múltja volt. A fiatal vulkáni kőzetekhez kapcsolódó arany-, ezüst- és rézérc, valamint a geológiailag sokkal idősebb vasérc a magyar királyság gazdagságának fontos tényezői voltak. Az Árpád-házi királyok százszáz bányászokat hívtak be az országba és telepítették le őket, részben még a tatárjárás (1241) előtt, de főként utána. A bányavárosokat királyi privilégiumokkal, előjogokkal bástyázták körül, különösen a „második honalapító” IV. Béla.

A bányászkodás, a kohósítás és a „próbálás”, a termelt érc minőségének vizsgálata során sok gyakorlati ismeret halmozódott fel. Ez általánosításokat és elméleti következtetéseket levonását tette lehetővé. 1735-ben létesítette III. Károly király Selmecebányán (német nevén Schemnitz) a *Bergschulét*, a Bányászati Iskolát.

A problémától a publikációig

A különféle vizek sem kerülhették el Bél Mátyás mindenre kiterjedő figyelmét. Nagy művéhez, a *Notitia Novae Hungariae...*-hoz adatokat gyűjtő utazásai során Besztercebányán (német nevén Neusohl, latinul Neosolium) is megfordult. Felkeltette érdeklődését az a különlegesség, hogy az Úrvölgy (Herregrund) nagy rézbányájában fakadó víz a belehelyezett vastárgyakat rézzé változtatja. Erre előszeretettel hivatkoztak az alkímisták, mint a fémek egymásba átváltoztatásának bizonyítékára.

Elhatározta, hogy ennek a végére jár. Meglátogatta az egyik földalatti járatot („kamrát”), mintákat vett a vízből és azokat laboratóriumban megvizsgálta. Az egész akciót részletesen leírta ékes latin nyelven. A leírást közlésre érdemesnek tartotta és elküldte a londoni Royal Society – a Brit Tudományos Akadémia – elnökének, Hans Sloane úrnak, aki meg is jelentette azt a Királyi Társaság folyóiratában, a *Philosophical Transactions*-ben 1738 novemberében. Mégpedig latinul, noha a többi cikk már angol nyelvű volt (köztük egy franciából fordítva.) Később aztán Hamburgban németül is megjelent (Hamburgisches Magazin, 4 [1749] 1. 333–345.). Egyébként Bél Mátyás volt, Köleséri Sámuel után, a Royal Society második magyarországi tagja. Emellett tagja volt a Leibniz által alapított Berlini Tudományos Akadémiának is.

Mathias Belius írását elhelyezve a kémiai ismeretek fejlődésének történetében, azt találjuk, hogy öt évvel A. L. Lavoisier születése (1743) előtt jelent meg. A Demokritosz-féle ókori, P. Gassendi által felújított atomelmélet akkoriban lassan, de biztosan teret nyert a szívesen védekező alkímiával szemben. John Dalton kvantitatív atomizmusa és stöchiometriája, mennyiségi „elemmérése” azonban még a távoli jövő zenéje volt.

Késői, de szíves fogadtatás

Erre az érdekes közleményre Gömör György irodalmár, tudománytörténész talált rá Londonban, amiről az Élet és Tudományban (2007. 31. szám) adott hírt. Erre figyelte föl dr. Fórizs István (MTA CSFK Földtani és Geokémiai Intézete), aki a magyar hidrogeológia tudománytörténeti kezdeteit kereste. Dr. Dudich Endre (Magyarhoni Földtani Társulat) segítségével elértek, hogy Bél Mátyás cikke teljes terjedelmében megjelenjen magyarul a *Hidrologiai Tájékoztató*-ban, 2010-ben. A magyarra fordítást Dudich Endre végezte, és dr. Komlóssy Gyöngyi lektorálta.

Bél Mátyás írásának összefoglalása

A vasat rézzé változtató besztercebányai érces vizek (a köznyelven: Cement Wasser) természet-történeti megfigyelése – írta pannóniai Bél Mátyás

Ezek a vizek Észak Magyarországon, Besztercebányától egy mérföldre északra fordulnak elő, az Úrvölgy nagy rézércbányájában. Az a sajátosságuk, hogy a vasat rézre cserélik. Ezt arra használták fel, hogy jó minőségű természetet állítsanak elő. Vasdarabokat helyeztek a bányában fakadó vízzel megtöltött fahordókba és kádakba 3–4 hétre. E célból 20 „kamra” működött. A termelési csúc 3,200 kg szin réz volt 1717-ben.

A szerző részletesen leírja a földalatti, két kamrában végzett saját megfigyeléseit és az ott vett vizmintákon végzett laboratóriumi vizsgálatokat. A rézvitriolos (rézsulfátos) oldat koncentrációja kb. egy százalékos. A következő kicsapási sorrendet állapították meg: higany, ezüst, ólom, réz, vas. Arra a következtetésre jutott, hogy a lezajló természeti folyamat: apró vas-részecskék (particula) kicserélődése a vízben oldott formában jelenlevő réz-részecskékkel.

A szerző határozottan elveti és cáfolja az alkimisták és más „aranycsinálók” téves feltételezését, amely szerint vasnak rézzé való lényegi átalakulásáról, alkimiai értelemben vett transzmutációról lenne szó. Végül összehasonlítja a besztercebányai vizeket a Szomolnok (Schmolnitz) körzetében ismert és hasznosított hasonló vizekkel. Szerinte a szulfátos ásványosodás mindkét helyen „közet-víz kölcsönhatásból” ered, t.i. a víznek a (kalko)pirites érczel való tartós érintkezéséből.

Bél Mátyás végkövetkeztetése nemcsak a maga korában volt korszerű, hanem ma is helytálló. Rendkívül tiszta logikával vezette le következtetéseit.

Mi történt azóta?

25 évvel később, 1762-ben Mária Terézia elrendelte a Magyar Királyság ásvány- és gyógyvizeinek rendszeres vegyvizsgálatát és hasznosítását. 1770-ben pedig akadémiai rangra emelte a selmecbányai Bányászati Iskolát. Ez a Bányászati és Kohászati Akadémia volt Európa (egyik) első ilyen jellegű intézménye. 1809-ben kibővült az erdészettel. 1919-ben (Trianont megelőzően) áttelepült Sopronba. Jogutódja a sopronból 1949-ben kivált Miskolci Egyetem. A Soproni Egyetemet 2000 óta Nyugat-Magyarországi Egyetemnek hívják. 2008-ban csatlakozott hozzá a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola.

Méltó zárzó, hogy az 1992-ben létesült Besztercebányai Egyetem felvette Bél Mátyás nevét: *Universitas Matthiae Bellii – Universita Mateja Bela, Banská Bystrica*. Hármass mottója: *ERUDITIO, MORES, FUTURUM*: tanultság, erkölcs, jövő.

Dudich Endre – Főrész István

Egy honismereti utazáselmélet a XVIII. századból

Péteri és téthi Takáts József (1767–1821) Festetics György fiának, Lászlónak nevelője volt 1790 és 1799 között, aki emellett intézte a gróf bécsi ügyeit is, így többek között irodalompártoló tevékenységében is kulcsszerepet játszott. A költő és moralista író Takáts szerzteágzó munkásságának hozadéka az az utazáselméleti esszé,¹ amelyben összefoglalta a fiatal magyar nemesség nevelésében résztvevők számára a hazai (magyarországi) utazás legfontosabb jellemzőit és céljait.

Nevelőként ugyanis Takáts az iskolai szünetet is kihasználta a nevelési célok megvalósítására, és tanítványával 1794-től rendszeresen tett kisebb utakat előbb Magyarországon (1794–1797), majd Észak-Itáliában (1798). Ezek az utazások, Kulcsár Krisztina tipológiáját² alapul véve, ismeretszerző jellegük miatt, a *tanulmányutak* kategóriájába tartoznak. A hazai épített emlékek, nevezetességek felkeresése, a kulturális diverzitás megfigyelése és bizonyos erkölcsi értékek (pl. hazaszeretet) megalapozása adják az utazások honismereti jellegét, ugyanakkor a *nemesi tanulmányút* (Kavaliertour) mintáit is követik annyiban, hogy hangsúlyt kap a társadalmi kapcsolatok építése, ápolása, vagyis a rokonok és ismerősök mellett a hírességek meglátogatása.

A magyarországi tanulmányutat tevők közül az első olyan utazó, aki nyilvánosság elé bocsátotta élményeit, Teleki Domokos volt. Ő négy, az ország különböző területén tett utazásának leírását adta köz-

¹ Takáts József: A hazai utazásról [kézirat, 1798], MTA Kt. K.380/32.

² Kulcsár Krisztina: A politikai és társadalmi elit utazásai. Korall 7. évf. 26. sz. (2006) 99–127.

re 1796-ban.³ Munkájának elsődleges célja, hazája természeti és gazdasági értékeinek bemutatásával, szintén honismereti jellegű.⁴ Takáts az ő eredményeit (is) felhasználva alkotta meg esszéjét a hazai utazásokról. Takáts forrása azonban nemcsak Teleki munkája, hatottak rá a legújabb magyar nyelvű utazási beszámolók, így Sándor István,⁵ Kászonyi András⁶ munkái is.

A Takáts által képviselt és szorgalmazott utazói magatartás egy meglévő gyakorlatnak ad elméleti igazolást, és a magyar kulturális örökség megismerésének jelentőségére irányítja a figyelmet, valamint nagy súlyt fektet a honismereti és a hazafias nevelés mellett a 10–14 éves korosztály szempontjából elengedhetetlen testi nevelésre, illetve az iskolai ismeretek elmélyítésére is.

A csak töredékben fennmaradt irat az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság számára készült,⁷ és bevezető tanulmánya lett volna a Társaság több magyarországi és erdélyi útleírát tartalmazó kötetének, amellyel Aranka György a honismeretet akarta népszerűsíteni.⁸ Mivel ez a könyv mégsem született meg, Takáts ezen írásának csekély hatása lehetett saját korára.

A fragmentum első (részleges) megjelenésére egészen 1882-ig kellett várni.⁹ Ez a Takáts-hagyatékából előkerült, és jelenleg az MTA Könyvtárában őrzött kézirat alapján készült, amely a benne szereplő javítások alapján egyértelműen piszkozat. A szöveg Kolozsvárott őrzött (véltetően leltisztázott) változatát előbb a monográfus Takáts Sándor,¹⁰ majd – egy rövid ismertetés kíséretében, de egy bekezdéssel rövidebb terjedelemben – Jancsó Elemér közölte,¹¹ az irat azonban, a korábban a kolozsvári katolikus líceum könyvtárában őrzött darabokkal egyetemben, azóta lappang.¹² Éppen ezért fontos a jelenleg elérhető leghosszabb szövegváltozat közlése, annak ellenére, hogy a benne szereplő utalások alapján is bizonyosan hiányosnak mondható a mindössze 4 folio terjedelmű irat.

Takáts esszéje előbb az utazás korabeli gyakorlatát és annak külföld-centrikusságát mutatja be, rávilágítva arra, hogy az utazók által alkalmazott megfigyelési szempontok alapján hazájukkal kapcsolatos alapvető kérdésekre kevesen találnának választ – elfogadva mindezzel azokat a korabeli előítéleteket, amelyek a magyar főnemesség elidegenedését vallják.

Ezt követően a szülőföld megismerésének előnyeit taglalja. Ha a gyermek a szünidőben nem foglalkozik ismereteinek bővítésével, hajlamos mindent elfelejteni, ezért kell frissen tartani emlékezetét, nem beszélve az utazás jellemet és fizikumot fejlesztő hatásairól. Egyrészt az idősebbek társaságában megtanulja a viselkedési normákat, a társadalmi egyenlőtlenségeket látva pedig szociális érzékenysége fejlődik, másrészt az úttal járó nehézségek (gyaloglás, korai kelés, egyszerű étkezés) megedzik.

Utolsóként (legalábbis a ránk maradt szövegrészben) a szükséges előkészületekről ír, mert a megfelelő alapok nélkül nem hatékony az ismeretek elsajátítása és megőrzése. Fontos az írni-olvasni tudás; az országban használt nyelvek ismerete, de legalább a magyar, a német és a latin nyelv; fontos még a jó rajzkészség is, hogy megörökíthessen egy-egy tájat, építményt vagy jellegzetes eszközt.

A szövegbe beillesztett utalásból tudjuk, hogy ezután azon tárgyak felsorolása következett, amelyekre figyelmet kell fordítani utazás közben, végül pedig a várható veszélyek és alkalmatlanságok felsorolása, azok elkerülése végett. A szöveget betűhív átiratban és (terjedelmi okok miatt) kritikai jegyzetek nélkül közlöm.

A' hazai utazásról

A' Magyaroknál sem volt szokatlan dolog, hogy az Úri 's vagyos Szülők külső Tartományokban utaztassák Fijaikat, minekutánna Hazájokban részint vagy egészen elvégezték tanulásaikat. Ditséretes volt a' szándék, valamint kedvező az alkalmatosság a' nagyobb tökéletességre. Ugyan is az ifjú ember-

³ *Teleki Domokos*: Egnéhány hazai utazások' le-írása Tót és Horváth országoknak rövid esmértetésével egygyütt. Bécs, 1796.

⁴ *Éder Zoltán*: Honismereti törekvések a XVIII. század végén az első magyar nyelvű útikönyvben. In: A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. Kapcsolatok és kölcsönhatások a 18–19. század fordulóján. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Bp.–Wien, 1989. 171.

⁵ *Sándor István*: Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldött levelei. Streibig. Győr, 1793.

⁶ *Kászonyi András*: Magyar országból tett Velentzei útazás. Landerer. Pozsony, Pest, 1797.

⁷ *Jancsó Elemér*: Péteri Takáts József: A hazai utazásról. Pásztortűz 1944/2. 82.

⁸ *Jancsó* i. m. 83.

⁹ Téthi Takáts József könyvtárából. Zalai Közlöny 1882. 13. sz. 1–3.

¹⁰ *Takáts Sándor*: Péteri Takáts József. Hunyadi M. Intézet. Bp., 1890. 50–55.

¹¹ *Jancsó* i. m. 81–86.

¹² *Enyedli Sándor*: Péteri Takáts József levelei Aranka Györgyhez. In: Magyar Könyvszemle 1990/1-2. 69–70.

nek a' szép tapasztalás által, nyilhatott szeme 's esze, tágúlhatott tudományja; és így viszsza térvén szülő földjére, mint egy a' virágos réteken meg rakodott gondos méhetske, valami szükségset, hasznost, 's szépet látott a' külső Nemzeteknél. el hozhatta magával Hazája' hasznára vagy díszére. – Mennyire feleltek meg az Utazó Úrfiak ezen kellemetes kötelességnek, a' Haza jól tudhatya.

Nem lehet tagadni, hogy sokan értelmes Késérők' útmutatásikra figyelmeztvén, sokat hallottak, láttak, tanultak, mellyekről mind magok egész életükben örömmel emlékezhettek meg, mind másokat is el-mulathattak gyönyörködtető beszélgetéseik által; de hogy nyomos tapasztalásaik után a' Közönségnek is igyekeztek volna tükör példájok, vagy tudós munkájok által használni: igen igen ritka tünemény vala ez eddig mi nálunk. Én leg alább ama' fāradhatatlan tudós Hazafi', Sāndor István' levelein, és Kāszonyi András' Velentzei Utazásán kívül mást nem tudok anya nyelvünkön közre-botsátva lenni.

De hogy is lehetett volna másként? A' fiatal ember nem volt elegendőképpen el készítve az ilyen uttal egybe-kapcsolható hasznos foglalatosságra. Talán nem is vala más ztéllya utazásának, hanem tsak hogy utazzon. Szerentséje volt, ha valami nevezetes dolog vaktában szemébe űtközött. Ezt ugyan meg nézte; valamint a' városoknak leg tzifrább tornyait, és magasabb házain is bāmult; meg jelent a' játék színekben, talán azon fogadókat is fel jegyezte, a' hol leg inkább élt kedvére: de hogy az országnak mi-voltáról, törvényeiről, a' Nemzet' szokásiról értekeződött volna; a' Helységnek fekvését, terméseit, kereskedését, szép és kézi mesterségeit, ritkaságait, Tudóssait kívánta volna ki tanulni; az olyan dolgoknak, a' mit jól nem értett, okos és emberséges kérdésekkel velejehez férni, és azt mindgyárt fel jegyezni iparkodott volna: ezek 's több ilyenek talántán eszébe sem jutottak. Tudni illik: Ignoti nulla Cupido. És így, a' mit hajdan Ovidius a' Meszsze-bujdosók' szivekről mondott, azt egyszersmind az ilyen Utazó-nak észéről is méltán el-lehet mondani: Coelum, non animum mutant, qui trans mare currunt. – Vajha sokszor mind szívre mind észre nézve roszzabb karban ne tértek volna viszsza közinkbe ezen vandorló fetskék.

Azonban hogy' is kívánhatni? Hogy az utazása által Hazájának használlyon, a' Ki Hazáját nem ismervén, sem azt nem tudta, mivel bővelkedik; sem azt, mi nélkül szűkölködik. És így olly kevesé es-mérthette meg a' külföldiekkal Magyar Országnak a' Természettől ingyen nyert, vagy munkával szerzett kintseit: a' millyen kevesé igyekezhetett szükségeinek lehetséges ki-pótolásán, vagy leg alább enyhítésén. – Tudni illik mind tsak azutānn siettünk a' mi távul van tőlünk; édes mienkkel keveset törőd-vén. Ezen fel fordult világ tetszik-ki már az első tanulás rendgyében. A' gyermek előbb fordul meg Athenásból és Rómából az iskola könyvében; és még azt sem tudya, merre esik Buda' vára. Tudya nevezni Miltiadest, Hannibált, elő is beszél talán valamit viselt dolgaikból: és Hunyadi Jānost, Zrínyi Miklóst talántán még nevezésről sem esméri. Meg tanulta Africa' dühös állatinak még fogaik' számát is: és meg nem tudná mondani, hány tsikó foga van az Attya' paripájának. Le írja a' Borostyánt, 's Libanusi Tzédrust: és nehezen tudná el találni, mellyik fān terem a' makk és gubats. – Így szoktunk már ifjantan a' helytelenség' űzéséhez. Nem volna e valahára idő a' jőzanabb gondolkozásra? Ismérjük mindenek előtt azt, a' mi körülöttünk van. Valamíg Hazánkat bé nem jártuk; ne vágyakodgyunk kifelé. Legyünk előbb Tzinkotán, a' bölts József Tsaszár javaslotta egy valakinek, a' ki Országok látására kéredzett: és azutānn eredgyün[k] utnak. Van itthonn is elég látni, tanulni való. Tsak hogy nem akkor kell leg először fel-nyitni szemieinket, mikor már által-hajtván a' kotsis az Ország' határán, leg először kell fel-nyitni az erszényt a' vám fizetésre. Ha egyszer Hazánkat derekasan ismérjük, ha a' tudományokban jól előlépegettünk: akkor nézhetjük haszonnal a' külföldi ritkaságokat; akkor nem fogunk bāmúlni máshonn olly valamin, a' mit kevés mért-földnyi távulásra könnyen és elegendőképpen meg vizsgálhattunk volna. Így nem szégyenítetténk Nemzetünket, de kiváltképpen magunkat az ollyanok előtt, kik jobban tudgyák, nálunknál, mi lakik Magyar Országban.

Ditséretes és követésre méltó példa tehát, a' mellyet egy időtől fogva némelly bölts szülők kezdenek adni, Fijaikat jókor, és mindenek előtt, a' két Magyar Hazában utaztatván. Szerentsém lévén egy illen Utazó Úrfinak Társaságában bėjárni az országonak [!] egy nagyobb részét, meg kérettettem egy köz-jóra termett hazafi [által], hogy a' hazai Utazásról tegyem-fel rövideden gondolatimat, és küldgyem-meg a' Magyar Nyelv-mívelő Társaságnak. Ebben én annál nagyobb készséggel kívántam el-járni: mennél jobban meg-vagyok a' dolog' jóságáról, és azon kötelességről győződve, hogy egy Hazáját szerető Ferjfiú semmi alkalmatosságot el nem mulaszthat, a' melly által másoknak tehetsége szerint némű nemű képpen használhat.

Le fogom tehát írni: 1^{szöt} a' hazai utazásnak kellemetes gyümöltseit. 2^{szöt} Az ezekre segítő szükséges elő-készületeket. 3^{szöt} Meg jelentem a' tárgyokat, mellyekre kelletik kiváltképpen fordítani a' figyelmetességet. 4^{szöt} Észbe juttatom a' szemes vigyázást az alkalmatlanságok, és elő akadható veszedelmek' el-hárítására.

A' Hazai Utazásnak gyümöltsei

Méltó, sőt szükséges dolog, hogy a' tanuló Ifjúság tiz hónapokat fordítván a' józan 's mély tudományokra, ki pihenne magát. Valamint a' test, ugy a' lélek sem bírhattya-el a' szüntelen tartó 's egygyenlő munkát. De vagyon a' terhes munka, 's a' puha henyelés között külömbség. A' szorgalmatos tanulást egyszersmind gondatlan lustasággal tserélni-fel, vélekedésem szerint oly veszedelmes: mint az izzasztó hévségből kiszökni, 's azonnal a' hideg levegő' menteben le dűlni. Már pedig nem ez történik e közönségesen a' Tanulókkal, a' kik az iskola esztendő végével félrevetvén minden könyveiket, egész Míndszent napig reajok sem néznek? Igy lassanként mind azt szerentsésem el-felejtik, a' mit hosszas ideig fáradsággal, és szüleiknek nagy költségével tanultak. Kár ez kétség kívül, és nagy kár; de az még nagyobb, hogy a' mosdatlan szájú tselédekkel az istalóban, vagy az agarázás közt szélteben öszve-keveredvén, az erköltsek is feslik, és el-durvul. Nem volna e tehát tanatosabb a' Vakatzio' idejét, az esztendőnek leg kellemetesebb hat hetét az utazásban, egy olyan hasznos foglalatosságban tölteni, melly gyönyörűséges mulatságra, 's tetet lelkét erősítő idő-töltésre szolgálna?

Ugyan is az Utazó Ifjúnak néki keményedik a' teste, midőn a' piros hajnallal fel-kél, és szijja a leg tisztább eget. Nap közt majd a' kotsiból nézi a' szép természetet, és ezer féle kintseit; majd le száll, gyakorlat, fel-megy a' meszsze látó hegyekre: ily izmosodnak inai; jól emészt a' gyomor, meg jön az egészséges száj-iz, az eleven színnel a' vidám kedv, ébred az unalmat nem ismérő szív. Hozzá szokik a' türeshhez, nem törődik a' kevés ideig tartó éhséggel és szomjúsággal; nem válogat az ételben 's italban; nem tsapja el minden a' hasát, a' mi nem jelenik-meg szüleinek gazdag asztalán; meg szokja a' levegőnek változásait. – Kedve telik az uri 's tudós Emberek' társalkodásában; nem fut az idegenektől, nem bámúl szokásaikon. Örömmel hallgattya mások' oktatását; örömmel beszéli saját tapasztalását; gyönyörködik benne mint egy Vitéz ki-állott bajainak buzgó előszámolásában. – A' miket az előtt tsak a' magános falak között hallott, már szemével látta. Látta a helyeket, a' hol a' nevezetesebb dolgok történtek ditső Eleji által. Örvend az olyan tájon, a' hol kedvezve szolgált a' szerentse, és nevededett a' Haza' ditsősége. Eszében jutnak ama' halhatatlan hírű Ferjfiak, kik hadi 's házi szolgálattyaikban szentül meg feleltek kötelességeknek. A' szomorú tsata mezőket látván, meg komorodik szíve; kezdi érzeni a' nyert sebeknek tartós fájdalmát; keseregve nézi a' Hazájért ditséretesen el esett Magyaroknak körülötte lebe-gő árnyékait. Boszszonkodik a' történt hibákon, és ha rajta állana, tüstént meg orvosolná, az agyarkodó szerentse' boszszújára. – Látta, hol és mi képpen iparkodik a' nemzeti szorgalom; mennyi kéz és ész dolgozik mellette, melly tsudálatos találmányokkal akarja az időt, fáradságot, 's költséget ki pótolni. Szemébe tűnven, melly sok véres verétkébe kerül a' pénznek szerzése; meg döbben, kezdi okosan beszélni, 's fel teszi magában, hogy előbb tiszser is meg fordittya kezében, míg egyszer ki adgya. Kiváltképpen ha jól meg gondollya, hogy keserves szükségét látnak sok ezer mások, és talán éppen olyanok, vagy szinte azok, a' kiknek jámborsága 's szorgalmatossága tselekszi, hogy ő könnyebben jut a' költséghez, és azért nem érzi, mi az inség. Kő szívének kellene lenni, ha meg nem indulna a' szegénység' sorsán, 's véteknék nem tartaná az irgalmatlan zaklatást.

Látta a' fő vizek' folyásait, mellyek az Ország' fel-osztására szolgálnak, és a' mellyekbe sietnek a' többi nagyobb kissebb folyók is. Veszi észre, melly nagy hasznot szereshetnek ezek a' közel lévő városoknak 's az egész vidéknek, színeken hordozván a' meg rakott hajókat, vagy sok kerekű malmokat hajtván; midőn másutt nap estig kereng a' száraz malmokba fogott nyomorult barom, vagy pára szakadva vonnya a' terhes szekeret: de ellenben azt is észre veszi, melly tetemes károkat okozhatnak a' kitsapó vizek, ha a' partokra 's töltsre nintsen gondviselő szem. El öntik tenger' módgyára az egész térséget, mihelyest tartósabb záporok hullnak, vagy olvadni kezd a' mélyebb hó.

Látta, hogy egyik vidéken jobbak az utak, 's a' hidak, mint másutt. Itt alkalmasok, rendes sorban épültek a' keményes házok; árnyékok tartanak zöld ágaikkal a' szeder, akatzia, vagy más gyümöltős fák; szelid tekintetűek a' jól ruházott lakók; kövér réteken legelnek a' bő számu tsordák 's nyájok: amott ellenben dülő félben vagynak a' szélllyel hányt füstös gunyhók; alig szolgálhatnak világos fedeleikkel az eső és szél ellen. Meztelenek a' gyermekek, rongyosak a' komor ábrázatú szülők; meddők a' parlagban heverő szántó földek; szabadon kaborol a' görhes marha a' le gázolt sárga gyöpön. Nints körül belől erdő; már meszsziről érezni a' sovány tűzhelyen a' bűzőlő ganajt, és egészség rontó posványokat. Lehetetlen, hogy az ilyen szembe-tűnő külömbségek figyelmetessé ne tegyék, és gondolkozásra ne kényszerítsék az Utazó Ifjat. Ha mást nem tehet, leg alább egy mélylet sohajt, és igyekszik ki tanulni mind ezeknek okát.

Nem jobb e az ilyen tapasztalás a' henye otthon-ülésnél vagy pajkos idő vesztegetésnél? Midőn így virágzik az egészség, ébred a' vizsgálódó észre vétel, nevededik az ismértség, gyarapodik a' tanultság, terjed a' szép maga-viseletnek, 's jókat ígérő észnek betses híre, támad a' boldog jövendővel biztató reménység.

Az Utazáshoz megkívántató Előkészületek

Hogy az Utazásnak előszámlált, 's még azoknál is felesebb hasznában részesüljön az Utazó, szükséges, hogy meg ne indullyon vaktában; hanem valamint minden egyéb fontos dologra: ugy ezen örvedetes de egyszersmind nyomos foglalatosságra is előre jól elkészüljön.

Szükséges mindenek előtt, hogy helyesen olvasni, gyorsan írni, és mivel az Országban élő sokféle nyelvekre sullyos volna szert tenni, leg alább magyarul, németül, deákul beszélni tudgyon. Külömben hogy' értekezhetnék másokkal az előforduló dolgok felől? Tudnivaló ugyan, hogy léssen érdemes kés-
érő Társa; a' ki híven kezére fog járni; de ha mindent más' szemével lát, vagy mindennek a magyarázattyát a' második harmadik szájából várja: sok elvész az utazásnak mind kellemetességéből, mind hasznából. A' saját erőnek gyakorlása egyik fő tzélya az utazásnak! Igen szép dolog az is, ha ki a' rajzolásban annyira ment, hogy a' gyönyörű kilátású környéket, egy régi várnak bús dűledékjét, egy roppant épületnek tsinyos alkotását, a' hasznavehető ritkább szerszámokat 's a t. letudgya emlékezet' okájért hamarjában rajzolni. Jeles példát adott ebben is a' serdülő Ifjúságnak Gróf Teleki Domokos Ur; ama' nemes igyekezetű derék Hazafi, egynehány hazai Utazásaiban, mellyek örökös tanúi lesznek szemes figyelmettségének 's szép tudományának; és annál többre fognak betsületetni: mennél nagyobb érdem járatlan tsapáson köz kalauzúl szolgálani azoknak, kik ditséretes nyomdokit fogják követni.

Stohl Róbert

A VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus (1876) levelezése mint honismeretünk kiaknázatlan forrása¹

135 évvel ezelőtt – 1876. szeptember 4-én – Treffort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter a Magyar Nemzeti Múzeum nagytermében nyitotta meg a magyar régészettudomány első nemzetközi bemutatkozását, a VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszust.² A Kiegyezést követően lehetővé vált, hogy a magyar tudomány szereplői nem csupán résztvevői, hanem megrendezői is legyenek a különféle tudományágak nemzetközi kongresszusainak. A kongresszusok jelentőségét jól mutatja, hogy a napi sajtó mind Magyarországon, mind pedig külföldön részletesen beszámolt a rendezvényekről, az elhangzott előadásokról. A XIX. században a régészettudomány és az embertan kutatói számára a két évente megrendezésre kerülő ősrégészeti és embertani kongresszus jelentette azt a nemzetközi fórumot, ahol kutatásaik eredményeit bemutathatták és tudós társaikkal a szakmai kapcsolatokat ápolhattak. Ugyanis az adott ország hivatásos és amatőr régészei mellett Európa gyakorlatilag minden országából, sőt még az óceánon túlról is érkeztek résztvevők a rendezvényre. A kongresszus idején a szervezők kiállításon mutatták be a rendező ország területéről ismert jelentősebb régészeti és embertani leleteket. A programhoz tartozó kirándulásokon ásatásokra is sor került, bemutatva egy-egy lelőhelyen a különféle régészeti jelenségeket. A kongresszusokhoz kapcsolódva számos kiadvány jelent meg, melyek igen sok fontos információt kínáltak a korszak tudományos eredményeiről.

A magyar régészettudomány kétségtelenül egyik legnagyobb sikere volt, amikor az 1874-ben Stockholmban tartott VII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszuson Budapestet választották a következő kongresszus helyévé, méghozzá egyhangú szavazással.³ Sajnos a következő nagy bemutatkozásra, az 1949-re tervezett budapesti Ősrégészeti Világkongresszusra, a bekövetkezett politikai változások miatt már nem került sor.⁴ A siker elérésében kétségtelenül Rómer Flóris, a Magyar Nemzeti

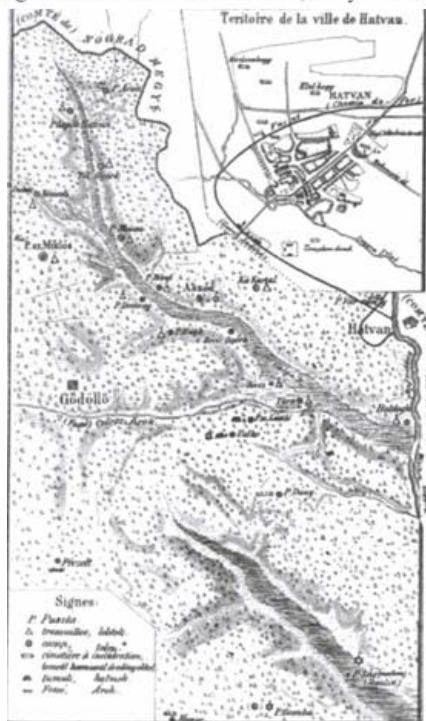
¹ A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja tette lehetővé. Itt szeretném megköszönni dr. Bardoly Istvánnak, dr. Szende Lászlónak és Debreczeni-Droppán Bélának a kutatásaimhoz nyújtott támogatást és segítséget.

² Hampel József: A történelem előtti és embertani VIII. nemzetközi congressusnak Budapesten tartott ülései és kirándulásai. *Archaeológiai Értesítő* 10 (1876) 237.

³ Rómer Flóris: Hazai és külföldi vegyes hírek. *Archaeológiai Értesítő* 8 (1874) 30.

⁴ Ld. erről pl. Bóna István: A budapesti egyetem professzora. In: *Emlékkönyv Banner János születésének 100. évfordulójára*. Szeged, 1990. 48–49.

Múzeum Érem- és Régiségtárának öre és a pesti egyetem régésztanára vállalt oroszlánrészt.⁵ Ő, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, Pulszky Ferenc voltak azok, akik közbejártak a megrendezés érdekében. Így nem meglepő, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter a kongresszus elnökévé Pulszky Ferencet nevezte ki, a megrendezéssel kapcsolatos teendők intézésével pedig Ipolyi Arnoldot és Römer Flórist bízta meg.⁶ A kétéves munkát végül siker koronázta és az ülések kilenc témakör köré szerveződtek, melyeken nagyszámú külföldi előadó és látogató vett részt. A napisajtó és hetilapok részletesen beszámoltak az elhangzott előadásokról, sokszor magukról az előadókról is.⁷ Az igen széles körben olvasott Vasárnapi Újságot a Magyar Nemzeti Múzeum egyik fiatal munkatársa „Az őstörténeti kiállításból”,⁸ valamint „Az őstörténelmi és embertani kongresszus”⁹ címmel tudósította, melyhez még a kiállított tárgyakról rajzokat is mellékelte a szerkesztőség. Mind a hazai, mind pedig a külföldi előadók elsősorban az őskori régészeti témákkal, valamint antropológiai problémákkal foglalkoztak előadásaikban.¹⁰ A korszak meghatározó tudósi, mint például a francia Baye, a francia Broca vagy a német Rudolf Virchow – Heinrich Schliemann orvosa és barátja – látogattak el Budapestre és vettek részt rajta. A kongresszusi üléseket kirándulásokkal szaktították meg, így szeptember 6-án Gödöllőre, Hatvanba, majd a végén Aquincumba és Bényre utaztak a vendégek.¹¹ Ezekben a kirándulásokon régészeti lelőhelyeket, feltárásokat tekinthettek meg, betekintést nyerve a magyarországi régészeti leletanyagba. A kirándulások felejthetetlen emlékekkel gazdagították nem csupán a messziről jött kiváló tudósokat, hanem a helybelieket is.¹² Römer Flóris és munkatársai a kongresszusra állították össze azt a kiállítást, melynek célja a Kárpát-medence területéről ismert őskori emléktanyag bemutatása volt. Itt a régészeti leletanyagot vármegyék szerint vitrinekben elhelyezve mutatták be, melyekkel szemben a megyék vagy ezek részleteinek térképei, az egyes árkok, pogányvárak, halomok, ásátások rajzai voltak elhelyezve.¹³ A 47 vitrinben kiállított leletek a Magyar Nemzeti Múzeum, a vidéki múzeumok és kulturális egyletek, valamint magánszemélyek gyűjteményeiből származtak. Ráadásul a kiállított tárgyak katalógusát francia nyelven Hampel József készítette el, melyet a kongresszus résztvevői a részvételi díj fejében meg is kaptak.¹⁴ A napilapok és a katalógus alapján a kiállításon százhusz hazai múzeum

Gödöllő és Hatvan környékének térképe a lelőhelyekkel (Römer: Compte-rendu I. Pl.)

⁵ Papp Júlia: Römer Flóris (1815–1889). In: „Emberek, és nem frakkok”. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai I. Bp., 2007. 75. Römer széles körű tevékenységéről a régészet, művészettörténet és a honismeret területén ld.: *Bardoly István*: Römer Flóris élete. Műemlékvédelem 32 (1988). 223–244.

⁶ Uo.

⁷ Vasárnapi Újság 23 (1876) 36. szám, 570.

⁸ Vasárnapi Újság 23 (1876) 36. szám, 569., válogatás a leletekből rajzos tábla: 564.

⁹ Vasárnapi Újság 23 (1876) 37. szám, 585–586., 602–603.

¹⁰ Ld. a rövid kivonatolt bemutatásukat: *Hampel* i. m. 237–258.

¹¹ Vasárnapi Újság 23 (1876) 36. szám, 570.

¹² *Hampel* i. m. 248–249. A hatvani kirándulás sikeréről levelében az ottani program megszervezésében oroszlánrészt vállaló Sperlágh József gyógyszerész a következőképpen számolt be Römer Flórisnak (MNM Adattár 66.X.3): „... Ngs. Prépost úr egy akó Remcsi bort adott és B. Podmaniczky Géza úr 108 üveg 1834 évi Érmelékit, szinte gratis, tehát nem csoda hogy a tudós urak nekiestek a táncznak és csokolgatták a hatvani menyecskéket, büszkék is azóta a sok anglus és francia csóktól...”

¹³ *Römer Flóris*: Hazai tud. intézetek és leletek. *Archaeológiai Értesítő* 10 (1876). 196.

¹⁴ *Hampel József*: Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et de collection particulières de la Hongrie. Bp., 1876.

és magángyűjtő tárgyai kerültek bemutatásra.¹⁵ A kiállítók között megtaláljuk a korszak legfontosabb amatőr „régészeit” és gyűjtőit, mint a Nógrád megyében kutatást folytató Nyáry Jenőt, a Győr-Moson-Sopron megyei Széchenyi Béla grófot, Ebenhöch Ferenc koronói plébánost, vagy a Bereg megye emlékeit összegyűjtő Lehoczky Tivadart. Támogatásuk és segítségük nélkül nem sikerülhetett volna olyan eredményesen a magyar régészet ezen első nemzetközi bemutatkozása.

A szervezési munkákra Rómeréknak ugyan közel két év állt rendelkezésre, mégis igen szűkös volt az időkeret a feladatok tekintetében. Így már kezdetben felvetették, hogy a cél elérése érdekében nem csupán a múzeumokat és egyleteket, hanem a magánszemélyeket is minél nagyobb mértékben be kell vonni a szervezési munkálatokba.¹⁶ Ezért 1875. március 5-én kiáltványt intéztek az országban kutatókat, ásatásokat és gyűjtéseket folytató egyesületekhez, személyekhez:¹⁷

„Hazánk lapjai már egyelőre hirdették, hogy az »őstörténelmi és embertani congressus« 1874-ben Stockholmban tartott VII-ik nemzetközi ülésében augusztus 16-án Budapestet választotta összejövetele székhelyeül, engem pedig a szervező bizottság, valamint az 1876-ban nálunk tartandó gyűlés elnökeül.

Indítatván azon kívánságtól, hogy ezen a gyűlésen hazánk mind tudományilag, mind pedig azon alkalomra rendezendő ősrégi kiállításban a nálunk, szerteszét az országban található, s a nevezett szakokba vágó gyűjtemények érdekes és gazdag voltához képest fel legyen tüntetve, időszerűnek és szükségesnek tartottam ezen felszólításumat már most köröztetni, miszerint a középpontban működő »szervező bizottság« jó előre tudhassa, kikre és mikre számíthat, hogy a nemzetünk mivelődési foka, és az európai culturmozgalmakban való tetteleges részvételünk az összes tudományos világnak illően legyen bemutatva.

A mi legtöbb időt, készülést, és a több oldalról való serény összműködést igénybe veend, és valamint az említett téreken tett tudományos haladásunkat napfényre hozza, úgy ennek méltó bemutatását elősegíti, az:

1-ör: Egy alapos szaktérkép, melybe hazánk eddig ismert lelhelyei, ősrégi sánczai és árcai, pogányvárjai, halotti halmai és temetkezési területei a rómaiak uralmáig be legyenek vezetve. E célra fölkértenek közreműködésre a megyék monographusai, mérnöki hivatalai, muzeumai és egyes lelkes gyűjtői, miszerint biztos adatokkal, részletes jó térképeikkel egy általános térkép készíthetőségét elősegítsék.

2-or: A congressus tartalma alatt a fővárosban olyan kiállítás fog a történelem előtti tárgyakkal szerveztetni, mely nemcsak a nemzeti muzeumok összes efféle kincseit foglalja magában, hanem a magyarhoni vidéki muzeumoknak és egyes szakférjak ősrégi tárgyak gyűjteményeiből tünteti fel a legtanulságosabb példányokat természetben, vagy teljes okadatolt lajstromokban, rajzokban vagy gypsöntvényekben. Szándékunk a szomszéd országok tarsulataival és gyűjtőivel is érintkezni, felkérvén ezeket, hogy a nálunk előforduló példányokhoz az illusztráló parallélakat ideiglenesen kiállításra átengedjék.

3-or: Minthogy még eddig igen csekély azon jegyzetek száma, melyek szakértők által rendezett ásatások alkalmával készültek, de aránylag kevés azon lelet is, mely hitelesen constatálva volna, szükségesnek látszik, hogy a készülési idő alatt, alkalmas helyeken, kellő felügyelet mellett tudományos ásatások történjenek, és azoknak pontos jegyzőkönyvei a nemzetközi congressusnak a talált tárgyakkal együtt bemutatassanak.

4-er: A fémeknek és ásványoknak: arany, ezüst, bronz, kőtárgyaknak vegytani kémletei, az emberek szerszámaival talált állatcsontok meghatározásai eddig el lévén hanyagolva, kívánatos, hogy a congressusig e téren, az ország vidéki egyletei közt nagyobb tevékenység mutatkozzék.

5-ör: Pedig a jó hírnév, melyet ezen alkalommal a világ előtt ki akarunk kívíni, igényli azt is, hogy a congressusnak értekezéseiben, illetőleg az általunk, viszonyaink tekintetével, kitűzendő kérdések fejtegetésében részt vegyünk, tudományos munkálataiban vezérszerepet vigyünk és lehetőleg kalauzolólólag befolyjunk. Ezen értekezleteknél és közléseknél a congressus fenálló határozatai szerint a francia nyelv van hivatalosan elfogadva, mit azért sietek nyilvánossá tenni, hogy szaktársaink munkálataikat, a mennyire lehet, e nyelven készíthessék el.

Ezeknek következtében tisztelettel hívom fel (czimedet), sziveskedjék nyilatkozni, vajjon akar-e az előbbi öt pontnak teendőiben, és melyikében részt venni? Lehet-e kilátásunk lelhelyi adatokra? Remélhetők-e vidéken szervezendő ásatások? Részt tetszik-e venni az értekezésekben, a kérdések kitűzésében? stb. stb.

¹⁵ Vasárnapi Újság 23 (1876) 36. szám, 569.

¹⁶ Rómer Flóris: Hazai és külföldi vegyes hírek. Archaeológiai Értesítő 8 (1874). 30.

¹⁷ MTA Könyvtára Kézirattár Ms 5085/7.

A kivivandó tudományos jó vélemény tekintetében kérjük (czímedet) a lelkes, élénk, kitartó részvételre és összműködésre mivel azonban nálunk az ilyen előkészületek hosszabb időt vesznek igénybe, a közép-pontban levő szervező bizottságnak pedig jó korán kell mindenről tájékoztatniak lennie, kívánatos, hogy fennebbi kérdéseinkre, vagy a bármily ide tartozó mozzanatokra nézve legalább folyó év april 30-áig határozott feleleteket kapjunk, és azokkal, kik közreműködésre vállalkoznak, folytonos érintkezésben legyünk.

Az eddig a külföld előtt is ismeretes készlet és azon készütség, melyet nálunk a nemzetközi congressus tagjai föltételeznek, meg nem engedik, hogy bárki e gyűlést csupa szerénységből tétlenül be-várja, vagy annak teendőjét kizárólag a középponti bizottságra hárítsa.

Azon hazafias igyekezet, hogy a közeliismerést hazánkra nézve a világ előtt kivívjuk, szolgáljon ösz-tönül a túlszerényeknek, s buzdítsa azokat, kik mindent, mi hazánknak történi, kicsinyelnek. Lássá a nagyvilág, hogy a meghitt congressus nem egy intézeté, nem is egyedül a fővárosé, hanem hogy munkál-kodásaiban és eredményeiben az ország jobbjai mind kezet fogva részt vesznek.

Budapest, 1875. márczius 5-én.

*Pulszky Ferencz,
mint a congressus elnöke
Dr. Römer Flóris Ferencz,
mint a congressus főtikára."*

A felhívás szerencsére befogadó és lelkes közönségre talált, mely nyomán széleskörű levelezés és anyaggyűjtés kezdődött el az ország egész területén. Mind Römer Flóris, mind pedig segítői, Hampel József¹⁸ és Csetneki Jelenik Elek¹⁹ tevékenyen szerepet vállalt az anyaggyűjtés és a gyűjteményfelmé-rések fárasztó munkálataiban, melyekről jegyzeteik tanúskodnak. A konferenciával kapcsolatban 1875 és 1877 között 1371 levél érkezett a szervezőkhöz,²⁰ melynek levelezési lajstroma szerencsénkre fenn-maradt Römer Flórisnak a Magyar Nemzeti Múzeumban található részhagyatékában.²¹ Sőt a kimenő válaszok egy részének piszkozatait tartalmazó kötetet ugyancsak a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. Saj-nos a beérkezett levelek, jelentések és rajzok sorsa nem volt ilyen szerencsés, ugyanis nem maradtak együtt, melyben Römer Flóris 1877-ben nagyváradi kanonokká történt kinevezése is szerepet játszott. Ekkor ugyanis a levelezés egy részét magával vitte Nagyváradra, míg a többi a Magyar Nemzeti Múze-umban maradt. 1889-ben bekövetkezett halálát követően hagyatékának egy része ismét Budapestre ke-rült, melyben a kongresszushoz kapcsolódó iratok is megtalálhatóak. Ezen iratok azonban rendezetlenek és azonosításuk a levelezési jegyzék, illetve a feltüntetett iktatószámok és tárgybejegyzések alapján lehetséges. Sok esetben előfordult, hogy a levél az egyik, míg a hozzá tartozó vázlat, rajz pedig egy más-ik közgyűjteményben található. Hogy Römer miért is vitte magával a levelezés nagy részét? Ezen kér-désre magyarázatul szolgál az általa összeállított és 1878-ban franciául megjelent kötet a kongresszus eredményeinek bemutatásáról.²² Ebben ugyanis számos levelet és beszámolót szó szerint idéz, sőt meg-adta hozzá a levelezési napló számát is. Ez a kötet ugyan fontos forrása a korszak kutatásainak, mégis alig vették és veszik figyelembe napjainkban. Ennek okát többek között a francia nyelven történt meg-jelentetésében is kereshetjük, melynek magyarázatául szolgál, hogy a konferencia nyelve is a francia volt.

Römer Flóris azonban már csupán a nagyszámú adatgazdag levél és beszámoló miatt is, mindössze csak egy részüket idézte és azokat is töredékesen. Pedig ezek nemcsak a régészet, hanem a honismeret számára is fontos források lehetnek. Mivel egyrészt szerzőik a Magyar Királyság, a Kárpát-medence különféle vidékén éltek, így beszámolóikban csaknem az egész ország területét lefedték, másrészt nem elégedtek meg csupán a régészeti leletek leírásával, hanem sokszor bemutatták a környéküket és az ott előforduló műemlékeket, szokásokat is. Sőt térképeket, rajzokat készítettek, melyek a XX. századi pusztítások miatt egyedülálló forrásai a honismeretnek. Természetesen akadtak köztük olyanok, akik mindössze egy-két levélben válaszoltak a felhívásra, míg mások több mint tucatnyi levelet küldtek részletes beszámolókkal. Ezen személyek közé tartozott többek között Mihály István és Ebenhöch Fe-renc, akik az északnyugat dunántúli, vagy Torma Zsófia, aki az erdélyi megfigyeléseiről számolt be.

¹⁸ Kovács Tibor: Hampel József. In: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Bp., 2002. 351–352.

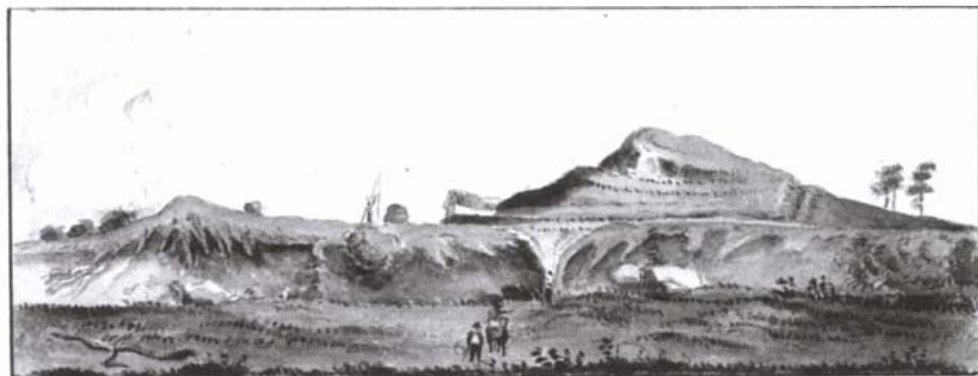
¹⁹ Kemenczei Tibor: Csetneki Jelenik Elek. In: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Bp., 2002. 162–163.

²⁰ Römer Flóris: Hazai tud. intézetek és leletek. Archaeológiai Értesítő 10 (1876). 197.

²¹ Makkay János: The Tiszaszölös Treasure. Studia Archaeologica 10. Bp., 1989. 156.

²² Römer Flóris: Compte-rendu de la huitieme session a Budapest 1876. Second volume 1. partie. Resultats généraux. Bp., 1878.

Igen sok levelet küldött a tiszafüredi plébános Tariczky Endre, aki kitűnő rajzokat és részletes leírásokat is mellékelte leveleihez.²³ Ezek közül igen fontos a *Tiszafüredi Ásotthalom s vidéke ősrégészeti tekintetben* című munkája, amely véletlenül került elő.²⁴ Ugyancsak részletesen mutatta be lakhelyének környékét Várady József (1800–1883) pátyi földbirtokos,²⁵ aki gyűjteményének szebb darabjait a kiállításra is elküldte.²⁶

Tariczky Endre rajza a tiszaszöllősi halomról (Magyar Nemzeti Múzeum)

A VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus megrendezéséhez kapcsolódó szervezési munkák, valamint maga a kongresszus is nagy hatással volt a magyarországi régészeti kutatás számára. Ugyanis ennek köszönhetően sorra alakultak a különféle régészeti egyletek, illetve kapcsolódtak be magánszemélyek még jobban a környékük kutatásába, az emléktárgyak megmentésébe. Sajnos Rómer Flóris Nagyváradra kerülésével Budapestről eltávozott azon személy, aki a vidéki „kollégáit” támogatta ez irányú törekvéseikben, ami miatt többen feladták korábbi elképzeléseiket. Szerencsénkre a kongresszusi előkészületekkel kapcsolatos levelezés egy része fennmaradt és azonosítása, valamint közreadása fontos feladat, mivel bőséges információt kínál számos kutatási terület mellett a honismeret számára is.²⁷

Prohászka Péter

²³ *Füvessy Anikó*: Tariczky Endre. In: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Bp., 2002. 875–876.

²⁴ Tariczky Endre életéről Prohászka Péter: Tariczky Endre és a VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus (1876) – Adatok Tiszafüred és környéke régészetéhez. *Tisicum* Megjelenés alatt.

²⁵ Prohászka Péter: Páty régészeti és numizmatikai emlékei Várady József levelei tükrében – Die archäologischen und numismatischen Denkmäler von Páty im Spiegel der Briefe von József Várady. *Studia Comitatensia* 30 (2007) 424–441.

²⁶ Hampel i. m. (1876) 88–89.

²⁷ A kongresszushoz kapcsolódó irattári és levéltári anyag összegyűjtésének, közreadásának munkáit Prohászka Péter és Szende László végzik.

Tokaj-Hegyalja mint történeti táj

A Tokaj-hegylajai történelmi borvidék területét Réthelyi Miklós nemzeti erőforrás miniszter történeti tájjá nyilvánította.¹ A tájökölógusok és geográfusok szerint történeti tájnak tekinthető az a terület, amely „az ember és a természet együttes munkájának eredményeképpen jött létre, tükrözi és őrzi az organikus fejlődés eredményeit, történeti, asszociatív (szimbolikus) jelentőséggel bír, vizuális-esztétikai értékkel rendelkezik és topográfiailag körülhatárolható egységet alkot.”²

Tokaj-Hegyalja történeti tájjá nyilvánításának célja – a rendelet indoklása szerint – a történeti borvidék (kultúrtáj) épített örökségének – beleértve pincerendszerét is –, természeti környezetének és hagyományos tájhasználatának megőrzése és fenntartható használatának biztosítása. Történeti tájként műemléki védelemben részesül: Abaújszántó, Bekecs, Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Bodrogolaszi, Erdőbénye, Erdőhorváti, Golop, Hercegkút, Legyesbénye, Makkoshotyka, Mád, Mezőzombor, Monok, Olaszliszka, Rátka, Sárzaszány, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szegi, Szegilong, Szerencs, Tarcal, Tállya, Tokaj, Tolcsva és Vámosújfalú teljes kül- és belterülete.

Tanulmányunkban a tájhasználat kialakulásával és történeti változásaival foglalkozunk.

A tájhasználat kezdete (Alkalmazkodás és átfarmálás)

Tokaj-Hegyalja – a Zempléni-hegység keleti peremlépcsős szegélyterülete – két lépcsőfokkal ereszkedik le a Bodrog- és a Taktaköz alluviális síksága felé. A magasabb peremlépcsőt 250–300 méteres dombok (szőlőhegyek) alkotják. Az alacsonyabb (120–150 méteres) peremlépcső, ahol a falvak és mezővárosok két településsorban helyezkednek el, 2–3 km széles. A kétlépcsős tájat, a hegy- és domblábfelsőszíneket eróziós medencék, félmedencék és völgyközi háta tagolják. Az alacsony lépcsőből emelkedik ki az 514 méteres Tokaji- (Kopasz-) hegy és a sárospataki kisebb rögcsoport (Gombos-hegy, Mandulás, Somlyód). A hegylajai települések területe a két geomorfológiai lépcsőn túl a Zempléni-hegység belső (erdős) területeire és az említett alluviális síkságokra is kiterjed.³

A Tokaj-hegylajai történelmi borvidék a XVII–XVIII. század óta gazdaságföldrajzi egység.⁴ Területe (887 km²) a természetföldrajzi tájfelosztás szerint hat kistájhoz tartozik.⁵ A mikrorégió természetföldrajzi adottságai (a makro- és mikrorelief, a talaj, a mezo- és mikroklíma stb.) összességében kedvezőek a szőlő- és borgazdaság, a szántóföldi növénytermesztés, a differenciált ártéri gazdálkodás és az erdőelés számára.⁶

A táj első használói, a prehisztórikus idők kisebb-nagyobb embercsoportjai életfenntartó tevékenységükkel nem változtatták meg a természeti környezetet. Az őstársadalmak által létrehozott kultúrtáj-kezdemények kis területfoltok („szigetek”) voltak az alapvetően érintetlen nyerstájban. A 750-től 900-ig tartó száraz klímaperiódus alatt a művelt földek többnyire megsemmisültek és visszatermesztelkedtek. A honoszerző magyarság először a déli (Tarcal és Szerencs környéki) részekben telepedett meg, majd fokozatosan elfoglalta a Hegyalja (=Erdőkalja) teljes területét.

A táj természeti erőforrás-kínálata megfelelt ősünk környezet- (élettér-) igényének, a nagyállattartó és alárendelten földművelő, szőlő- és bortermező tevékenységének. A táj humanizációja és gazdasági

¹ 5/2012. (II.7.) NEFMI rendelet. Magyar Közlöny 2012. évi 14. sz.

² Kollányi László: Tájak történetisége és a történeti tájak meghatározásának kérdései. In: Csorba Péter – Fazekas István (szerk.): Táj kutatás – tájökölógia. Debrecen, 2008. 89–94.

³ Peja Győző: A Zempléni-hegység felépítése, kialakulása és felszíne. In: Nagy Lajos (szerk.): Zempléni-hegység (Útikalauz). Miskolc, 1958. 3–20.

⁴ Frisnyák Sándor: Adalékok a hegylajai mezővárosi agglomeráció történeti földrajzához (16–19. század). Földrajzi Közlemények, 1993. 1–13.

⁵ Dövényi Zoltán: Magyarország kistájainak katasztere. Budapest, 2010.

⁶ Boros László – Horváth Gergely – Csüllög Gábor: Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának természetföldrajzi alapjai. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Tokaj-hegylajai borvidék – Hazánk első történeti tája. Nyíregyháza–Szerencs, 2012. 23–40.

birtokbavétele egyrészt a honfoglalók természetismeretét és a termelési folyamatokban szerzett gyakorlati tudását, másrészt alkalmazkodó képességét bizonyítja. A települések helyválasztását és a gazdasági tér formálását az életföldrajzi feltételek jelentősen befolyásolták. A természeti környezet és az emberi tevékenységek összhangját, a peremlépcsős táj egyes földhasznosítási övezeteinek kialakítását több évszázados kultúrtájteremtő munka hozta létre. A kultúrtáj – a történeti földrajz legfontosabb definíciója szerint – emberi munkával átalakított és folyamatosan használt természeti táj.

Az emberformálta (gazdasági) táj kialakítása az erdő és gyeptranszformációjával indult: az irtványföldeken különböző mezőgazdasági kultúrák természetével és állattenyésztéssel foglalkoztak. A hegyaljai agrárium térbeli alapszerkezetét, amelyre a későbbi korok gazdálkodása is épült, az Árpád-kori népesség hozta létre. Az egyes művelésági formák különböző magassági szinteken alakultak ki: a legmagasabb térszíneken a középhegységi erdők foglaltak helyet, s ezek keleti és déli (15-30°-os) lejtőin, kb. 250, ritkábban 300 m tengerszint feletti magasságig szőlők, az alacsonyabb lejtőszakaszon helyenként gyümölcsöskertek létesültek. Az alacsony, kis relief energiájú hegylábelszíneken szántógazdálkodást folytattak, a tájat tagoló patak völgyek gyepsávjait kaszáló- vagy legelőként hasznosították. A tájhatárt alkotó Bodrog, mint halászó hely épült be a hegyaljai nép tevékenységi rendszerébe. A folyó, az ártéri erdő és a gyepföld a differenciált ártéri gazdálkodás szintere volt (pl. Sárospaták, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr). Az ártérövezet természetes takarmánybázisa a folyó menti települések rétgazdálkodását és legeltető állattenyésztését tette lehetővé. A települések két sorban, a Bodrog mentén és a szőlőhegyek lábánál épültek, ahonnan 4-5 km távolságon belül elérhetők a gazdasági tér munkaföldrajzi egységei (kivéve Sárospatákat, melynek határa messze terjedt a Bodrogközben).

A hegyaljai nép alapvetően önállósra termelt, a paraszti áruterelés csak az Árpád-kor vége felé terjedt el. A XIV–XV. században a népesség növekedése szükségessé, a természeti környezet lehetővé tette a gazdasági tér fokozatos kiterjesztését. A folytatódó erdőirtás és gyepfeltérés – a Kárpát-medence más területeihez hasonlóan – az eltartóképesség növelése érdekében történt.

A természeti környezet az alkotó ember számára csak lehetőséget kínált, a megvalósítás, a reliefhez alkalmazkodó kultúrtájelemek megteremtése és racionális hasznosítása az egymást követő nemzedékek környezetátalakító munkájával történt. A tájpotenciál természeti elemeit a hegyaljai nép úgy használta, hogy tevékenysége és a táj ökológiai szerkezete között egyensúly alakuljon ki és az fenntartható legyen.

A hegyaljai gazdaság virágkora (XVI–XVIII. század)

A XVI. században, amikor a török elfoglalta a Szerémséget, hazánk leghíresebb (exportra is termelő) borvidékét, a bortermelés súlypontja áttevődött a Mátra- és a Bükkalja, Miskolc és környéke, továbbá Tokaj-Hegyalja területére.⁷ A mikrorégió ez idő tájt polikultúrás (vegyes) gazdálkodást folytatott, mely a parasztgazdaságok és majorságok földművelő, szőlő- és bortermelő, állattenyésztő és erdőelő tevékenységéből tevődött össze. A hegyaljai táj hagyományos szőlő- és borgazdasága – az autochton fejlődés és a kívülről érkező kulturális hatások (agrárinnovációk) révén az ország legjelentősebb borvidékévé fejlődött.⁸

Az antropogén hatásra felerősödő areális és lineáris erózió mérséklésére a szőlő-övezetben teraszokat, kőgátakat, vízelvezető árkokat és talajülepítő- (liktor-) gödröket létesítettek. A környezetkimélő területhasználata, a termőföld nagymértékű megbecsülése és védelme nem csak a szőlőövezetre, az egész gazdasági térré jellemző volt és maradt.

A Felvidék középkori alapítású szőlő- és borgazdasága a kis jégkor klímaváltozása következtében elpusztult vagy jelentéktelenné vált. A gazdag felvidéki empóriumok (pl. Kassa, Eperjes, Kisszeben, Lőcse és Bártfa) Tokaj-Hegyalján igyekeztek bort, majd szőlőbirtokot vásárolni. A XVI. században megjelenő és később elterjedt aszúbor keresett termék volt nemcsak a felvidéki városokban, Lengyel- és Oroszországban, később egész Európában.⁹ A termelés mennyiségéről csak szórványos adatok állnak rendelkezésünkre. A XVIII. század vége felé 14 000 kat.hold (= 8056 hektár) szőlőterületen évente 80–100–140 000 hl bort termeltek.¹⁰ A bortermelés 90%-a a mikrorégió tizenkét mezővárosából került ki. A Hegyalján termelt bor 1/10-ét, ritkábban 20–30%-át külföldi piacokon értékesítették.

⁷ Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Történeti néprajzi tanulmány. Tokaj, 1991.; Orosz István: Hagományok és megújulás. Debrecen, 1995.

⁸ Balassa i. m.; Boros László: Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői. Miskolc-Nyíregyháza, 1996.; Orosz István: A bortermelés társadalomformáló hatása. Tokaj-Hegyalja fénykora. História, 1998. 5-6. 36–37.

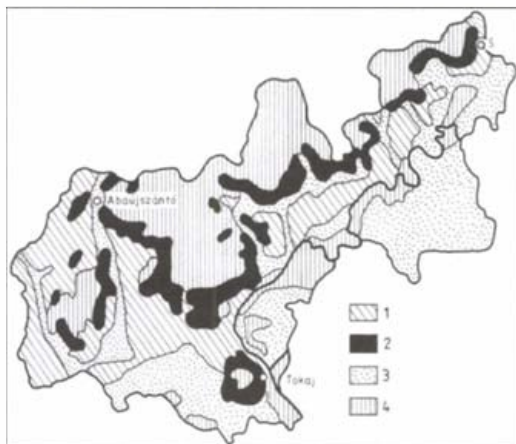
⁹ Pap M.: A tokaji. Bp., é. n.

¹⁰ Boros i. m.; Pap i. m.

A piaci konjunktúra átalakította a Hegyalja gazdálkodását, anélkül, hogy a történelmileg kialakult tájszerkezet alapvetően megváltozott volna. *A XVII–XVIII. században a településközi térben a földhasznosítás homogén egységei egymáshoz kapcsolódtak és összefüggő rendszert (gazdaságföldrajzi mikrorégiót) alkotak.*¹¹

A paraszti árutermelés, a munkaigényes szőlő- és borgazdaság az országos átlagnál nagyobb népsűrűséget és sűrűbb mezővárosi hálózatot, a jobbágyfalvaknál szélesebb körű önkormányzatot, a „szabadság kis köreit” hozta létre.¹² 1641-ben a hegyaljai mezővárosok egy csoportja *szőlőrendtartás* elfogadásával szabályozta (egységesítette) a szőlőművelés módját, a szüret időpontját, a borkészítést és -kezelést. A rendtartás körülhatárolta a borvidéket, kihagyva abból Felső-Hegyalja (Sárospatak és környéke), valamint a Szerencsi-dombság bortermelő falvait és mezővárosait. A besorolás a minőségi bortermelés alapján történt. Később, a XVIII. század elején a hegyaljai mezővárosok újabb státútuma rögzíti és szabályozza a tájhasználatot, a szőlőművelés és más gazdasági tevékenység gyakorlatát.¹³ Az 1737-es királyi rendelet zárt termőtájja nyilvánította Tokaj-Hegyalja településcsoportját, kivéve a Szerencsi-dombság négy, jelentős szőlőültetvényekkel is rendelkező települését (Bekecs, Legyesbénye, Monok, Szerencs). A XIX–XX. század fordulóján a Szerencsi-dombság településeit is besorolták a történelmi borvidékbe.¹⁴ Az így kialakult 887 km²-es gazdaságföldrajzi területi egység a települések hivatalos (borminőségen alapuló) besorolásától függetlenül, termelési struktúrája alapján már a XVII–XVIII. században is *önálló mikrorégióként* funkcionált és épült be Magyarország földrajzi munkamegosztásába.

A szőlő- és borgazdaság dinamikus fejlődése *jelentős gazdasági erőt* hozott fel a hegyaljai mezővárosokban és falvakban. A XVIII. században a történelmi borvidék *hazánk egyik leggazdagabb és leg-sűrűbben lakott területe volt.*¹⁵ A szőlő ekkor éri el legnagyobb kiterjedését (=14 000 kat. hold). A szőlőskertek és -ültetvények 9%-kal részesedtek a mikrorégió mezőgazdasági földalapjából. A promontóriumok szőlőborítottasága 33% körül alakult.¹⁶ A szőlőföldek %-os aránya alapján nem állapítható meg területi monokultúra. A néprajz- és történettudomány művelői rendre megemlítik, hogy a bor piaci értéke kétszer-háromszor, esetenként többszörösen meghaladja a ráfordítási költségeket. Ennek megfelelően úgy vélik, hogy a XVII–XVIII. században Tokaj-Hegyalja a szőlő-monokultúra irányába haladt.¹⁷ 1913-ban (a mikrorégió hanyatló korszakában) a földalap 5%-át elfoglalt szőlőskertek és -ültetvények a kataszteri tiszta jövedelemből 18,2%-al részesedtek.¹⁸ Az extraneusi birtoklasmód, mely a XVII–XVIII. században a szőlő- és borgazdaság 45–50%-ára terjedt, azzal a következménnyel járt,

Tokaj-Hegyalja tájhasználat a XVIII. század vége felé. Jelmagyarázat: 1 = szántó, 2 = szőlő, 3 = rét, legelő, 4 = erdő. (Az ábrát szerkesztette Frisnyák Sándor, rajzolta Mikó Tamás)

¹¹ Frisnyák Sándor: Contribution to the historical geography of the market towns of the Tokaj-Hegyalja region (16th–19th). Acta Ethnographia Hungarica 1995. 40. (1–2). 185–202.

¹² Beluszky Pál: Hegyalja – A páratlan táj. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Tokaj-hegyaljai borvidék – Hazánk első történelmi tája. Nyíregyháza–Szerencs, 2012. 7–21.

¹³ Bodó Sándor: Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása. Ethnographia 1979. (4). 480–491.

¹⁴ A történelmi borvidék leghíresebb szőlőhegyei, dűlői: Tokajban a Hétszőlő (a minden kori királyok szőleje), Tarcalon a Szarvas-, Királygát-, Mandulás-dűlő, Mádon a Király-hegy, Szent Tamás-hegy, Tállyán a Görbe- és Messzelátó-dűlő, Olaszliszknán a Meszes-dűlő, Tolcsván a Szentvér- és Kincsem-dűlő, Sárospatakon a Megyer- és Király-hegy, Sátoraljaújhelyen a Szár-hegy és a Köves-hegy.

¹⁵ Hajdú Zoltán: A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzáskörzeteinek elhatárolása. Studia Geographica I. Debrecen, 1977.

¹⁶ Csorba Péter: Tájökológiai kutatások Tokaj-Hegyalján. Habilitációs tézisek. Debrecen, 2000.

¹⁷ Orosz i. m. (1998); Pap i. m.

¹⁸ Frisnyák Sándor – Gál András: A filoxéra és az ármentesítés hatása Tokaj-Hegyalja tájhasználatára. In: Füleky György (szerk.): A táj változásai a Kárpát-medencében – Tájhasználat és tájtalakulás a 18–20. században. Gödöllő, 2010. 166–172.

hogy a *történelmi borvidék jövedelmének jelentős része a Felvidék városaiba áramlott*. A Hegyalja a folyamatos tökeáramlás ellenére is gazdagodott, mint azt az épített környezet (a XVI–XIX. századi kastélyok, polgári kúriák, hatalmas borpincék, pinceszerek és egyéb műemlékek) is bizonyítja. A mikrorégió nem volt önellátó, a szántóföldeken nem tudták megtermelni a lakosság (1784-ben több mint 40 000 fő) és a vendégmunkások ételkészletét. A tizenkét oppidum *egységes piacközpontként* funkcionált, meglehetősen nagy vonzáskörzettel. Tokaj, mint tisztai átkelő- (rév-)hely a Kárpát-medence egyik legjelentősebb forgalomgyűjtő és -elosztóhelye volt, és a vasút-korszakig jelentős szerepet töltött be az interregionális gazdasági kapcsolatokban.

A hegyaljai gazdaság válsága (XVIII. század vége – XX. század vége)

Tokaj-Hegyalja recesszióját – a tájtörténeti kutatók szerint – két tényező: a 18. századi *piacvesztés* (Lengyelország háromszori felosztása, 1772, 1793, 1795) és az 1885-ben megjelenő *szőlőbetegség* (filoxéra) indította el. A mikrorégió gazdasági hanyatlását a Habsburgok borexportunkat korlátozó vámpolitikája és az olcsó homoki borok térhódítása tovább mélyítette. A hegyaljai falvak és mezővárosok a válságból való kilábalást a termelési struktúra átalakításával kívánták elérni. A szerkezetváltás nem hagyta érintetlenül a tradicionális tájhasználatot és a tájhasználók életmódját. A táj változása nem csak a szőlőtermelő-övezetet, a vele érintkező szántóföldeket is érintette, az övezethatárok eltolódtak és az integrált környezetátalakító (folyószabályozó és ármentesítő) munkák következményeként a szántóföldi kultúra behatolt a Bodrog- és Taktaköz ártéri síkságára is.

1865-ben a szántó és kert 23%-kal, a szőlő 8%-kal, a rét és legelő 31%-kal, a középhegységi és ártéri erdő együttesen 17,5%-kal részesedett Tokaj-Hegyalja összterületéből. A települések belterületei és egyéb (a korabeli megnevezés szerint haszonvetetlen) területek a borrhégió 20,5%-át foglalták el. A filoxéra néhány év alatt csaknem teljesen (80–90%-ban) elpusztította a szőlőskerteket és -ültetvényeket, amelyek a XVI. század közepétől a gazdasági élet alapágazatát képezték. A több mint 10 000 szőlősgazda létalapja semmisült meg, és munkanélkülivé váltak a helybeli és az 50–80 km-es vonzáskörzetből érkező szőlőmunkások. A szőlőrekonstrukció – a pénztöke hiánya miatt – lassan indult és sokáig tartó folyamat volt, amely átformálta a hagyományos tájhasználatot. A szőlőtelepítés alacsonyabb lejtőszakaszon történt. A régi 250–300 m-es szintről 150 m-re süllyedt a szőlőtermesztés felső határa. A szőlőhegyeken az erdő és az új telepítésű szőlőövezet között egy *parlagsáv* keletkezett. 1913-ban a szőlőrekonstrukció eredményeként a szőlők 5%-ot foglaltak el a hegyaljai települések földalapjából. A szántó területi aránya 45%-ra, az erdő 18,1%-ra növekedett, míg a gyepföldek 23,2%-ra, az egyéb terület-használati formák 8,71%-ra mérséklődtek. A szántó térhódítása a mentesített ártérövezetben, kisebb mértékben a rét és legelőterületeken történt, megszüntetve az ártéri gazdálkodás korábbi gyakorlatát. A XIX. század közepén meginduló és a filoxéravész követően felgyorsuló *gazdasági szerkezetváltás a történelmi borvidék jelentős részén megszüntette az ökológiai tényezőkhöz alkalmazkodó, környezeti-művelő racionális tájhasználatot*. Tokaj-Hegyalja hanyatlását – a pozitív kezdeményezések és törekvések ellenére – a XX. században sem sikerült megállítani. 1920-ban – a történelmi Magyarország feldarabolásával – Tokaj-Hegyalja határmenti és gazdasági perifériává vált, elveszítette régi térkapcsolatait, gazdasági és kulturális vonzáskörzetét. Népessége – miután befogadta a Felvidékről és Kárpátjáról érkező menekülteket, valamelyest növekedett, 1941-ben érte el maximumát (94 000 fő). 1944-ben több mint 10 000 hegyaljai zsidó deportálásával a mikrorégió népességét és gazdasági életét tragikus veszteség érte.

A pártállami korszak gazdaságpolitikája (a nagyüzemi szőlő- és borgezdaság kialakítása, az ásvány- és kőbányák fejlesztése, néhány ipari üzem létesítése) átmeneti népességnövekedést indukált. A gazdaságfejlesztés nem volt tekintettel a hagyományokra (a termelési kultúrára) és az agrárium természetföldrajzi alapjaira. A tájformáló és jellegadó szőlőtermesztést – a gépi művelés okán – a magasabb hegyláb felszínekről a sík előtérövezetbe (helyi megnevezéssel a „szoknyára”) helyezte át, s ezzel a *minőségi bortermelésről a mennyiségi termelésre tért át*. A tájhasználati övezetek átrendezésével a XIX. század végén kialakult parlagsáv napjainkra 40–45 km²-re növekedett. A bortermelet a filoxéra előtti-nél kisebb hegylábi és szoknya területen több mint kétszeresére, 250–300 000 (1983/84-ben 350 000) hektoliterre növekedett. A középkategóriába sorolt, de még mindig jónak minősíthető borokat itthon és a szocialista országokban értékesítették.¹⁹

Tokaj-Hegyalján a központilag irányított és szabályozott gazdaságban a *tájpotenciál természeti elemeinek túlhatalomlata tájháztartási egyensúlyt veszélyeztetett*.²⁰ A mikrorégió mezőgazdasági termel-

¹⁹ Pap i. m.

²⁰ Konkolyiné Gyúró Éva: A tájpotenciál és a tájhasználat összefüggései a Zempléni-hegységben. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, 1990.

se Konkolyné Gyűró Éva megállapítása szerint „nem a termőhelyi tényezők által megszábot optimális területen helyezkedik el: – az optimális szántóterületeken részben szőlő-ültetvények, – az optimális szőlőterületeken részben gyepek és erdők, – a feltétlen gyepterületeken részben szántók, – a feltétlen erdőterületeken részben gyepek találhatók.”²¹ A rendszerváltozáskor tehát ilyen tájhasználati struktúrát örököltünk.

Az 1980-as évektől – a mikrorégió gazdasági stagnálása miatt – csökken a népesség. 2001-ben Tokaj-Hegyalján 82500-an éltek, mindössze 2100 fővel többen, mint száz esztendővel korábban.

Feladatok és remények

A rendszerváltozás után a vidékfejlesztési stratégiák már megjelenítik a hegyaljai borrégió átfogó gazdaságfejlesztését, benne a történelmi dűlők szőlőtermesztésének rehabilitációját. A gazdaság újrászervezésének-átalakításának jeleként az alsó telepítésű (XX. századi) szőlőket több helyen kivágták, az új telepítések (pl. Tokajban a Hétszőlő, Tarcalon a Szarvas-dűlő és környéke) a nagyobb lejtőszögű felszínre kerültek fel. A hagyományos (az ökológiai adottságoknak megfelelő) *tájgazdálkodást, a művelési ágak racionális átrendezését a gazdasági erőforrások hiánya miatt csak hosszú évtizedek alatt lehet majd megvalósítani*. A tehetséges, kitűnő felkészültségű hegyaljai borászok mellett a külföldi bortársaságok, multinacionális cégek is a minőségi bortermelés helyreállítására törekednek. Kezdeti lépéseiket, a történelmi kultúrtájak és az épített örökség helyreállítására tett erőfeszítéseiket modellértékűnek tekinthetjük.

Történelmi kultúrtáj: a károlyfalvai Esztáva szőlőskertjei (Frisnyák Sándor felvétele)

2002-ben az UNESCO a Tokaj-hegyaljai történelmi borvidéket mint egyetemes értékekkel rendelkező területet a *kultúrtáj* kategóriában felvette a *világörökség* listájára. Most, a Tokaj-hegyaljai borvidék *történelmi tájja nyilvánítása* lehetőséget nyújt az integrált szemléletű tájrendezés, szerkezetátalakítás és az örökségvédelmi feladatok megvalósításához.

Az 1989/90-es évek sorsfordító változásai megteremtették az alapfeltételeket ahhoz, hogy ez a páratlan szépségű történelmi kultúrtáj majdan visszanyerje régi gazdagságát és tovább erősítse borainak világhírét.

Frisnyák Sándor – Gál András

²¹ Konkolyné Gyűró i. m.

Ásványgyűjtés Nagybánya vidékén

A nagybányai térség bányáiban előforduló ásványoknak, mondhatni már a középkortól rendkívüli híruk volt nemzetközi szinten is. Így ez a vidék évszázadok óta vonzotta a természettudományok iránt érdeklődő hazai és európai természettudósokat, ásványgyűjtőket. Az első erdélyi és partiumi természetrajzi, benne ásványtani gyűjteményekről az 1500-as évek feljegyzéseiből tudunk, amikor a pompás megjelenésű színes ásványok (luxus minerales) a főúri családok lakásainak megbecsült díszei voltak.¹ Mivel Nagybánya térségének művelt polgárai és a szellemi élet befolyásos személyiségei is buzgón adományoztak a hegyek mélyéről felhozott szép ásványokból. Így amikor 1535-ben Nagybánya és Felsőbánya 56 cikkelyes bánya-státútuma (Bergordnung in der Hungarischen Neustadt und Mittelberg) megszületett, az ottani bányákból kihozott ásványok adományozásáról, adásvételéről is rendelkeztek.² Brown Eduard (1642–1708) a londoni orvos kollégium elnöke, aki 1669-70-ben járt Magyarországon, szintén azt jegyezte fel, hogy bányavárosainkban sokan gyűjtenek ásványokat.³ Egy felsőbányai magán bányatársulat 1717 körüli alapítólevelének 4. és 5. bekezdése a korabeli ásványadományozás (forgalom) szempontjából szintén tartalmaz érdekes adalékokat: 4. „*Tudni való dolog az, [...] mind a Verkesek (bányarészesek), mind a Bányászok között, hogy az Értznek a legszebbi szokták szerzeszét fitogtatni, sőt még osztogatni is: ez okon, ha valamelyik Verkes társunk ezt cselekedné, azt megintvén a Kuxait (bányarészeit) kifizetjük közülünk. Ha pedig pénzzel fogadott bányász ez ellen vétene, annak egy hónapi fizetését elvonván neki obsitot adunk. 5., Megeshetik ugyan, hogy valamelyik Verkes társunktól olyan uri ember kérhet Stufot, akinek szükséges képpen adnunk kell, de akkor tartozik a Társaságnak hirt tenni, és a Társaság hírével léssen szabad adni.*” Ezt 1787-ben újrászabályozták, aminek betartását az „első legényre” bízták.⁴ Talán ezeknek a rendelkezéseknek köszönhető, hogy a XVIII. század elején még csak nemesek, orvosok és természetbúvárok gyűjtöttek ásványokat, s hoztak létre kisebb-nagyobb gyűjteményeket.

Ebből az időből igen kevés nagybányai ásványgyűjtőről és ásványgyűjteményről tudunk. Born Ignác (1742–1791), az ismert erdélyi bányászakember, az elsők között volt, aki 1770-ben Nagybánya vidékén ásványokat gyűjtött, s miután visszatért Bécsbe, és 1772-ig ezeket feldolgozta, a saját ásványgyűjteményét az 1772 és 1775-ben megjelent *Lithophilacium Bornianum* című könyvben írta össze. Ez a gyűjtemény 1774-ben Londonba került, ahol ma a The Natural History Museum 70 millió, benne több Nagybánya vidékéről származó múzeumi példányt őriz. Miután Born Ignácot 1776-ban Mária Terézia a bécsi császári és királyi természetrajzi gyűjtemény átrendezésével és felügyeletével bízta meg, újból járt Nagybányán, Felsőbányán, Kapnikbányán, Feketebányán, Láposbányán, Misztbányán és gyűjtött ásványokat. Majd Born segítségével a Mária Anna hercegnő Bécsben összeállított mintegy 10.000 darabból álló kollekciónak, amely szintén több Nagybánya vidéki ásványt tartalmazott, 1781-ben gróf Eszterházy Ferenc (1715–1785) vásárolta meg a budai egyetem számára, amely ma az Eötvös Lóránd Tudományegyetem gyűjteményének része. A Magyarlápóson született Benkő Ferenc (1745–1816) nagyenyedi tanár, az első magyar ásványtan, a *Magyar Mineralógia* (1786) szerzője, aki Göttingenben J. Fr. Gmelintől tanult mineralógiát, szintén gyűjtött Nagybányán ásványokat, akiről az 1783. Szt. András hava 15-i száma már arról tudósított, hogy „*T. Benkő Ferencz Úr, Vernernek a 'kövek és értzek megismértető jeleiről írt szép német munkáját magyar nyelvre fordította...*”. 1796-ban megalapította Magyarország első természettudományi múzeumát, a *Raritatum et Rerum Naturalium Museumot*.⁵ Ebből az időből, az egyik ismert nagybányai ásványgyűjtemény Baumeister János gyűjteménye.

A kolozsvári akadémia ásványtani, kémiai, élettani és gyógyszer-tani tanszék első professzora, a Luxemburgból származó André Étienne is nagy ásványgyűjtő volt, járt Nagybánya vidékén is. Krajbich Ignatz kapnikbányai bányafelügyelő és ásványgyűjtő, aki 1784-ben Kötelesmező (Trestia) környékén felfedezte a *kuboszilicit* nevű ásványt, ezekben az években egy Novák nevű üzlettársával nemcsak gyűjtötték, hanem kereskedtek is ásványokkal. Mint Szokol Pál írta: „*1780-ban a felsőbányai bányában nyolc vagon-ládát töltöttek meg ezüsttekerccsel (termésezüsttel)*”.⁶ Majd 1796, 1803 és 1815-ben

¹ Papp G.: A magyar topografikus és leíró ásványtan története. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2002.

² Csoma Gy.: Régi dicsőségünk. Helvetica Lap- és Könyvkiadó. Nagybánya, 2004.

³ Papp i. m.

⁴ Szmik A.: Adalékok Felsőbánya szabad királyi bányaváros monográfiájához. Bp., 1906.

⁵ Papp i. m.

⁶ Szokol i. m.

Kitaibel Pál (1757–1817) pesti egyetemi tanár is járt gyűjtőúton Máramarosban és Nagybánya vidékén.⁷ Ackner Michael Johann (1782–1862) erdélyi lelkész, természettudós, aki Nagybányát, Felsőbányát és Kapnikbányát még Erdélyhez sorolta – írta róla később Koch Antal –, ásványtani utazásai alkalmából szintén gyűjtött Nagybánya vidékén ásványokat. Koch Antal (1843–1927) a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem professzora (1872–1895), 1872-től szintén sok anyagot gyűjtött az Erdélyi Múzeum-Egylet gyűjteménye részére, amely ma a Babeş-Bolyai Tudományegyetem ásványtárában található. Majd Cobălcescu Grigore (1831–1892) a Iaşi „Al. I. Cuza” Tudományegyetem professzora járt Nagybánya környékén és végzett gyűjtéseket az ottani egyetem részére. Ebben az időben, a belföldi és külföldi gyűjteményekbe került ásványok többsége a kereszthegyi, kisbányai (herzsabányai), felsőbányai, kapnikbányai, feketebányai és misztbányai bányákból származott.

A XVIII–XIX. században és a XX. század elején, a gyűjtemények tudományos és pedagógiai jelentőségét felismerve, már több iskolai és intézményi ásványgyűjtemény létesült. Ilyen céllal érkeztek a debreceni református kollégium részére Nagybányáról és Felsőbányáról 1823 körül a Lugossy-féle ásványadományok. S így jött létre 1850 körül Máramaroszigeten, Vermás Károly adományából, a kegyes-tanítórend katolikus gimnázium ásványgyűjteménye. A nagybányai állami főgimnázium 1887-ben létesített természettudományi gyűjteményében is, amely szintén amatőr gyűjtők általi adományból létesült, 1900-ban 1288 db, 1911-ben 1538 db és 1913-ban már 1800 db ásványt tartottak nyilván.⁸ A hazai és külföldi magán- és közgyűjtemények gazdagításához, a későbbiekben, nagyban hozzájárultak a térségben tevékenykedő bányatisztek is, a már említett Krajbich Ignatz mellett Svájczér Gábor, Szmik N. Ignác, Fizély Sándor, Süssner Ferenc, Kaczvinszky Lipót, Joós Lajos és Ádamcsik Gyula. A hazai ásványtani utazók közül is többen megemlíthetünk, mint Fridvaldszky Jánost (1740–1784), Zipser Christian Andreas (1783–1864) beszercebányai tanárt és magángyűjtőt, Jónas József (1787–1821) egyetemi tanárt, aki 1811-ben von Gois gróf társaságában hosszabb tanulmány- és gyűjtőúton vett részt Észak-Erdélyben, Nagybányán, Kapnikbányán és Máramarosban, valamint Tóth Mike (1838–1932) szerzetestanárt.⁹ De ide sorolhatunk több lelkes amatőr gyűjtőt és kereskedőt is, mint pl. Themák Ede temesvári tanárt és hivatásos ásványgyűjtőt, Fülöpp Béla temesvári jogászt, Vermás Károlyt Kabolapojánáról, Kupás Gyulát Felsőbányáról, Fauser Antal pesti és Kazay Endre nagybányai gyógyszerészeket.

Svájczér Gábor nagybányai bányafelügyelő ásványgyűjteményét, amelyben a *felsőbányai* nevű ásványt megtalálták, a bécsi cs. kir. udvari bányakamara vásárolta meg az ottani Természettudományi Múzeum számára, amely a világ egyik legnagyobb természetrajzi, ásványtani gyűjteményének ad otthont. A bécsi múzeumnak Felsőbányáról Szmik N. Ignác is többször küldött ásványokat. Fizély Sándor az általa gyűjtött százegek ásványt 1913-ban eladományozta, amit ma Kaposváron Benkő Géza magángyűjteményben őriznek. Ebben a tudománytörténet szempontjából érdekes gyűjteményben a róla elnevezett *fizélyi* is megtalálható.¹⁰ Süssner Ferenc 1885 és 1889 között több rézbányai és felsőbányai ásványt adományozott a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) részére. Joós Lajos erzsébetbányai bányamérnök 72 darabból álló ásványgyűjteménye, benne több kapnikbányai példánnyal, 1904-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum Természettudományi Tárába került.¹¹ Fridvaldszky János az 1767-ben megjelent *Mineralogia magni principatus Transilvaniae* című munkájában több borpataki és máramarosi ásványt is említett. Zipser és Jonas pedig, mint magán ásványgyűjtők az 1810–11-es években tett nagybányai, felsőbányai és kapnikbányai útjuk után a *Taschenbuch f. d. ges. Mineralogie* című folyóiratban számos ásványtani jellegű cikket tettek közzé. Jónas erről az útról 1814-ben a *Beschreibung einer im Jahre 1811 durch Oberungarn nach Nagybánya und Kapnik unternommenen Reise* című írásában számolt be. Fauser Antal ásványgyűjteményét az örökösöitől, a MNM részére Semsey Andor vette meg.¹² Kazay Endre nagybányai gyógyszerész az ásványgyűjteményét a gyakoronoki éveiben (1894–1897) jótékony célra eladományozta. Fülöpp Béla néhány nagybányai ásványt a MNM-nak adott. A Kupás-féle magángyűjteményt az 1802-ben alapított MNM ásvány- és kőzettára vásárolta meg, az 1956-ban kiégett ásványtár és megsemmisült ásványok pótlására.¹³

⁷ Papp i. m.

⁸ Magyar Minerva (1900–1913). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp., 1901–1915.

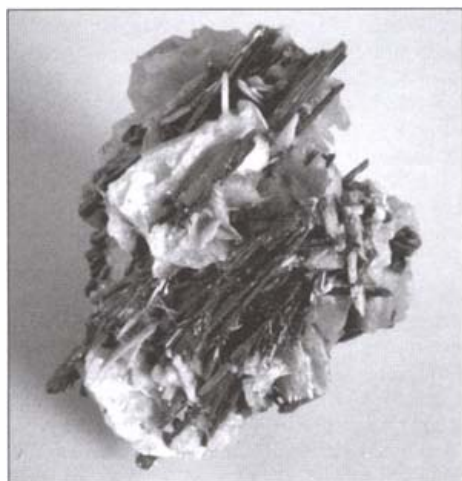
⁹ Papp i. m.

¹⁰ Nagybánya és környéke. Teleki Társaság, Nagybánya, 2007.

¹¹ Székely Nemzeti Múzeum adattára 1875–2000.

¹² Papp i. m.

¹³ Papp G. – Kecskeméti T.: Magyar Tudomány 2009. 01.

Felsőbányai antimonit és barit

Felsőbányai szferosziderit

A *Tudományos Gyűjtemény* című közlemény oldalain 1841-ben már a tudományos ásványgyűjtés hobbijáról írtak, hogy a régi pénzek mellett ásványokat is gyűjtenek. Ilyen célú ásványgyűjteményt Magyarország először Semsey Andor anyagi segítségével 1867-től Krenner József (1839–1920) múzeumőr, egyetemi tanár hozott létre, a budapesti Ásvány- és Őslénytár számára,¹⁴ benne több nagybányai ásvánnyal, ásványritkaságokkal, mint az *andorit*, *fizélyit*, *manganokalcit*, *miargirit* és *semseyit*. A gyűjteményt a nagybányai bányaigazgatóság is 58 kapnikbányai közzel és ásvánnyal gyarapította.¹⁵ De utazásai során maga Semsey is vásárolt ásványgyűjteményeket, illetve válogatott ásványpéldányokat. Ilyen volt a nagybányai Wágner József kohóhivatali orvos örökösaitól megvásárolt gyűjtemény is.¹⁶ Majd 1887-ben Primics György (1849–1893) geológus a Lápos folyó és a Kapnik patak egyesülése térségéből 69 db közet- és 37 db ásványpéldánnyal gyarapította az Erdélyi Múzeum-Egylet közet- és ásványgyűjteményét.¹⁷ Szokol Pál (1848–1936) bányamérnök, geológus a felsőbányai bányaiskola igazgatótanára, s Papp Simon (1886–1970) kapnikbányai születésű geológus is foglalkozott ilyen irányú tevékenységgel. Szokol Pál a nagybányai múzeum mellett, a szatmári ref. felsőbb leányiskola 1862-ben létesült múzeumát is gyarapította.¹⁸ Papp Simon pedig ásványgyűjteményének legszebb példányait, melyek közt – mint írta –, *helvin*, *kapnicit* és termésarany is volt, a későbbi években (1904–10) a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egylet Ásványtárának adományozta.¹⁹ A kapnikbányai születésű Schöber Emil (1860–1937), a szatmári kath. főgimnázium tanára 1896-ban „Ásványhatározót” jelentetett meg a középiskolák és tanítóképző-intézetek használatára. Majd 1909-ben tudományos céllal, Bertalan Miklós és Muzsnay Ferencz főmérnökök segítségével a MNM ásványgyűjteménye részére Zimányi Károly (1862–1941) gyűjtött ásványokat Nagybányán, s a területi igazgatóságtól is kapott néhány példányt.²⁰ Azonban a nagybányai városi múzeum létrejötte után, a területi bányaigazgatóság azt szerette volna, hogyha itt is egy mentől teljesebb ásványgyűjteményt állítanak össze. Ebben nagy segítségükre voltak a térség szakemberei, és később a magyar ásványgyűjtők egyik legismertebb személyisége, Koch Sándor (1896–1983) professzor is, aki jól ismerte a Nagybánya környékén található bányák ásványvilágát, paragenéziseit. Rövid vizsgálódás után már megállapította nemcsak az ásvány nevét, hanem azt is, hogy melyik bányából származhat. A Koch-féle gyűjteményben nagyon sok Nagybánya vidékéről származó ásvány volt, Felsőbányáról auripigment zárványtól sárgára, realgártól pirosra, boulangérittől és jamesonittól feketére színezett *baritok*, *szferosziderit*, Kapnikbányáról *realgár*, *rodokrozit* és *bournonit*,

¹⁴ Papp i. m.

¹⁵ Magyar Minerva (1900–1913) i. m.

¹⁶ Papp – Kecskeméti i. m.

¹⁷ Orvos-Természettudományi Értesítő II. Természettudományi Szak. 1887.

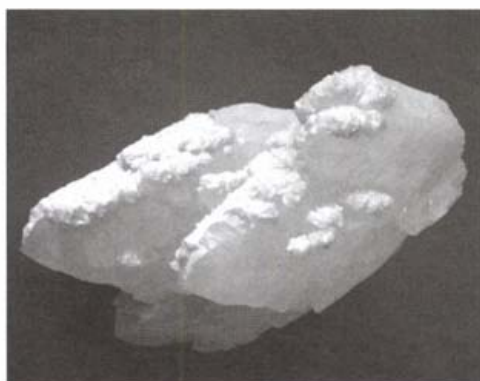
¹⁸ Magyar Minerva (1900–1913) i. m.; Csoma i. m.

¹⁹ Papp S.: Életem. Magyar Olajipari Múzeum, Zalaegerszeg, 2000.

²⁰ Zimányi K.: Újabb adatok a nagybányai pyrrargirit kristályok ismeretéhez. A Magyar Term. Múz. évkönyve 9. Bp., 1911.

Felsőbányai tetraedrit

Kapnikbányai kvarc

s a Kereszthegyi-bányából *fülöppit*. Az utóbít Fülöpp Béla és Kupás Gyula ásványgyűjtőktől kapta és írta le 1928-ban, mint új ásványt. Majd Zsivny Viktor (1886–1953) vegyész, mineralógus gyűjtött többször ásványokat Nagybánya vidékén és írta le a *klebesbergit*, *parajamesonit* nevű új ásványokat, s között értékes közleményeket. Utána pedig Tokody László (1898–1964), aki 1944-ben egy Felsőbányán talált új ásványt *cinkfauserit* néven írt le. Az ilyen irányú tevékenységét még a II. világháború után is folytatta, s olyan ritka ásványokról publikált, mint a macskamezei *berill* és a borpataki szerves eredetű *elaterit*, s megpróbált kapcsolatot teremteni a genetika és a kristályforma között. Mezősi József (1914–1997) egyetemi tanár, aki Misztbánya, Láposbánya és Borpatak földtani, ásványtani kutatásával foglalkozott, szintén gyűjtött ezen a vidéken ásványokat, ásványritkaságokat, melyek a szegedi egyetem ásványtárában kaptak helyet.²¹

A XVII–XIX. századi külföldi ásványgyűjtők, ásványtani utazók közül is érdemes egyet-kettőt megemlíteni. Az elsők közt Tollius Jacopus (1633–1696) duisbergi professzort, aki 1660–1692 között többször járt Magyarországon és Nagybánya vidékén, s részletes leírást adott az itteni bányákról és ásványokról. Utána Fichtel von Johann Ehrenreich (1732–1795) osztrák kincstári tanácsos 19 évig volt szolgálati úton Magyarországon és Erdélyben, s ez idő alatt nagyon sok ásványtani megfigyelést végzett, és sok ásványt gyűjtött. Majd Esmark Jens (1763–1839) norvég geológus, mineralógus említhető, aki 1794-ben járt Nagybányán, Felsőbányán és Kapnikbányán, erről először a *Neues Bergmännisches Journal* hasábjain számolt be, majd 1798-ban könyv formában, ahol részletesen írt a meglátogatott bányák ásványairól. 1821-ben Ami Boué (1798–1881) francia származású osztrák geológus volt tanulmányúton Nagybánya vidékén és Máramarosziget környékén. De a legtöbbet Haidinger von Wilhelm Karl (1795–1871) osztrák mineralógus foglalkozott Nagybánya és vidékének ásványaival, aki innen írta le a *felsőbányait* és *kemngottit* (miargirit) nevű új ásványokat. Cotta von Bernhardt (1808–1879) német geológus 1855–1865 között két ízben járt Nagybányán és vidékén. Hauer von Franz (1822–1899) az osztrák birodalmi földtani intézet főgeológusa, majd aligazgatója, szintén bejárta Nagybánya vidékét és gyűjtött ásványokat. Misztbányáról ő említette a legtöbb ásványt. Az 1870-es években Schröckinger von Julius természettudós szintén foglalkozott nagybányai ásványok gyűjtésével, s nevéhez fűződik két új felsőbányai ásvány: a *szmikit* (1877) és a *diétrichit* (1878) leírása. 1874-ben Bayer Carl Joseph (1847–1904) osztrák tudós szintén járt Nagybányán, Felsőbányán és Kapnikbányán, ahol felfedezte a *manganosideritet*. Majd 1941-ben Kašpar Jan Václav (1908–1984) cseh mineralógus járt ezen a vidéken, aki Kisbányán felfedezte a *némecit* (hisingerit) nevű ásványt.²²

A nagybányai városi múzeum természettajzi-ásványtani gyűjteményének alapját, mint említettem, az 1899-ben megalakult nagybányai múzeum-egyesület vetette meg. A múzeum létesítése előtti években, nagyjából adományokból létesülendő gyűjteményeket a minorita rendház egyik szobájában őrizték. Többek közt a felsőbányai születésű Szmik Antal által 1903-ban adományozott más értékes tárgyak mellett 191 db ásvány is ide került. A megnyitás után, 1905-ben Weisz Lajos mérnök adományozott 38 darabot a múzeumnak. Ezt 1908-ban Neubauer Ferenc területi igazgató és Szellemy Géza főmérnök jóvoltából, a bányai igazgatóság által adományozott 395 db ásvány és kőzetből álló gyűjtemény

²¹ Papp i. m.

²² Papp i. m.

gyarapította.²³ Így a nagybányai múzeumban, a XX. század elején már 1502 db ásványt tartottak számon, ennek jelentős részét megőrzés céljából, az ottani szakemberek, a múzeum alapítói és a lelkes gyűjtők ajándékozták a múzeumnak. Az 1930-as évekből Gottlieb László a „Phönix gyár” tisztviselője volt az egyik ismert nagybányai ásványgyűjtő, aki miután autodidakta módon megismerte az ásványokat, a Nagybánya környéki ásványokból két gyűjteményt állított össze. Az egyiket magának, a másikat pedig a „Phönix gyár” tulajdonosainak, a Weiser családnak. A XX. század közepétől, a jelentősebb ásványgyűjtők között Popper József, Törpényi Lajos, Pop Liviu és Dicu Nicilae bányamérnököket, valamint Patkova Ferenc technikust és Gorduza Victort, a nagybányai ásványtani múzeum egykori igazgatóját említeném. Aki a nagybányai Bányászati Tröszt vezetőségének engedélyével, s a környéken tevékenykedő szakemberek segítségével, valamint szenvedélyes gyűjtőtevékenysége révén 1969-től a múzeum ásvány- és közzétani gyűjteményt jelentősen bővítette. Így a gyűjtemény 1975-ben már 3272 db és 1989-ben, az Ásványtani Múzeum önállósulása évében több mint 14.000 db volt, jelenleg pedig több mint 16.000 példányt számlál. Azonban az itt tevékenykedő geológusok és bányamérnökök tulajdonában is voltak kisebb-nagyobb ásványgyűjtemények, mint Beregic Victor, Bologna Vasile, Edelstein Oscar, Vodnár György, Ioniță Ioan, Tătar Alexandru, Murvai László, Barth Péter, ifj. Király István, Rátz Jenő, Tóth Zoltán és Drégely Gábor geológusok tulajdonában. Rátz, Tóth és Drégely 1969-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumnak 87 db ásványt adományoztak.²⁴ Nagybányai ásványok szenvedélyes gyűjtője volt még mások mellett Petruțian Nicolae bukaresti professzor, Bleahu Marcian a Román Földtani Intézet és a bukaresti Földtani Múzeum egykori munkatársa, igazgatója, és Udubașa Gheorghe a bukaresti egyetem, valamint Ghiurcă Virgil a kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem tanárai, s Németországból Schäffer Erwin ásványgyűjtő.

A hazai és külföldi ásványgyűjtők, geológusok ma is előszeretettel járnak Nagybányára és vidékére, hogy új vagy ritka ásványokat találjanak. Az ismert ásványgyűjtők közül ilyen Kövecses-Varga Lajos és Fuxreiter András, akik rendszeresen vezetnek ásványgyűjtő túrákat Nagybánya vidékére. Így vált ismertté a *mordenit* előfordulása Turcon és Szinerváralján. Ma már a nagybányai Amatőr Ásványgyűjtők Egyesülete is, amelynek több tagja van, szervezeten foglalkozik az ásványgyűjtés problematikájával, s az ásványtani múzeum közreműködésével, ásványbörzét is rendez Nagybányán.

Réthy Károly

A délvidéki aracsi templomrom kőzetanyagainak kutatási eredményei

A kutatás 2009–2011 között zajlott pályázati források segítségével és több magyarországi kutatóintézet közreműködésével, valamint a Magyar Állam támogatásával. A kutatások mintegy nulladik lépésnek számítanak a hányatott sorsú aracsi templomrom több évszázados történetében, mely évtizedek óta várt az alapos kutatásokra. A fokozottan védett templomromot Vajdaság tartomány legidősebb középkori hagyatékeként tartják számon. Jelentőségével viszont csak az elmúlt néhány évtizedben kezdett el foglalkozni jobban a közvélemény és a kutatói-értelmiségi szféra is. Ezen évtizedekben született meg Raffay Endre középkort kutató művészettörténetész tanulmánya,¹ amely értékes új információkkal és a meglévők egybegyűjtésével szolgálja a konzervátorok-restaurátorok és műemléki szakemberek munkáját is, valamint Nebojša Stanojev régész könyve,² mely több évtized után végre közli az 1970-es években Nagy Sándor vezette régészeti feltárások eredményeit, bár a könyv inkább a sírokban és környékükön feltárt tárgyak katalógusa. Mindezen publikációk azt mutatják, hogy az irány jó, csak a tempó lassú. Évtizedek óta lehet olvasni délvidéki lapok címlapjain, hogy a templomrom végveszélyben van, és minden vitatott háttérű téglajegy-akció ellenére sem történik vele/rajta semmiféle érdemleges munka. Szomorúan néztem tehát jómagam is még nem végzett szakemberként, hogy szülőföldem leg-

²³ Magyar Minerva (1900–1913) i. m.

²⁴ Székely Nemzeti Múzeum adattára 1875–2000.

¹ Raffay Endre: Az aracsi templomrom. Újvidék, 2005.

² Stanojev, Nebojša: Aracs, templomok, temető, monostor. Újvidék, 2009.

régebbi és legközismertebb temploma miként lesz az enyészeté, míg nem megfogalmazódott bennem, hogyan tehetnék valamit ezért a templomért?

A templom a Törökbecse, Torda, Beodra által alkotott háromszög közepén helyezkedik el, legelőkkel és szántóföldekkel körbevéve, a mai Szerbia területén. Az egykori település a Tiszától kb. 13 km-re keletre egy lösz fennsíkján található. Ez a terület még a Tisza alluviális síkjához tartozik. A templom az egykori Crna Bara vízfolyás partján 80 méter tengerszint feletti magasságon helyezkedik el. Magas víz-állásakor a települést a megáradt Crna Bara vize gyakran teljesen körülvette. Az ilyenkor kialakuló vízi úthálózat által a település összeköttetésbe került a Tisza főmedrével.³ Ez a későbbiekben még fontos lehet a kutatások szempontjából.

A régészeti kutatások eredményei is bizonyítják, hogy valamikor település is tartozott a templomhoz, de az elpusztult. A monostor-együttes területén neolit-kori, eneolit-kori kerámiákat, a középkori település területén pedig III–IV. századi kerámiákat, római kori kőből készült síremlékeket és téglákat találtak a régészek. Az Aracs helynevet a kutatások szerint csak a XVIII. századtól viseli a templomrom. Ehhez a névhez tapadt később a Pusztatemplom elnevezés, de Góthegyházaként is ismerik a romokat.⁴ A Törökbecse–Basahíd (Novi Bečej–Bašaid) útvonalon csupán egyetlen ütött-kopott tábla jelzi a hollétét, de tiszta időben messziről lehet látni a síkságból kiemelkedő magas falait és gyönyörű toronyát. A templom pontos építési idejét nem tudjuk. Régészek és művészettörténészek az 1230-as évekre teszik a jelenleg is látható románkori templom létrejöttét; igaz a településen létezett egy kisebb templom a mostani romok helyén, amelynek építése 1030-ra tevődik.

A templomrom háromhajós, románkori jegyeket magán viselő, bazilikális elrendezésű, kelet felé néző szentélyboltozattal, 3–3 pillér osztja fő- és mellékhajóra. A hat oszlop szinte mindegyike különböző formát mutat. A bazilika kereszthajó nélküli, de az apszisos előtti szakasz hosszanti irányban nyújtottabb, mint a nyugatabbi három. Az északi mellékhajó keleti oldalába a későbbiek folyamán (nem tudni pontosan mikor) torony épült. A templomnak jelenleg egy főbejárata van, de mivel az északi és déli mellékhajó külső falai leomlottak, nincs arra nézve pontos információ, hogy esetleg volt-e más mellékbéjárata? A templom teljes hosszúsága 26,6 m, szélessége 15,4 m. A templom téglából készült, csak némely részei, mint pl. a pillérek, pillérfejezetek, rózsablak, boltívek, faragványok, zárókövek stb. készültek kőből.

A múlt század végén történt ásatások nagymértékben kiszélesítették az aracsi templomról való ismereteinket. Az *aracsi kő* néven ismert faragvány előkerülése felbolygatta a tudományos ismereteinket erről a templomról. Az aracsi kőn lévő egyhajós templomábrázolás egy korábbi templom létezését vélté feltételezni. Többek között ez volt a célja a legutóbbi ásatásoknak is, melyet 1971–1976 között végeztek. A feltételezett templom alapjait megtalálták, majd pénzhíány okán a leletek védelme érdekében azokat visszatemették. A sok ásatás és a terep bolygatása következtében a bazilika padlózatának még utolsó fellelhető maradványai is eltűntek.

1860–63 között jelentősen lepusztult a templom a nagyfokú emberi gondatlanság és szándékos károkozás miatt. Akkoriban szekérrel és lovas kocsikkal hordták el a templom épületanyagait. Durva kifejezéssel élve azt lehet mondani, akkor szakadt ketté a templom. Az épületből az 1863-as pusztulást követően csak a nyugati homlokzati fal, a szentélyrész, az északi árkádsor két szakaszával és a toronnyal, valamint az ezekhez tartozó falszakaszok maradtak fenn.⁵

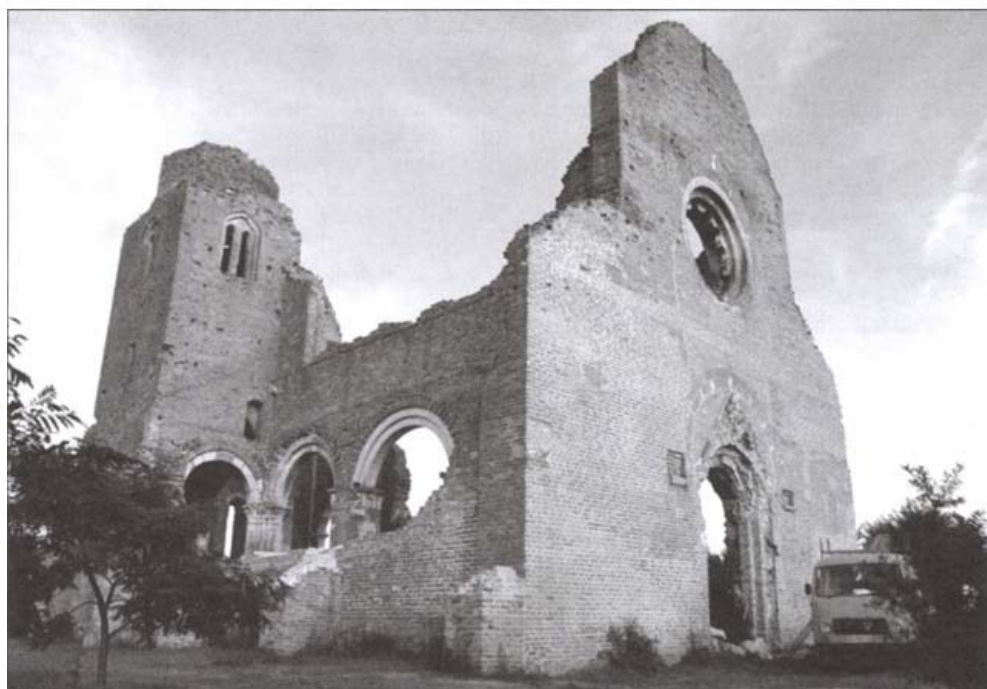
A 1970–80-as évek helyreállítási során a megsemmisült északi és déli mellékhajófalakat, valamint a főhajó falának egy részét is felépítették 2,5–3 méter magasságig, megóvva ezzel a nyugati falat az összedőléstől. A romok a XVIII. században megjelenő romkultusznak, majd később a régészeknek és művészettörténészeknek köszönhetően maradhattak meg mindezüdig. Azonban, állapotuk korántsem kielégítő.

Hogy e pusztulásnak és az utóbbi évek helyreállítási munkálatainak következtében a templomrom állaga ne romoljon tovább, és lehessen valamit tenni szakemberek bevonásával, hozzá kellett kezdeni a megmentésnek. Először is a műemlék helyreállításnál a konzervátori-restaurátori feladatok feltérképezésére van szükség, amely e templom esetében is szükséges. Ha ma valaki kilátogat a templomhoz, azt láthatja, hogy építkezési/javítási fázisokból származó szakszerűtlen helyreállítások hada éktelenkedik szerte a falakon. A templom környezete a lokálpatriótáknak köszönhetően rendben tartott, de az épület gondozásával súlyos problémák vannak. Annak ellenére, hogy egy fokozottan és kiemelten védett ob-

³ Stanojev i. m. 5.

⁴ Raffay i. m. 11.

⁵ Raffay i. m. 11.

A templomrom északnyugati nézetből (Biacsi Karolina felvétele)

jektum előtt áll az ember, mégis gazdátlan, sorsára hagyott épületet látnak szemei. Ami részben így is van. Ahhoz, hogy valamit szakszerűen lehessen ma helyreállítani, rengeteg időre és pénzre van szükség, de elsősorban elhatározásra, hozzáállásbéli változásra, és kizárólag a műemlék érdekeit szolgáló döntésekre, konzervátori és restaurátori tervekre. Ennek a folyamatnak az első lépését próbáltam megteremteni, amikor a templom épületanyagainak vizsgálatát megkezdtem a Szülőföld Alap, közvetve pedig a Magyar Állam támogatásával, valamint a különböző intézmények közreműködésével.

Mivel sokszor és sok mindenki „újjáépítette” és javította az évszázadok során, nem lehet tudni mi-
kor és milyen anyagok kerültek a falakba és azok kölcsönhatása milyen romlási folyamatokkal járhatott. Sok esetben nem a természetes öregedési folyamatok okoznak problémákat, hanem az emberi tevékenység; így a rosszul felfogott és elvégzett beavatkozások, valamint a tudatlanság és a szakmai felkészültség teljes vagy részleges hiánya. A kövekről már szemrevételezéssel is megállapítható, hogy nagyon rossz állapotban vannak, főként az Árpád-kori faragványok és a rózsablak. A templom belterében állva és felfelé tekintve a 20 méter magasan lévő faragványokról lehet látni, hogy sokuk nagyon mállott, formájuk nem pontosan kivethető, szennyezettségük pedig jelentősen rontja látványukat.

A mérések és vizsgálatok célja elsősorban a templom kőanyagainak pontos meghatározása volt. A pontos meghatározások pedig a kőzet típusára, összetételére és származására vonatkoztak. A kutatás célja továbbá néhány, jól prezentálható példán keresztül bemutatni a faragványok jelenlegi állapotát és károsodását. A felhasznált kőzetek azonosítása, csoportosítása segítheti az elhelyezkedésüket jelző térképek elkészítését és segíthet közelebb jutni az építés menetéhez, az épületanyagok felhasználási szokásaihoz is. Nyilván a bazilika minden egyes kővének megvizsgálása lehetetlen, de a minták alapján a nem vizsgált kőzetek azonosítása is lehetségessé vált 99% pontossággal. A Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Intézetének előzetes kérelme alapján a mintavételt az Újvidéki Tartományi Műemlékvédelmi Hivatal engedélyezte. Fontos megemlíteni, hogy a kutatásokba a legkülönbözőbb szakterületek képviselőit igyekezett bevonni, így művészettörténészt, tervtárat, geológiai szakértőt, valamint vegyipari mérnököt is. A templom épületanyagaiból 2009 szeptemberében mintákat vettünk. A mintavétel legfőbb szempontja az volt, hogy az eltérőnek látszó és eltérően is károsodott építőanyagokból (kövekből, vakolatokból, téglákból) használható és akár többféle elemzésre is alkalmas mennyiségű és minőségű mintát tudjunk venni a vizsgálatok elvégzéséhez. A kőzetmintákat az előzetes átvizsgálás után (sztereomikroszkóp) Kriston László egyetemi tanárral kategorikusan válogattuk szét a következő

vizsgálatokra: 1.) kőzet- és ásványtani vizsgálatok, 2.) mennyiségi röntgendiffrakciós fáziselemzés (RGT), 3.) elektronsugaras mikroanalízis (SEM), 4.) sókristály analízis.

A kövek beazonosítása. A faragvány (műtárgy) megjelenése, az idők során bekövetkező változása és átalakulása, valamint bármilyen javításának vagy restaurálásának eredményessége alapvetően függ a tárgy eredeti anyagától és annak beazonosításától. A konzervátorok és restaurátorok számára nélkülözhetetlen a kövek fajtájának ismerete, azok ásványi összetétele, elváltozásai, illetve lehetőség szerint a származási terület vagy bánya behatárolása.⁶ A kőzetek ásványtani vizsgálata azt a célt szolgálja, hogy a geológia segítségével a mintákból készült vékonycsiszolatok polarizációs mikroszkópon történő vizsgálatával azok összetételéről, első és másodlagos elváltozásairól adjon információkat. A templom, különböző pontjairól vett mintákból összesen 19 kőzetmintát vizsgáltunk. A vizsgálatok eredményei három kőzettípust mutattak a következő eloszlásban: a triász dolomitos mészkő mindössze két mintában volt azonosított, melyek egy lokációból, a főhajó szentélyboltozatának ivkővéből és a szentélyboltozat záró betétkővéből való. A legnagyobb mennyiségben az eocén vázteredékes mészkő van jelen, mely 15 mintában volt azonosítható. Ez egy finom és középszemű, kemény, de porózus kőzettípus. Emellett két helyen azonosították a származata durva mészkő, mely közepes keménységű porózus mészkő, felhasználása az építészetben gyakori.

*A templom belterének felülnézeti képe
(Bóna István felvétele)*

A vizsgálatok külön részletességgel kitértek a kőzetek származási helyére. Az azonosított karbonátos kőzetek származási helyére a három típus együttes jelenléte ad választ, ugyanis csak egy helyen található együttesen: a Budai-hegységben. Itt jelenik meg számban a Födolomit-formáció, a felső eocén korú Szépvölgyi Mészkő Formáció és a szármata Tinyci Oolitos Formáció, az utóbbi a hegység DK-i előterében, mint pl. Törökbálint és Sósút között. A kövek származása tehát a Budai hegység, mely információt az eddigi – feltételezéseken alapuló – állításokat, miszerint a jó minőségű homokkővek a Fruška Gora-i (Tarcál-hegy) Slankamen (Sósó) bányájából valók, megcáfolja. És, hogy ennek mi a jelentősége, azt a szűk szakmai körökben talán magyarázni sem kell. Az aracsai templom 1970-es évekbeli statikai helyreállításai során a munkálatokat végző Tartományi Műemlékvédelmi Intézet munkatársai a helyreállításához használt köveket a sósói bányából hozták. Ennek következtében ezeket a frissen fejtett homokkőveket a sokkal porózusabb és gyengébb állagú budai kövek mellé használták fel, mely az eredeti kövek tönkremenetelét gyorsíthatta. A beazonosított kövek porozitási értékei is megegyeznek a szakirodalomban mért Budai-hegység bányáiból származó kövek porozitási értékeivel.

A beépített kövek és faragványok mállási jelenségeinek feltérképezése. Sajnos a durva mészkővek az elterjedt felhasználásuk ellenére igen érzékenyek a környezeti hatásokra. Az esztétikai megjelenésben érzékelhető változások mellett a kőzet szerkezetében is jelentős változások állnak be. A durva mészkővön megjelenő mállási jelenségeket több nagyobb csoportba lehet sorolni. A mállási kérgék morfológiája változatos és csak ritkán stabil. Ezeket a mállási kérgéket színük és alakjuk alapján lehet csoportosítani, ezek alapján megkülönböztetünk szürke porkérget, fekete (szürke) gömbös kérget, fekete sík kérget, fehér vékony sík kérget és fehér vastag kemény kérget.⁷ A feketedés a légszennyezettségből és szal-

⁶ Horváth Zoltán András – Tóth Mária: A templom és a szobrok köanyagának pusztulása. Jelenségek, okok és helyreállítás elvi vázlat. In: A jáki apostolszobrok. Szerk.: Szentesi Judit – Ujvári Péter. Bp., 1999. 257.

lő porból alakul, amely beépül a kéregképződés folyamán a mállási kéregbe, megkötődik ott és nem söpörhető le. A kéreg másodlagos fő ásványa a gipsz. A kéreg színét a korom és porszemcsék beépülése adja, tehát nem felületi lerakódásról beszélünk, ezért nem tudjuk őket egyszerű tisztítással eltávolítani. A természetes mállási folyamatokat ember okozta tevékenységek is felgyorsíthatják. Ez főleg a légszennyezettség következtében a nagyvárosokban jelent problémát, de rohanó és gépiesített világunkban immáron a mező közepén álló épületeket is veszélyezteti bizonyos fokig. A legnagyobb veszélyt a levegőben található kéndioxid (SO_2), a nitrogéndioxid (NO_2) és a szállópor koncentráció jelenti. Az aracci templomromot nagyvárosi légszennyezettség közvetlenül nem fenyegeti, viszont a mezőgazdaság gépiesítése (traktorok, kombájnok), valamint az egyre növekvő turizmus (autóbuszok, személygépkocsik) jelenléte igen. Ez alapján tehát kimondható, hogy a templomot a természetes málláson kívül az „antropogén mállás” is károsítja. A faragványok gipszesedési mértéke és fajtája is eltérő a fentebb felsorolt szempontok szerint. Mivel a faragványok folyamatosan ki vannak téve az időjárásnak néhány helyen nagyon jelentős a pusztulás.

A kőzeteket ért másodlagos elváltozások. A másodlagos elváltozásokat két fő csoportra oszthatjuk: Az egyik a még száلبan lévő kőzetben megjelenő másodlagos viztisza kalcitkristályok és vashidroxidok megjelenése a pórusokban. Második fajta elváltozás a már megfaragott és beépített kőzetben végbemenő változás, így a pórusokban keletkező gipsz, lerakódó finom por, a hőhatás okozta repedésháló és koromfoltok beszívargása a felületbe. A főhajó északi gádorfalának déli oldalán található falpillér díszítőfaragványából vett mintán sűrű repedésháló figyelhető meg, mely a hőhatást követő hirtelen lehűlés következtében jöhetett csak létre. Az elemzés mutatta repedésháló jelenlétének magyarázata a valamikor faszekeretes tető feltételezett leégésében keresendő.

A kövek színezése. A templom szinte minden kőből készült eleme színezett volt, azok is, amelyeken ma már a festéseknek nyomát sem találjuk. Volt néhány olyan terület, amelynek festése csak a vékonycsiszolati vizsgálatok alapján derült ki. Ilyen a már említett főhajó szentélyboltozatának ivkőve is, amelyen két réteg is megfigyelhető. Az egyik a finom szemcsészetű karbonát réteg, vagyis meszelés, a másik pedig a festékréteg.

A kövek szennyezettsége. A kövek szennyezettségének mértékét a rózsablak egyébként is jelentősen pusztuló kőanyagán jól meg lehet figyelni. A mintában <1 mm-es, sejtés szövetű, recens zöld zuzmó-foltok jelennek meg. A rózsablak kőve a Szarmata ooidos mészkő, mely az egyik legérzékenyebb mészkő-típus. Érzékenységet a leveles elválások is jól mutatják, különösen a rózsablak alsó zónájában, amely a hó, jég és víz okozta károknak jelentősen ki van téve. A kövek szennyezettségéről SEM-mikorszkópos felvételek – a vizsgálati keretösszeg szűkösége miatt – nem készültek, de azok szennyezettsége a vakolatok SEM-vizsgálatai alapján egyértelműen következtethető.

Hogy a templomrom jelen állapotában meddig tudja közvetíteni az eredeti értékeket, az azt hiszem a szomorú vizsgálati értékekből és elemzésekből megbecsülhető.

A kutatásokban közreműködtek: KÖH, az archiv felvételek rendelkezésre bocsátásával; Tartományi Műemlékvédelmi Hivatal Újvidék, Szerbia; Torontál Magyar Művelődési Oktatási és Ifjúsági Központ Kisoros, Szerbia; Önkéntes Tűzoltó Testület Magyarcserepye, Szerbia; Raffay Endre művészettörténész, Pécsi Tudományegyetem; Bóna István DLA egyetemi adjunktus, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest; Kriston László egyetemi tanár, fizikus, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest; dr. Kalmár János Magyar Földtani Intézet nyugalmazott munkatársa, Budapest; dr. Wojnárowits Helen ügyvezető igazgató, SZIKKTI Laboratórium, Budapest; Szülőföld Alap Iroda (ma Bethlen Gábor Alap), Budapest; továbbá köszönet Márton Zoltánnak, dr. Csige Sándornak, Báló Józsefnek, dr. Papp Árpádnak, Korhecz Pap Zsuzsannának.

Biacci Karolina

⁷ *Török Ákos:* Durva mészkőből épült műemlékek károsodása légszennyeződés hatására. BME. Építőanyagok és mőrmőgeológia Tanszék. Bp., 2003. 291.

Sztyepei örökség a Kárpát-medencében*

Az eurázsiai sztyepei népek tárgyi és szellemi öröksége – csakúgy, mint más kultúráké – a világörökség részét jelentik. Nevezik lovasnomád kultúrának, belső-ázsiai eredetű kultúrának, sztyepei nomád kultúrának. Keleti és nyugati határa a Kungán hegység Mandzsúriában és a Kisalföld Magyarországon, de vannak, akik a Bécsei-medencét is ide sorolják. Északon az erdős mocsaras szibériai vidék, az Ural (Jajik) hegység középső vonulatai, a Kelet-európai mocsaras erdős terület majd az Erdős-Kárpátok és Kis-Kárpátok határolják. Dél felől az Ordosz vidéke (a Kinai Nagy Fal és a Sárga folyó közti rész), a Tien-San hegység és a Hindukus az Amu Darja folyó, az Aral-tó, a Kaszpi-tenger és a Kaukázus északi része, a Fekete-tenger északi partja, a Duna és a Száva folyók határolják.

Történelmileg a sztyepei lovas kultúra első képviselői a szkiták. Legrégebbi halomsíraik (gazdag-ságukban Tutanhamon fáraó sírjával hasonlíthatók) Belső-Ázsiában, Tuvában találhatóak és Kr. e. IX–VIII. századra keltezhetők. A szkiták „legnyugatibb” szállásterülete a Kárpát-medencében volt. Itt megtalálhatjuk a szkita kultúra minden alkotórészét. Többségük erdélyi és alföldi temetőkből került elő! A történelem során hunok, avarak, magyarok, kunok, mongolok tették meg a hosszú utat keletről nyugatra, egészen a Kárpát-medencéig, de itt csak Álmos és Árpád magyarjainak sikerült tartósan megtelepedniük és államot alapítaniuk.

A honfoglaláskor a magyarok jellegzetes keleti sztyepei kultúrát hoztak magukkal. Az is fontos azonban, hogy a lovasnépek nemcsak létrehozták sajátos kultúrájukat, hanem kultúráközvetítők is voltak. Mozgó életmódjuk is elősegítette ezt, de ne feledjük, hogy a történelem leghosszabb kereskedelmi útja, a Selyemút éppen e népek által lakott területeken vezetett keresztül. Keleti végpontja a Kinai Nagy Fal, nyugati végpontja pedig az észak-pontuszi bizánci városok, amely területet egy időben Eteköznek nevezték.

Az államalapítás után a magyarság életmódja, kultúrája átalakult. Van, amit megőrzött keleti örökségből, és van, ami átalakult, megváltozott. A sztyepei örökséget időről-időre megerősítették a később beköltözött keleti népek: besenyők, kunok, jászok. A fegyverzetre, lószerszámra, díszítőművészetre némiképp az oszmán törökök és a tatárok is hatással voltak. A Kárpát-medence magyaralkta részein e jellegzetes, majdnem háromezer éves sztyepei kultúra számos eleme (népviselet, pásztorfaragás, félnomád állattartás, népzene, hiedelemvilág) egészen a legújabb időkig megmaradt.

A szkiták használták először szabott ruhát, ami szervesen illeszkedik az emberi testhez. Sem az ókori Kína, sem az ókori mediterrán medence első korszakában nem használták a szabott ruhát, a nadrágot, az inget. A fehérmű, nadrág, ing, kabát, eszima, a réteges öltözködés a lovas életmódnak volt előfeltétele. Ez a sztyepei nomád eredetű öltözködés terjedt el aztán az egész világon. A szkita viseletet nem csak képzőművészeti alkotások ábrázolásai őrizték meg számunkra (paziriki nemezszőnyeg, kul-obai arany-ezüst ötvözetű váza, akszjuteni övveret stb.), hanem szinte épen maradt ruhát is találtak néhány régészeti feltáráson (Olon-Kurin-Göl).

A sztyepei lovasok fegyverzetének szinte már minden darabja megtalálható a szkitáknál. A világon először ők használtak hosszú lovas kardot, jatagánszerű harci kést és pikkelypáncélt, fokost, vágólándzsát. Legfontosabb fegyverük azonban az összetett, visszahajló íj volt. A szkiták íjukat és nyilaikat egyetlen tegezben hordták az övre függesztve. Szinte valamennyi szkitákat ábrázoló domborművön, szobron, övvereten van íj. Nem véletlenül őket hívták a „füves puszták íjjesztő népének”. Íjászfelszerelést női sírokban is találtak a régészek. A Mecet-szaji temetőben az 5. sírban nyugvó mindkét nőnek volt íjászfelszerelése. A fiatalabbat 95 nyíllal temették el. Nem csoda, hogy a fegyveres, lovas szkita nők láttán, a Fekete-tenger vidékén élő görögök kitalálták az amazonok legendáját.

A szarmaták, a szkitákkal rokon nép voltak, akik a Kr. e. III. században átvették a hatalmat az előbbiekől. Erdélyben nem telepedtek meg, csak a Duna-Tisza közén, de írott források szerint tartották a kapcsolatot a Kárpátoktól délre és keletre élő testvéreikkel. Lándzsás, páncélos lovasságukról Tacitus római történétíró így emlékezik meg: „... ha lovas alakulataik ott teremnek valahol, aligha állhat nekik bármely csatarend is ellen...” A lándzsa mellett a szarmaták fő támadófegyvere a hosszú egyenes, gyakran kétkezes kard volt. Ugyancsak ők terjesztették el Britanniában a szkita eredetű kardkultuszt, hiszen a markomann háborúk után 5500 szarmata páncélos lovast telepítettek Hadrianus fala mellé. Vezetőjük Lucius Artorius Castus volt, és telepeik a lancashirei Chesterben és Ribchesterben egészen az V. századig fennmaradtak.

* Elhangzott 2012. április 12-én Kovásznán, a Körösi Csoma Sándor emlékére rendezett tudományos konferencián.

A hunokról először bővebben Sima Qian kínai történetíró írt bővebben Kr. e. I. században, Si-ki (Történeti könyv) című munkájának 110. fejezetében. Írásából megismerhető az ázsiai hunok viselete, fegyverzete, életmódja, valamint a történelmi események. A sztyeppei nomád taktika minden elemére rátalálhatunk e műben. „Minden férfi ért az íjlesztéshez, és páncélos lovas harcos lesz”, ha a harcban sikereik vannak, előrenyomulnak, de ha nem, visszahúzódnak „és ügyesen tudják tartaléksapatokkal kelepcebé csalni az ellenséget”. Megtudjuk, hogy a hun uralkodó szerint „az ország alapja a föld”, tehát a sztyeppei nomád éppen úgy védi szülőföldjét, hazáját és tisztában van országa területének kiterjedésével. A kínaiak a hadsereg számára átvették a hunoktól a viseletüket, fegyverzetüket, majd elsőnek Zhao-beli Whuling fejedelemségben (Kr. e. 400 körül) lovas íjász csapatokat állítottak fel. A hunok nagy nyugati vándorlása Belső-Ázsiából 350 körül történt. 370 körül már legyőzték a Kaukázus előterében az alánokat és 376-ban a Dnyeszter folyónál Athanarik vizigójtait. Ez a nagy jelentőségű esemény indította el az európai népvándorlást. A 420-as években a Hun Birodalom központja a Kárpát-medencébe került, ekkor egyesült először egyetlen országban az egész Kárpát-medence.

A hunok a szkítákhoz hasonlóan kitűnő íjászok voltak. Közelharcban hosszú egyenes, egyélű vagy kétélű kardot, rövidkardot és harci kést használtak. Nagyon ritka az olyan régészeti feltárás, amelyben kopjakegy van. A tuzozvonóví és zamatogai sírokból előkerült leletek szerint azonban a hunok használtak először egyszerre három szűrő-vágó fegyvert, ami bizonyítja, hogy közelharcra is jól fel voltak szerelve. A hunokkal jelenik meg továbbá Európában a favázás, oldalszárnyas kápás nyereg, ami forradalmi módon hatott a lovas harcra. Az oldalszárnyak a ló számára kényelmes mozgást, jó felfekvést jelentettek, a harcos pedig a fa nyeregkápához támaszkodva biztosabban ült lován és használta fegyverét. Sem a római, sem a germán kardonok a hunok előtt nem volt keresztvas, ami a fegyvert markoló kézre igen veszélyes, de a hunok ellenfeleiket összecsapáskor nemcsak hosszú, kétélű, keresztvassal ellátott kardjukkal hasították szét, hanem valósággal lesodorták őket. Később római írott források sokszor írnak germán királyokról, akik „lovukról lesodródva haltak meg a harcban”.

Az avarok első hulláma 567-68 telén telepedett meg a Kárpát-medencében, hogy utána jó 250 évig egyetlen országban egyesítse az itt élőket. Igaz, hosszú utat tettek meg eddig. Miután hosszú ideig háborúskodtak a kínaiakkal, 552-ben egy rokonnép, a szintén lovasnomád türkök győzték le őket Belső-Ázsiában. 555 körül a nyugat felé vándorló avarok a heftalita-fehérhunok jelentős részét magukkal sodorták. A Kárpát-medencébe már összeolvadva, egy népként érkeztek meg. Így a „hunok” egy része másodszer telepedett meg a Kárpátok övezete tájon. A korai avarok egy olyan találmányt hoztak Európába, ami nélkül nem jöhetett volna létre sem a középkori páncélos lovasság, de modernkori európai lovasság sem. Ami nélkül a lovasság nyugaton és később a tengeren túl is alárendelt szerepben maradt volna. E találmány a *vaskengyel*. Kengyel nélkül lehet lovagolni, még nyilazni is lehet lóhátról, de kopjával öklelni, nehéz karddal vágni, foksobárrdal sújtani és gyorsan felmarkolni majd megfordulni a nyeregben csak a kengyelvas használatával lehet. Több irányban hatékonyan és gyorsan nyilazni és szablyával ide-oda hajolva vágni is csak kengyelben állva lehet. Több éves tapasztalatom és kísérleti régészeti tevékenységem eredménye is igazolja ezt.

Az avarok gyakorlatias viselete is hatott az európai hadi öltözködésre. Mauricius bizánci császár elrendelte, hogy „a felsőruha legyen bő végigérő az avaroké mintájára szabott, tehát övvel leszorított, akár lenből, akár kecskeszörből, akár szörtelenített bőrből...”, és „... a nyereghez tartani kell két vaskengyelt.” Igyekeztek is a bizánciak, hogy minél több sztyeppei lovas fogadjanak a zsoldjukba. A korai avarok fő közelharci fegyvere az egyélű vagy kétélű egyenes kard és a jellegzetes, erős döfőheggyel ellátott kopja. Páncél-használatukra nemcsak régészeti leletek utalnak, hanem a bizánci krónikák is.

Az avarok második nagy hullámával – a kettős honfoglalás tétele szerint ez a magyarok első „honfoglalása” – 710 körül keletről újabb népcsoport érkezett a Kárpát-medencébe. Régészeti leleteik elterjedése nagyjából egybeesik a történelmi Magyarország határával. Ők voltak az onogurok, vagyis a „10 nyelvű szövetsége”, minden indo-európai nyelv ebből nevezi a magyarokat: hungarian, ongrois, ungar, ungar stb., más néven a griffes- indások, hiszen majd minden tárgyakat indás-leveles és állatmotívumok ékesítik. Az onogur-avarok-magyarok vándorlásához köthető a szablya – talán a legjobb szűrő-vágó fegyver – elterjedése. Majdnem egy időben jelent meg a szablya a Kárpát-medencében, Kelet-Európában, a Kaukázus előterében és Közép-Ázsia nyugati részein. A szablya íves pengéjével mélyebben lehet az ellenfelet vágni és a szablya szúrásait a domború oldalon levő él és a homorú oldalon levő fokél még ki is szélesíti. Az egyenes kardnál a sebszatórna nagyjából a kard szélességével azonos, a szablyánál ennél nagyobb, mert a penge hajlott íve is számít. Különböző anyagokon végzett kísérleteim során mindig ezt tapasztaltam. Ha pedig a szablya markolata a penge ívével ellentétesen hajlik a vágás erejének nyomtatéka nagyobb lesz. Az egész Kárpát-medence területéről igen nagy számban kerültek elő avar szablyák. Néhány közülük „másfélkezes”.

Álmos és Árpád magyarjainak honfoglalásakor, 895-ben olyan keleti lovasnép telepedett meg a Kárpát-medencében, amely tartósan is államot alapított. Bár a XXI. században a magyarság nem egy országban él, mégis megőrizte egységes kultúráját, anyanyelvét, népi hagyományait. A hosszú, több évtizedes felderítés, ami megelőzte a 895-ös „honfoglalást” a hadtörténelem egyik legátfogóbb információszerező hadmozdulatai közé tartozik. Az etelközi magyarok 811-, 813-, 838-, 862-, 881- és 892-ben jártak a Kárpát-medencében és környékén. Ismerték a vidék hágóit, gázlóit, geopolitikai viszonyait. A Kárpát-medence környékén levő három állam (morva, keleti-frank, bolgár) mindegyikével legalább egyszer szövetségesként, de ellenségként is harcoltak. Így tökéletesen kiismerték, hogyan cselekszenek, mekkora a haderejük, milyen erődítmények vannak, de sem bolgár, sem frank, sem morva sereg nem járt ebben az időben Etelközben.

Bölcs Leó (886–912) bizánci császár jellemzése találó. „A türkök törzsei fürkészők, szándékaikat rejtegetők”. Azt pedig Szun-cu kínai stratégia már az ókorban leírta a „Hadviselés művészete” című könyvében, hogy „*ha ismered magad és az ellenséget, győzni fogsz. Ha ismered magad, de az ellenséget nem, egyaránt győzhetsz vagy veszhetsz. Ha nem ismered sem magad, sem az ellenséget, veszíteni fogsz.*”

Álmos és Árpád magyarjai terjesztették el – néhány régész szerint ők a feltalálói – a készenléti ijtegetzt. Tény, hogy korábban sem a hunok, sem az avarok, sem a türkök nem használták. Ebbe a tegezbe az íjat felajzott helyzetben tartották, így harc közben könnyen és gyorsan elővehették, ha nyilazni kellett, de el is tehető, ha közelharcra került sor. A távolsági és közelharc fegyvereket így a szükség szerint válthatták a magyar harcosok. A közelharcra honfoglalási eleink különben is jól fel voltak szerelve. A hosszú fokéllal (a penge homorú részén van és a penge hosszának egyötöde-egyharmada) és a penge ívének ellentétesen hajló markolattal előállított magyar szablyák a legjobb közelharc szűrő-vágó eszköznek számítottak. Sokszor tapasztaltam kísérleteim során, hogy a szablya jobban átvágja a védőfelszerelést, csak méretét és súlyát kell növelni. Ahogy a XI–XIV. század folyamán nőtt az egyenes kardok mérete, úgy nőtt a szablyáké is. A XVI–XVII. században pedig a végvári vitézek és hajdúk szablyái egyaránt jók voltak mind a törökök (a XVI. században a török szpáhik többsége is páncélos), mind a Habsburg csapatok ellen. A XVIII. században pedig, amikor Nyugat-Európában és a tengerentúlon felállítják magyar mintára a modern lovasság legjobbjait, a huszárságot, mindenütt magyar típusú szablyát rendszeresítettek a csapatoknál. Űtő-vágófegyvert nyolcfélét használtak Álmos és Árpád magyarjai. Ezek a következők: *fokosbalta, fokosbárd, kettősfokos, bárd, balta, baltásbárd, szekercésbárd, nyéltámaszos balta*. A sírokban előforduló nagyszámú szablya és űtő-vágófegyver lelet is igazolja a honfoglaló eleink közelharcra való képességét.

Mind a magyaroknál, mind az avaroknál, szkítáknál meglevő igen sokféle és általuk feltalált közelharc fegyver cáfolja azt a közkegyet, hogy a sztyeppi nomádok nem tudtak közelharcot vívni. Maga a vas pikkelypáncél is belső-ázsiai eredetű és igen korai időkben, már az Amur térségében is megjelent. A kora-vaskori településen, Polcén többféle típusú nyílhegy, kés és tör mellett szkíta jellegű hosszú egyenes kard és vaspikkelyek is előkerültek. A magyarok pompás viseletéről elismerően szólnak a korabeli írott források, ötvöseik, kovácsaik tudását pedig bizonyítják a tarsolylemezek, öv- és fegyververetek, ruhadiszkek, hajfonatkoronokok. A honfoglalók által használt „soltszentimrei” típusú nyeret egészen a huszadik századig használták, kiváltképpen a huszárságnál. Lovasíjász tapasztalataim során is ez a nyeret-típus bizonyult a legalkalmasabbnak.

Az utolsó sztyeppi eredetű nép, amely nagyobb létszámban telepedett meg a Kárpát-

Honfoglaláskori készenléti tegez és magyar szablya rekonstrukciója (Lisz János felvétele)

medencében, a *kun* volt. A velük rokon, szintén kipsák török nyelvű *besenyők* a XI. században kisebb létszámban költöztek be a Magyar Királyságba. A kunok sajátos nomád viselete csak megerősítette a régi, honfoglaló eredetű ruhák hordását. Hajuk és szakálluk nomád módú viselése – bár a főpapak ostorozták –, a XIV. század elején még a bécsi fiatalokra is hatott. A Képes Krónika címlapján, Nagy Lajos király balján, keleties – valószínűleg kun – viseletű harcosokat láthatunk jellegzetesen sztyepei nomád hatalmi jelvényekkel. Egy harcos íjat, egy szablyát, egy pedig buzogányt tart a kezében. Ez időben a főként kun eredetű mamelukoknál hasonló hatalmi jelképekkel találkozunk. Az összetett merev szárú, visszahajló íj és a szablya mellett a *buzogány* volt a kunok fő fegyvere. A besenyőknél már megjelent a négy tüskés bronzbuzogány, aztán a kunok leginkább a tizenkét tüskés csillagbuzogányt használták, ami a XI–XIII. században a főleg sodronyingbe öltözött nyugati hadak ellen igen jó fegyvernek bizonyult. Ha a páncéling alatt nincs jól aláöltözve a harcos, a buzogány ütésének ereje eltöri a csontot. Kísérleteim során saját magam is elszenvedtem csonttörést emiatt. Ha elgondoljuk, hogy a buzogány ütésének erejét növeli egy 450–500 kg-os ló tömege és 40–45 km/h sebessége, akkor érthető, hogy miért bizonyult olyan félelmetes fegyvernek a csillagbuzogány. A magyar szentek életét bemutató Magyar Anjou Legendáriumban egy képen a teljes fegyverzetben, páncélban levő Szent Lászlót leütő „kun” fegyvere csupán egy buzogány! A jellegzetesen kun csillagbuzogány formáját a XX. században is megőrizte a Kunságban ismeretes, fából faragott „legénybot”.

Bár a kunok 1239 tavaszán vonultak be a középkori Magyar Királyságba, véglegesen csak a tatárjárás utána települtek le, amikor IV. Béla – jellegzetesen sztyepei nomád módon – szövetséget kötött a kunok új kánjával, Szajánnal. A keleti hatást azonban továbbra is megtaláljuk a középkori és kora-újkor Magyarországon. 1285-ben az Arany Horda Telebuga kán és az igen tapasztalt Nogaj vezér által vezetett seregét Erdélyben, Torockó környékén legyőzték az aranyosszéki székelyek. Az elfogott tatárok egy részéből királyi „nyögér” (nökör mongolul testőrt, nemes harcost jelent) lett. A kalotaszegi hagyomány 21 környékbeli faluról úgy tartja, hogy ott kunokat-tatárokat telepítettek le.

A XIV. század közepén, Nagy Lajos király itáliai hadjárata során olasz források többször említik a magyar sereg jellegzetes sztyepei hadviselését, a gyors laza alakzatban való rohamot, a nyilazást, a gyors visszafordulást, cseľfutást, majd újratámadást. Matteo Villani krónikája még a hűspor készítéséről is ír.

A *huszárság* kialakulása a XIV–XVI. században is keleti hagyományokon, harcmodor alapján alakult. A sztyepei módon harcoló lovasság volt az a fegyvernem, amely több mint 1500 évig megfelelt az újabb és újabb kihívásoknak, és harcmódorába beépítette az új, leginkább lőfegyvereket. A sztyepei nomád lovasság már a szkítákkal megjelent, aztán „túlélte” az ókori nehézsúlyú (görög hopliták és római legionáriusok) korát. Magas kápás és oldalszárnys nyergűk és vaskengyelűk elterjedése lehetővé tette az európai nehéz lovasság (XI–XV. század) létrejöttét, de amikor a XVI. században a fegyvernem elavult, a magyar végvári vitézek be tudták építeni harcmódorukba az íj helyett a karabélyt és a lovassági pisztolyokat. Balassi Bálint sorai a cselből megfúto majd visszaforduló, jellegzetesen sztyepei módon harcoló végvári huszárokról így szólnak:

„Arcul reá térvén, űzöt sokszor megvernek.

Az utának lese, kemény harcok helye, tanuló oskolájuk.”

Bár tudományos közhelyként eléggé elterjedt, hogy a huszárság „balkáni délszláv” eredetű, sem az ókorban, sem a középkorban nem ismerünk balkáni lötenyészeteket és lovas hagyományokat. Életmódjuk nem kapcsolódik a lovas kultúrákhoz, mint a mongoloké, kunoké, magyaroké, avaroké és a többi rokonnépé. Keletrómai, bizánci, magyar és itáliai írott források nem említenek a VI–XV. század között lovas-hadseregeket, nagy lovascsatákat sem a szerbeknél, sem a makedónoknál, sem a vlahoknál. Ezen a vidéken a hegyekből kitörő, az erdőből lecsapó majd a barlangokba, hegyi falvakba visszahúzódó „partizán” harcmódor volt a jellemző egészen a XX. század végéig. A balkáni hegyvidék nem alkalmas sem lovascsatára, sem nagy tankcsatára, és erre alkalmatlan helyen ki sem alakulhatott ilyen harcmódor. Az más kérdés, hogy miután a törökök elfoglalták a Balkán nagy részét, sok menekült állt be a magyar hadseregbe, mint ahogyan a török haderőbe is.

A XVIII. században (bár már Richelieu bíboros próbálkozott vele) legtöbb európai országban magyar mintára állították fel a huszárságot. Szinte mindenütt magyarok a szervezők és igen sokan főtisztis rangot kaptak. Bercsényi Lászlót a „Napkirály” Franciaország marsalljává is kinevezte. E huszárezredek mindenütt megőrizték magyaros viseletüket, fegyverzetüket. A tengeren túl is, az amerikai lovasság megalapításánál a karcagi születésű Kovács Mihály huszár ezredes vállalt igen fontos feladatokat. Emlékét számtalan dombormű, szobor őrzi, sirja az amerikai hősök arlingtoni temetőjében van.

A sztyepei eredetű harcmódor és fegyvernem így terjedt el az egész világon. Büszkék lehetünk rá, hogy a magyar huszároknak orosz-lánrsze volt ebben.

A XIX. század végéig a gépfegyver, az aknavető, majd a repülőgép és a tankok megjelenéséig a huszárság a világ elit alakulatai közé tartozott. Ha szűkebben értelmezzük a huszárság történetét, úgy is 500 éves múltra tekinthet vissza e fegyvernem, de ha tágabban, az eurázsiai kezdetektől számítjuk a „könnyűlovas alakulatok” tevékenységét akkor ez 3000 év. Alkalmazkodó képességük a történelem során az újabb kihívásokhoz (nehézlovasság megjelenése, majd a tüzfegyver használata) csak növeli értéküket.

A végtelen sztyeppén számtalan ösvény, út vezet valahova. Sokszor találkoznak, keresztezik egymást, majd eltűnnek a végtelenben. E tanulmányban elsősorban eurázsiai lovas népeinek viseletéről, fegyverzetéről volt szó, amely hatással volt az egyetemes hadtörténetre. Számtalan más technikai találmány is köthető e népekhez, ami aztán az egész emberiség „kincse” lett. A zuhanyt például 948-ban Bíborbanszületett Konstantin császár (913–959) a magyarokkal kapcsolatban említi, amikor Tormás és Bulcsú vezérek Konstantinápolyban jártak. Európában ekkor említik először a zuhanyt.

Külön tanulmánykötetet kellene szentelni a sztyepei népek szellemi örökségének bemutatására. Amit mások hosszú fejtegetéssel, összetett mondatokkal oldalakon keresztül fejeznek ki, a pusztaiak csupán néhány szóval: *kimondott szó – kilőtt nyíl!*

Felhasznált és ajánlott irodalom: *Bóna István: A magyarok és Európa a 9–10. században.* Bp., 2000.; *Dienes István: A honfoglaló magyarok.* Bp., 1974.; *Fodor István – Kulcsár Valéria* (főszerk.): *Szkíta aranykincsek.* Bp., 2009.; *Győrffy György: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* Bp., 1975.; *Hidán Csaba – Szöllőssy Gábor: Fegyver- és lószerszámgyűjtemény a tápiószzelei Blaskovich Múzeumban.* Szentendre, 2008.; *Jima Qian: A hunok legkorábbi története.* Ford.: *Du Yaxiong és Horváth Izabella.* Peking – Kiskunlacháza 1997.; *Bóna István: A hunok és nagykirályaik.* Bp., 1993.; *Kemenczei Tibor: Szkíták az Alföldtől Ázsiáig.* *Historia* 2003/7.; *Kürti Béla – Lőrinczy Gábor: „... avarnak mondták magukat...”* Szeged, 1991.; *László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete.* Bp., 1944, 1988.; *Makkay János: A sárkány meg a kincsek.* Bp., 1998.; *Miklós Pál: Az első kínai császár cseréphadserege.* Bp., 1988.; *Pálóczi Horváth András: Besenyők, kunok, jászok.* Bp., 1989.; *Pálóczi Horváth András: Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában.* Karcag, 1993.; *Trugly Sándor: Griffek és oroszlánok népe.* Pozsony, 1994.

Hidán Csaba László

KRÓNIKA

A XL. Országos Honismereti Akadémia

Eger, 2012. július 1–6.

Ünnepi megnyitó

Tisztelettel és szeretettel üdvözlöm a XL. Országos Honismereti Akadémia résztvevőit, akik az ország minden részéről jöttek, és azokat a honismerőket pedig különösen, akik határon túli területeinkről érkeztek. Sok szeretettel köszöntöm a vendéglátó Heves megyét és az Akadémiának otthont adó Eger városát. Örülünk, hogy itt lehetünk, Honismereti Akadémiánk történetében először ebben a gyönyörű megyében és egy olyan városban, amely egykor oly nagy példáját adta a hazaszeretetnek, a kitartásnak, a hősi helytállásnak. Mert Dobó Istvánék 460 évvel ezelőtti küzdelmének máig ható üzenete van: ha nem érkezik is utánpótlás, ha nincsenek is nagy tartalékok, ha kevés is a rendelkezésre álló fegyver, akkor is meg kell védeni a várat, meg kell védeni a hazát. Ha fogyatkozunk is, akkor is meg kell védenünk értékeinket, hagyományainkat. A hagyományt, mely Halász Péterrel szólva „*olyan, mint az énekesnek a kotta, a szőlőnek a karó: irányt mutat, támaszt nyújt. A hagyományok nélküli ember pedig olyan, mint a házatlan csiga – védtelen, kiszolgáltatott, befolyásolható*”. Jól látjuk, hogy a mai világban milyen sok az ilyen támasz nélküli, védtelen ember. Ezen a szemüvegen nézve nemzeti közösségünk állapotát, nagyon szomorú, már-már reménytelen helyzetről beszélhetnénk, ha nem lenne ott a közösség azon része, amely a nemzeti értékekkel fel van vértezve, és amely rész mindig is küzdött a közösség azon részéért is, amelyben ez az érzés már csak pislákol, vagy már kialudt. Eger 1552-es hősi küzdelme jól megmu-

Debreczeni-Droppán Béla ünnepi megnyitó beszédét tartja

tatta a kortársaknak és megmutatja nekünk, késő utódoknak is, hogy nincs reménytelen harc, csak hinni kell a győzelemben. Én úgy hiszem, hogy mi, a honismereti mozgalomban résztvevők, a helytörténeti munkát szeretettel és kitarással művelők is hiszünk a győzelemben, mi is olyan végvári katonák vagyunk, akik meg akarják védeni a várat, meg akarják védeni a hazát.

És ilyen végvári katonák, hazájukért élő-haló emberek borászaink, illetve a szőlő- és borkultúra körébe tartozó mesterségek művelői is.

Amikor eldől, hogy Heves megyébe és azon belül Egerbe jön az Akadémia, adta magát a téma, hogy az idejében a szőlő- és borkultúrával kapcsolatos hagyományainkkal, ennek a szép és örök értékeket rejtő világnak a honismerettel való kapcsolódásával foglalkozunk. – Hogy miért lényeges ez nekünk, magyaroknak? Mert e kultúránk történelmünk szerves része, összkultúránk fontos alkotóeleme, mert lokális öntudatunk és nemzeti identitásunk erősítője, táplálója. Ha fel kellene sorolni, hogy mi, magyarok mire vagyunk büszkéek, biztos vagyok benne, hogy a bor szerepelne a felsorolásban. Az egri, a gyöngyösi, a Tokaj-hegyaljai, a badaacsonyi, a villányi, a szekszárdi, a soproni, az Etyek-budai vagy a Hajós-bajai borvidékek élők biztosan büszkéek boraikra. Persze még hosszasan sorolhatnám szőlőtermő vidékeinket, hiszen tulajdonképpen a mai Magyarország felosztható borvidékekre is, egy kis túlzással borvidékek alkotják.

Említettem, hogy a szőlő- és borkultúra történelmünk részét képezi. Hosszasan lehetne erről szólni, de nekem most nem ez a feladatom, és a következő napokban úgy hiszem szakavatottabb előadótól fogunk is erről hallani. Én most csak azt hangsúlyoznám, hogy a magyarság már Kárpát-medencei letelepedése előtt foglalkozott szőlőtermesztéssel és borkészítéssel. Nagyon érdekes, már-már misztérium-szerű, hogy a magyarság azon ritka népek egyike, amelynek saját szava van a bor megnevezésére. A legtöbb európai népeknek ugyanis nincs saját szava a borra, a bor szót a latin *vinumból* vették át (amelynek eredete az ógörög *oinos* szóra vezethető vissza).

Ennek tudatában talán az sem lehet véletlen, hogy a honfoglaló magyarok olyan földet választottak, melynek jó része alkalmas volt a szőlőművelésre, és mely már a rómaiak pannóniai jelenléte alatt virágzott is. Mindenesetre az, hogy az Árpád fejedelem vezette magyar törzsszövetség jó földet választott több mint 1100 esztendeje, jó boraink fogyasztása közben is újra és újra elismerhetjük. A magyar föld gazdagsága, változatossága a legjobban talán szőlőinkben, borainkban mutatja meg magát. A természeti adottságaink olyanok, hogy nálunk a nagy világfajták is igazán különlegessé tudtak válni. (És itt eljutottunk a minőség mindig fontos kérdéséhez.)

Úgy gondolom, hogy egy nép lelki állapotán tükröződik a borászat helyzete, a borok minősége is. Minél több jó minőségű bor van, minél több kiváló borászat működik, és azzal minél több ember találkozik, annál inkább szépül, épül a nemzet. Ez így talán túl patetikusan hangzik, de az ellenkezője a rendszerváltozás előtti évtizedekben, a mennyiségre koncentrááló termelés időszakában jól megmutatta ellentétes hatását. Jó látni manapság a minőséget a szőlőművelés és a borkészítés folyamatában. Magyarországon a tradíció része az is, hogy minőségi bort készítenek a borászok. Elég csak arra utalni, hogy hazánkban, Tokaj-Hegyalján született meg a világ első eredetvédelmi rendszere egy 1737-es királyi rendelettel, mely a tokajival azonos értékűnek mondta ki 21 hegyaljai település borát. Emellett büszkéek lehetünk arra is, hogy nálunk készítette el Szirmay Antal a világ első szőlődülő besorolását egy 1772-es hegyaljai felmérés alapján 1803-ban. A szőlő- és borkultúrával, a dülők leírásával már nagy elődünk, Bél Mátyás is foglalkozott, így híres megyeleírásai a magyar szőlészet és borászat történetének felbecsülhetetlen értékű forrásai lettek.

A honismerettel foglalkozók, mozgalmunk tagjai is országszerte sokat tettek az elmúlt évtizedekben, hogy szőlő- és borkultúránk tárgyi és szellemi emlékei fennmaradjanak. Tették ezt számos helyi szőlőtermesztéshez, borkészítéshez kapcsolódó népszokás felgyűjtésével, a tárgyi emlékek megmentésével és tájházakba, helytörténeti gyűjteményekbe való elhelyezésével. Ezen túlmenően számosan írásban is közkinccsé tették ezt a hagyományt, amely azért volt rendkívül fontos, mert a már említett mennyiségi termelést szem előtt tartó rendszer mindent megtett, hogy a múltunk ezen része is feledésbe merüljön. Az említett írások egy jelentős hányada a *Honismeret* című lapunkban jelenhetett meg.

Mit tehetünk még e téren? Egyrészt azt, amit eddig, hiszen vannak még olyan borvidékek, melyek nem kaptak még ebből a szempontból nagy figyelmet, de ez igaz lehet híres bortermő vidékek egyes településeire is, olyanokra, ahol nem volt olyan, aki gyűjtötte, mentette volna az ilyesfajta értékeket. Sajnos sok olyan család van, amely az ezzel foglalkozó családfő kora miatt vagy gazdasági megfontolásból felhagyott a szőlészettel, borászattal. Ezeket a családokat, ezeket az idős embereket is fel kell keresnünk. Nagyon sok olyan információ vagy éppen tárgy kerülhetne így hozzánk, amely, ha ezt nem tesszük, örökre elveszhet. Fontosnak tartanám, hogy az említettek mellett mérjük fel – a teljesség igényével – borvidékeink épített örökségét: a pincéket, préházakat, a borászattal kapcsolatos egykori ura-

dalmi épületeket. Ezek felmérése persze komplex feladat, de együttműködve másokkal, úgy hiszem, sikerülhetne. A már sok helyen működő temetőfelmérések mellett pl. ebbe is jól bevonhatnánk a helytörténet iránt érdeklődő fiatalokat, gondolok itt elsősorban a bölcsész szakos vagy építészek készülő egyetemistákra.

Szükségesnek tartom ebben a témában is hangsúlyozni a levéltári alap kutatások fontosságát. Ebben talán még van adósságunk. Eredményeink persze e téren is vannak, melyek felsorolása szétfeszítené beosztásom kereteit. Csak egy ideit, példaértékű munkát említenék. Alkonyi László, neves borszakértő állított össze és jelentett meg az idei évben *Tokaji dülőklasszifikáció* címmel egy kis könyvecskét és hozzá egy, a Tokaj-Hegyalja dülőinek osztályozását Bél Mátyás felmérése nyomán mutató térképet. Jó lenne, ha legalább híresebb borvidékeinkkel kapcsolatosan készülné ilyen vagy ehhez hasonló kötet és térkép.

A szőlőtermesztés és a borászat világában tapasztalható nehézségek ellenére nagyon sok reménykeltő eredmény, tendencia figyelhető meg. Jó látni az ország számos borvidékén megrendezett borversenyeket, vagy a rengeteg borbarátot vonzó borfesztiválokat, borünnepeket, szüreti mulatságokat. Most is néhány nap múlva, még az Akadémia idején kezdődik Egerben a 16. *Egri Bikavér Ünnepe*. A legnagyobb szabású boros rendezvényt, a *Budavári Borfesztivált* idén már 21. alkalommal tartják meg. Nagyon örvendetes, hogy a borászatnak a történelem folyamán kialakult jeles napjai – melyek a szőlővédődöntésekhez kapcsolódnak, pl. Szent Mártonhoz, Szent Orbánhoz, Szent Donáthoz és Szent Jánoshoz – újra jelenvalóvá váltak. Jó látni azt is, hogy ezeken a boros ünnepeken a megjelentek túlnyomó többségét már a minőséget kereső, a borhoz egyre jobban értő fiatalok teszik ki.

És jó látni a sok szép borászatot, az igényességet, azt, hogy számos új és nem egyszer nagy pinceépület nő úgy bele a tájba, hogy nem bántja, hanem együtt él vele, részévé válik. Ez pedig azért lehetséges, mert a jó borász alázatos és a hagyományokra, az elmúlt évszázadok tapasztalataira épít. Tudja, hogy a tradíció továbbvitele nem maradvány, hanem gazdagabbá tesz.

A szőlőhöz, borhoz kapcsolódó hagyományaink ápolása a lélekben való gazdagodás, nemesedés mellett láthatóan gyakorlati hasznot is hoz. Hiszen, ha egy borkóstolón egy régi, több száz éves pincében veszünk részt, ahol a vendéglátó borász a borral két-háromszáz éve foglalkozó családjáról is beszél, vagy, hogy csak egy egészen egyszerű dolgot említek: ha szép, a tradícióra is utaló címke kerül a palackra – mind-mind segítheti az eladást, tehát a szőlészet, borászat emocionális része a racionális, gazdasági részt. A mai magyar borászat sikerében, azt hiszem, nagy szerepe van a hagyományok természetes továbbvitelének, illetve néhány feledésbe merült hagyomány újjáélesztésének. Nem kétséges tehát, hogy a hagyomány, a honismeret karó szerepet tölt be, és ennek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyoznunk.

Tavaly, Nagykörösön tartott Akadémiánkon a népdalénekléssel kapcsolatosan jegyeztem meg, hogy nagyon fontos jellemzője, hogy „*örömet okoz, közösségi élményt nyújt*”. Borozgatni is társaságban a legjobb. Gondoljunk csak a koccintás pillanatára. Micsoda közösségi gesztus! Olyan magától értetődő, ezért nem szoktunk belegondolni, hogy milyen szimbolikus mozzanat ez. Az összetartozás kifejezése. (Ezért nem mindegy aztán, hogy kivel és mikor koccintunk.)

Végezetül engedjék meg, hogy Hamvas Bélától idézzek, aki a *Bor filozófiája* című művében oly szépen és hatásosan írt a borról. Az egri borról pl. a következőképpen: „... minden alkalomra, ünnepre, ebédre, kettesben, egyedül, egyaránt tökéletes. Számomra az EGRi mindig kapcsolódott a hősiességekkel. Ha EGRit iszom, azonnal nagy és heroikus tettekről kezdek álmodozni.”

Igen, nagy és heroikus tettekről kell álmodoznunk, minden nehézség ellenére hinnünk kell a győzelemben, mert meg kell védeni a várat, meg kell védeni a hazát!

És ebben a körben azt se feledjük mit jelent a szőlő, illetve a bor a keresztény kultúrában: a Kezdetet és a Végét.

Ezekkel a gondolatokkal nyitom meg a XL. Országos Honismereti Akadémiát. Kívánok mindenkinek jó tanácskozást, hasznos együttlétet!

Debreczeni-Droppán Béla

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei

Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem kitüntetésben részesültek

DR. BENE JÁNOS történész-muzeológus

1955. augusztus 16-án született a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Hernádbüdön. A nyíregyházi Besenyey György Tanárképző Főiskolán szerzett magyar-történelem szakos tanári diplomát. Már főiskolai éveiben bekapcsolódott a tudományos diákkör munkájába, melynek három évig volt titkára, s több helytörténeti dolgozatával nyert első díjat. Diákként a nyarakat a nyíregyházi Jósza András Múzeumban töltötte, ahol megismerkedett a múzeumi tevékenységgel, s lehetősége nyílt részt venni ásatásokon. Ezek az évek adtak indítást, hogy jelentkezzen a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem szakára, melyet kitüntetéses oklevéllel fejezett be. Ezek után nyitva állt előtte az út, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumi Igazgatóság történész-muzeológusa legyen, ahol rövidesen a Múzeum Történeti és Közművelődési Osztályának vezetőjévé nevezték ki, 2008. július 1-jétől pedig a Jósza András Megyei Múzeum igazgatója.

A helytörténeti kutatások, a gyűjtő, a feldolgozó munka és a kiállítás rendezés mellett négy témakörben folytatott kutatásokat. Feldolgozta a kisérdőket, a szakolyi, geszterédi, valamint a nyíregyházi tűzoltóság történetét, melynek eredményeként 1986 nyarán sikerült kiadni és hazahozni a nyíregyházi tűzoltók 1945-ben Ausztriában elrejtett kincseit. Megírta Szabolcs vármegye utolsó nemesi felkelésének történetét, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc megyei vonatkozású eseményeit, valamint a Nyíregyházáról és a megyéből sorozott katonaság történetét. Ezek a dolgozatok önálló kötetekben, cikkekben, tanulmánykötetekben jelentek meg. A felsorolt témakörökben rendszeresen tart ismeretterjesztő előadásokat, s rendez állandó és időszakos kiállításokat. Bölcsészdoktori értekezését, melyben a nyíregyházi huszárok történetét dolgozta fel, 1993. október 13-án védte meg *summa cum laude* a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, 1999. december 11-én ugyanitt, hasonló eredménnyel PhD fokozatot szerzett. Disszertációjának témája ez alkalommal a nyíregyházi katonaság II. világháborús hányattatásainak története volt.

Hagyományörző tevékenysége szerteágazó és céltudatos. Kezdeményezésére 1991-től két évente folyamatosan és sikerrel rendeznek huszártalálkozókat, melyeket 1995-től a Magyar Huszár Alapítvány titkáráként vezet. 1997-ben huszárszobrot állítottak, két évvel később a talapzaton bronz emléktáblákat helyeztek el. 1992-ben a Don-kanyar tragédiájára, 1998-ban Kemecsen, Nagyhalászon és Gávavencsellőn az 1848–49-es szabadságharcra könyvbemutatóval, koszorúzással, kiállítással és katonatáncok bemutatásával emlékeztek. Javaslatára 2005-ben a városi közgyűlés kilenc nyíregyházi utcát huszárokról nevezett el, s Huszár Emlékparkot létesített. Tudományos publikációinak száma 71, de közművelődési témájú cikkeket is ír, rendszeresen nyilatkozik a helyi és az országos sajtóban, rádióban, televízióban a huszár-rendezvényekről, ismeretterjesztő előadásokat és múzeumi órákat tart, évfordulók, megemlékezések ünnepi szónoka.

Tagja a Magyar Történelmi Társulatnak, a TIT-nek, a Nyíregyházi Városvédő Egyesületnek, alapító tagja a Magyar Múzeumi Történész Társulatnak, a Tiszántúli Történész Társulatnak, a Pulszky Társaságnak, a TIT Hadtudományi és Biztonságpolitikai Szakosztályának és a Magyar Huszár és Lovas Hagyományörző Társaságnak. 2000 januárjától ellátja a Jósza András Múzeum Baráti Körének titkári feladatait, elnökségi tagja a Megyei Honismereti Egyesületnek. Tanít a Nyíregyházi Főiskola Történettudományi Tanszékén, az utóbbi években pedig a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében vezet hadtudományi speciálkollégiumot, s a múzeumtörténeti szakdolgozatok konzulens tanára. A megyei múzeum igazgatójaként otthont és „székhelyet” ad a Jósza András Múzeumban a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesületnek, így a kapcsolat még közvetlenebbé vált és segítsége mindennapos. A nyíregyházi tűzoltóság 100 éves történetének megírásáért, a nyíregyházi tűzoltóság kincseinek kiadásáért és bemutatásáért, a megyében és a városban végzett honvéd-hagyományörző munkájáért többször is kitüntették.

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület

DR. TUNGLI GYULA nyugalmazott főiskolai docens

80 évvel ezelőtt, a Vas megyei Izsákfán született. 18 éves koráig Izsákfán és Celldömölkön, 1958-tól, vagyis több mint 50 éve Pápán él, ahol a Türr István Gimnáziumban tanított magyar nyelvet, irodalmat és történelmet. Közben kilenc éven át a győri főiskolán oktató, illetve a hetvenes évek elején két évig Nyitrán vendégtanárnékként dolgozott.

Tungli Gyula már diákkorától kezdve – két szeretett gimnáziumi tanárának, Vas Károlynak és dr. Végh Józsefnek – vezetésével foglalkozott szülőföldje, Kemenesalja történetével és az ott élő nép nyelvvel, dialektusával. Itteni és sok évig tartó későbbi gyűjtésének eredménye az 1995-ben elkészült *Izsákfa évszázadai* című monográfia. 1999-ben jelent meg a *Szülőföldünk Kemenesalja* című szöveggyűjteménye, mely ma is nagymértékben hozzájárul a tájegységben felnövekvő ifjúság hazafias neveléséhez, a gyermekek szülőföld szeretetének, identitásának kialakításához és fejlesztéséhez.

1976-ban magyar nyelvészetből doktorált, disszertációját *Pápa földrajzi neveit* összefoglaló értekezésében írta meg. 1987-ben megjelentette *A Pápai járás földrajzi nevei* című dolgozatát a Balogh Lajos és Ördög Ferenc szerkesztette kötetben, melynek gyűjtőmunkáját Tungli Gyula vezetésével az iskola diákjai és pedagógusai közösen végezték. Gyűjtőmunkáját és szakkörvezetői tevékenységét a Magyar Tudományos Akadémia *Csúry Bálint emlékéremmel* jutalmazta.

Kutató-gyűjtő munkáját Győrben is folytatta, miközben részt vett az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága néprajzi és neveléstörténeti tagozatának munkájában. 1991-ben a szlovákiai Dióspatony alapiskolájának szinkronvizsgálatát végezte el. A gyűjtőmunka eredményeit egy pályaműben összegezte, melyet a Lakitelki Alapítvány bírálóbizottsága kiválóan minősített. Nyugdíjazása után Pápán folytatta a helytörténeti-honismereti munkát, s napjainkban is tevékenyen dolgozik a Várostarténeti Honismereti Körben és az Ipartörténeti Körben. Továbbra is aktívan vesz részt a Pápai Pedagógus Lexikon és a Pápai Krónika szerkesztésében, írásában. Nevéhez fűződik két egyesület – a Kemenesaljai Baráti Kör, illetve a Pápai Művelődéstörténeti Társaság – megalapítása, melyek szintén a szűkebb pátria megismerésével, a hagyományok megőrzésével, ápolásával foglalkoznak.

Tungli Gyula az 1960-as évektől részt vesz a honismereti mozgalomban, annak mindennapi aprómunkájában. Évtizedeken át három megyében – Veszprém, Vas és Győr-Moson-Sopron – tevékenykedett a helytörténeti kutatómunkában. Szeretett szaktárgyainak, a magyar nyelv-, irodalom- és a történelem óráin, de az általa évtizedeken keresztül kitűnően vezetett honismereti szakkörön sok kiváló diák, – későbbi tanárok, egyetemi és főiskolai oktatók – egész nemzedékét nevelte és tanította az anyanyelv és a haza történelmének szeretetére, ismeretére, a helytörténet-kutatás és a helytörténetírás fontosságára, a kutatótevékenység szakmai fogásaira. Mindig fontosnak tartotta az iskolában a honismeret oktatását, a gyermekek identitástudatának elmélyítését. 1969-ben a Művelődési Minisztérium felkérésére egyik szerzője a *Honismeret az iskolában* című kiadványnak, melynek lapjain megjelent tanácsai, módszerei napjainkban is aktuálisak. Ennek jegyében 1970-ben *Hűség* címmel megjelentette az általa vezetett szakkör folyóiratát; 1970-ben fő szervezője volt a Pápán rendezett II. Országos Diák-honismereti Konferenciának; 1971-ben Országos Honismereti Szakmunkásképző Táborát vezetett Ajkán; 1973-ban lektorként – Tózsér Árpád költővel közösen – Petőfi-kiállítást és szavalóversenyt rendezett és szervezett. A kiállítást a vendégkönyvek tanúsága szerint közel 6000 szlovák és magyar diák tekintett meg, míg a Petőfi-szavalóversenyen 450 versenyző mérte össze tudását.

Tungli Gyula a megalakulástól aktívan részt vesz a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület munkájában, és sok éve az Országos Honismereti Akadémiák Veszprém megyei delegációjának tagja.

A Pápai Várostarténeti Honismereti Kör, az Ipartörténeti Kör és a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület Elnöksége

ZSÁMBOKI ÁRPÁD népművelő-könyvtáros, köztisztviselő

1944. április 15-én a Vas megyei Kíssomlyón született. 1962-ben érettségizett a községi Jurisich Miklós Gimnáziumban. 1965-ben a szombathelyi Felsőfokú Tanítóképző Intézetben népművelő-könyvtáros, majd 1978-ban a szombathelyi Tanárképző Főiskolán népművelés szakon szerzett főiskolai diplomát. 1965-től 1973-ig a sárvári Járási Művelődési Ház művészeti előadója, majd igazgatója, 1973–1985 között a szombathelyi Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ igazgatója. 1985-től a Vas Megye Tanácsa VB. Művelődési Osztályán köztisztviselő, ahol a közművelődési csoport vezetője, majd 1990–1999 között a Vas Megyei Önkormányzati Hivatal Művelődési és Sport Titkárságának vezetője, 1999-től 2006-ig megyei társadalompolitikai referens.

Zsámboki Árpád 45 éve vesz részt a honismereti munkában. 1999-től a Vas Megyei Honismereti Egyesület elnöke, a Honismereti Szövetség elnökségi tagja. A megyei egyesületi élet motorja és lelke, aki mindig szem előtt tartja az egyesület stabil működési kereteinek megeremését, a folyamatos tagépítést, az egyesület akcióképességének fenntartását. Évtizedes tevékenysége során és kiváló kapcsolatteremtő képességei révén számos támogatót szerzett a honismereti mozgalomnak, bővítette az egyesület partnerkapcsolatait, megnyerte a megyei szakintézményi hálózatot a honismereti munka folyamatos támogatására, a felelős érdekképviselő és partnerség jegyében közös programokat szervezett a hasonló célú kulturális és hagyományörző egyesületekkel. Felelős rendezője számos országos honismereti rendezvénynek, a *Honismereti Kiadványszerkesztők Konferenciájának*, a *Határokon Átívelő Honismereti Kapcsolatok Dunántúli Regionális Konferenciájának*, – melyhez a ma már országosra egyre jobban ismert *Honismeret Napjának* meghirdetése is kapcsolódik. Részt vett három Honismereti Akadémia előkészítésében, szervezésében és lebonyolításában 1980-ban, 1995-ben, és legutóbb 2010-ben Kőszegen.

A honismereti mozgalom szervezésén túl, társadalmi funkciói közül meg kell említeni a *Vas Megyéért Egyesületben* való tagságát, a *Dr. Kiss Gyula Kulturális Egyesület* alelnöki, valamint a *Savaria Lions Klub* titkári tisztségét. Felelős koordinátora volt Vas megyében a *Pannon Ősz* kulturális rendezvény-sorozatnak, a milicentenáriumi és millenniumi eseményeknek. Szakmai tanácsaival segítette és együttműködött a *Falusi Turizmus Vas Megyei Szövetségével* a falusi hagyományok megmentésben, felelevenítésében és az értéktérítésben, társadalmi és szakmai összefogással létrehozta a *Velemi Népművészeti Műhelyt*. 15 éven keresztül segítette a muravidéki és az örvidéki magyarság kulturális kezdeményezéseinek kiformálását, regionális együttműködését, melynek keretében 2011 júniusában részt vett a nemzetközi ifjúsági levéltári-helytörténeti kutatótábor lebonyolításában. Fórumokat szervezett a helytörténeteszek szellemi kincseinek bemutatásához, megyei és országos elismerésre javasolta a honismeretért önzetlenül dolgozó aktivistákat. Új megyei elismerési lehetőségre tett javaslatot, melyet a *Szülőföldért díszoklevél* formájában, a megye legkiválóbbjai kaphatnak. A Megyei Honismereti Egyesület részt vesz az *Eltűnt települések* helyének megjelölését szorgalmazó akcióban, kezdeményezte és életben tartja a Trianon idején elszakított *Hűség falvai* akciót és megszervezte a Vas megyéből elszármazottak *Hazahívó* találkozóját.

Cikkei és tanulmányai Vas megye kulturális életével, oktatásával, közművelődésével, művészeti életével, a megye jeles személyiségeivel és tevékenységük értékeivel, a regionális nemzetközi kapcsolatokkal, a vasi kisebbségekkel, kiemelkedő nemzeti és megyei évfordulókkal, a mindennapi élethez

Bél Mátyás Emlékermesek:
dr. Bene János, Zsámboki Árpád, dr. Tungli Gyula (Mándli Gyula felvétele)

erőt adó ünnepekkel, évfordulókkal, a hagyományok és az elődök értékeremtő tevékenységének megörökítésével, a változások figyelemmel kísérésével és lehetőségeivel foglalkoznak. 1974–1985 között a *Vasi Honismereti Közlemények* felelős kiadója és szerkesztőbizottságának tagja. Felelős szerkesztője az *Iskola a láthatáron* kötetnek, a *Pátria Hírlevelének*, az *Együttélés* négy nyelvű kisebbségi hírlevelének, összeállítója a *Hagyományok őrzői* és a *Szivárvány – a vasi kisebbségek értéktára* kiadványoknak. Színvonalas honlappal képviselteti az egyesületet az interneten.

Több kitüntetés tulajdonosa, magáénak mondhatja a Kiváló Népművelő, a Művelődés Szolgálatáért, a Bessenyei György, a Közösségi Kultúráért és a Honismereti Munkáért díjakat, a Muravidéki Magyar Nemzeti Öngazgatási Közösség Kulturális Különdíját.

Vas Megyei Honismereti Egyesület elnöksége

Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntetettek

BÁNDI LÁSZLÓ, magyar-történelem szakos tanár

1942. április 23-án született a Bács-Kiskun megyei Hajóson. Szülei nem sokkal ezután a Veszprém megyei Padragra költöztek, ahol kisgyermekkorát töltötte. A középiskolába Pápán, a Türr István Gimnáziumba járt, majd Ajkán elektroműszerésznek tanult. A munka mellett jelentkezett a Pécsi Tanárképző Főiskolára, ahol 1975-ben magyar-történelem szakos tanári diplomát szerzett.

Pályája kezdetén először ifjúsági területen dolgozott, majd több éven át a Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal helyettes-vezetője, illetve a Balatonfüredi Idegenforgalmi Kirendeltség vezetője. Ezután visszatért a pedagógus pályára és Veszprémbe az Államigazgatási Főiskolán nevelőtanár, később a Veszprémi Járási Hivatal Tanulmányi Felügyelőségén szakfelügyelő. 1984-től 1993-ig a Veszprém Megyei Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet igazgatója. Ezt követően a Rehabilitációs Központ Alapítványának ügyvezetője, majd az Allianz Hungária Biztosító Zrt. Közép-Dunántúli Igazgatóságának oktatási referenseként vonult nyugdíjba.

Érdeklődése a történelem, a honismeret és a szűkebb haza, Padrag története iránt már gimnazista korában megmutatkozott. Ekkor kezdte kutatni a falu történetéhez kapcsolódó eseményeket, összegyűjtötte az ott élő emberek visszaemlékezéseit, melyeket levéltári adatokkal is igazolt, ezzel a helytörténeti dolgozatával díjat nyert. Ettől az időponttól datálható az a sokszínű helytörténeti, honismereti tevékenység, amely munkásságát jellemzi. Ezt a tevékenységet folytatta, amikor veszprémi nevelőtanárként bekapcsolódott a Tanácsakadémia, vagy, ahogyan a veszprémiek emlegetik, a Nagyszeminárium történetének kutatásába és megírásába.

Több önálló kötetben és számos tanulmányban, cikkben – szerzőként és/vagy szerkesztőként – örökítette meg Veszprém megye történeti emlékeit, emlékhelyeit, írt az épített örökség védelméről, a műemlék-felújításokról, a veszprémi várkút és a Kálvária-domb feltárási és felújítási munkálatairól. Szerkesztette Balatonfüred emlékjelét összegyűjtő kötetet, írt a veszprémi nyomdák két évszázadáról, és megírta saját családja történetét. Gyűjtő-kutató munkájának jelentős részét teszi ki fotódokumentációs tevékenysége, melynek során elkészítette Veszprém város fénykép-térképét, s napjainkig folyamatosan fényképeken rögzíti és örökíti meg a megye emlékjeleinek adatait.

Bándi László tevékenyen vett és vesz részt a *Veszprém megyei honismereti tanulmányok* és a *Veszprémi Szemle* szerkesztőbizottságában, a *Veszprémi Szemle Várostitörténeti Közhasznú Alapítvány* kuratóriumában, valamint a *Veszprémi Önkormányzat Kegyeleti Munkabizottságában*, külső munkatársa a veszprémi *Polgári Társaskör Lapjának*. Előadója számos hazai és külföldi konferenciának, a helyi televízióban, rádióban rendszeresen nyilatkozik és tájékoztat helyismereti, honismereti rendezvényekről. Szervezője és előadója számos helyismereti programnak, vezetője könyvbemutatóknak.

A Veszprém Megyei Honismereti Egyesület tagjaként, 2002 óta az egyesület elnökeként jelentős tevékenységet fejt ki a honismereti mozgalom mind szélesebb körű elismertetése érdekében. Aktívan közreműködik a Honismereti Szövetség országos elnökségének munkájában. Számos helyi, megyei és több országos rendezvény szervezése fűződik nevéhez, mint a Honismereti Akadémia Veszprémbe, az Ifjúsági Honismereti Akadémia Tapolcán, vagy a Kiadványszerkesztői Konferencia Zánkán. Ezen a tavaszon 70. születésnapja alkalmából 25 Veszprém megyei szerző írását tartalmazó kötet megjelentetésével tisztelegtek Bándi László több évtizedes eredményes honismereti munkássága előtt.

A Veszprém Megyei Honismereti Egyesület elnöksége és tagsága

DR. DOBOS GYULA, történész-levéltáros, főiskolai docens

A Tolna megyei Tengődön született 1944-ben. A szekszárdi Garay János Gimnáziumban tett érettség után a szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1967-ben szerzett magyar-történelem szakos tanári diplomát. Pályáját a szekszárdi középiskolákban tanárként kezdte. A kulturális közélet aktív résztvevőjeként 1976-ban megbízást kapott a Babits Mihály Megyei Művelődési Központ vezetésére. 1981-ben történész-kutatói érdeklődése a Tolna Megyei Levéltárba vezette, ahol 1990-ig igazgatóhelyettesi, majd 2011-ig az intézmény igazgatói tisztségét töltötte be. Közben 1987-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen levéltáros és népművelés szakos diplomát szerzett.

Levéltárosi tevékenysége során átfogóan kutatta az 1919–20-as évekbeli ellenforradalom és restauráció Tolna megyei történéseit, mely kutatás eredményeiből készült disszertációjával a szegedi József Attila Tudományegyetemen 1985-ben doktori címet szerzett. Következő nagy kutatása és publikált témaköre a bonyhádi *Perczel-család* története volt, majd *Tolna megye történetét* dolgozta fel az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszakában. Megírta a Száz magyar falu könyvesháza sorozatban *Ozora* monográfiáját, a Tolna megyei levéltár történetét 1951-ig, de írt a *bonyhádi Kliegl-családról* és szülőfaluja, *Tengőd évszázadairól*, valamint *neves szekszárdiakról* a Szekszárd a XX. század első évtizedei kötetben, mely nem más, mint Szekszárd ki-kicsodája. A Történelmi Igazságtétel Bizottság megbízásából készítette el a *Forradalom és megtorlás Tolna megyében 1956–1958* című tanulmányát. Ezeket kivül, a több mint száz megyei tanulmányból szerkesztett 25 kötetes *Levéltári füzetek* kiadása fűződik nevéhez. Számos helytörténeti írás – köztük a Honismeret c. folyóiratban is közölt – tanulmány és újságcikk szerzője, melyek közül kettő a Szekszárdon az 1989-ben megrendezett Országos Honismereti Akadémia alkalmából megjelent kiadványban jelent meg.

A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karán végzett honismereti, helytörténeti és kutatás-módszertani oktató munkájáért 1993-ban címzetes főiskolai docensi kinevezést kapott. Önként vállalt egyesületi tagságai és tisztségei közül meg kell említeni a Levéltárosok Egyesületének alapító tag-ságát, 1987-től a Tolna megyei TIT Történelmi Szakosztályának vezetői tisztségét, a TIT Országos Történelmi Szakosztálynak tagságát, a Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli csoportjának alelnöki tisztségét és a Magyar Történelmi Társulat Tolna Megyei Csoportjának elnöki funkcióját, valamint a Szekszárd Városi Aranykönyv szerkesztő bizottságának vezetői tisztségét. Helytörténeti ismereteket gyarapító tevékenységéért 2005-ben Szekszárd Város Pro Urbe-díját kapta, 2006-ban munkássága elismerésül a Magyar Köztársaság Érdemérem Lovagkeresztjével tüntetik ki.

A Tolna megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület alapító tagja, az 1970-es évek óta tevékeny résztvevője a honismereti mozgalomnak. Levéltárigazgatói működése idején, 1992-ben, a Tolna Megyei Levéltárban alakult meg a Tolna Megyei Honismereti Egyesület, melynek működéséhez biztosította a székhelyhasználati címet és az egyesületi élet mindennapjaihoz szükséges feltételeket. Az Egyesület által évenként meghirdetésre kerülő megyei helytörténeti pályázat fő szervezőjeként több mint 400 forrásértékű dolgozatot gyűjtött össze a levéltárban. Dr. Dobos Gyula – a felejtethetlen emlékü Bél Mátyás-díjas dr. Kolta László örökébe lépve, a Tolna megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület elnökségi tagjaként ma is feladatokat vállal és aktívan dolgozik.

Egyed Antal Honismereti Egyesület

HORVÁTH JÁNOS, a hatvani Németi Gábor Honismereti Kör titkára

1935. november 8-án a Heves megyei Erken született. Édesapját korán elvesztette, édesanyja egyedül neveltet őt és testvérét. Iskoláit kitünő eredménnyel végezte. Erken, szülőfalujában járt elemi iskolába, majd Hatvan városában, a Bajza József Gimnáziumban érettségizett. Egyetemi tanulmányait a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar-történelem szakán kezdte el, de rövid idő után abba kellett hagynia, mert a család anyagilag nem tudta támogatni tanítását. Így a hatvani Cípész Ktsz-hez került adminisztrátornak, később a Hatvani Házi-, Kézmű és Bőripari Szövetkezet elnöke lett. Munkája során számtalan tanfolyamot és iskolát végzett, lett képesített könyvelő, tervező statisztikus, munkaügyi előadó, volt labdarúgóedző, majd a Heves Megyei Labdarúgó Szövetség titkára.

Az egyetemi tanulmányok megszakítása azonban nem fordította el eredeti céljától, a történelem szenvedélyes szeretetétől, s hamarosan bekapcsolódott a hatvani honismereti munkába. Németi Gábor irányítása mellett szorgalmasan gyűjtötte a háziipari szövetkezet történetének dokumentumait és adatait, később a hatvani színjátszó kör életének eseményeit. Kutatómunkájának eredményeként részt vett

Erk és Hatvan város történetének feldolgozásában, amit Németi Gáborral közösen jelentettek meg. Legnagyobb és legjelentősebb munkája a hatvani vasút történetének megírása volt. Horváth János már 12 éves korától gyűjtötte az újságokban megjelent Hatvannal kapcsolatos híreket, eseményeket. Gyűjtésének rövidített anyagát a hatvani Városi Könyvtár által megjelentetett Hatvani Kalendárium 2010. évi számában tette közzé *Hatvani események hatvanhét év távlatából* címen.

A Hatvani Honismereti Kör, Németi Gábor elnök halála után – tiszteletből – felvette elhunyt elnökének nevét. Ennek az egyesületnek titkári feladatait végzi – korát meghazudtoló fiatalos lelkesedéssel a 76 éves – Horváth János. Tevékenyen vesz részt az első évfolyam megjelenése óta a hatvani Honismereti Hírek szerkesztésében, megjelentetésében és a tagsághoz való eljuttatásában. 2011 decemberéig 134 alkalommal adták ki a Honismereti Híreket, melyekben megjelentek a Kör összejövetelein elhangzott előadások rövidített változatai, vagy tartalmi összefoglalásai, felidéztek a hozzászólásokat és nyomon kísérik a Honismereti Kör eseményeit. Hatvan város vezetősége és a város lakossága ismeri, tiszteli, szereti és elismeri az önzetlen, lelkes közösségért dolgozó egyesületi titkárt.

A Heves Megyei Honismereti Egyesület és a hatvani Németi Gábor Honismereti Kör

SCHWARCZKOPF ÁDÁMNÉ, tanítónő

A Baranya megyei Kisnyáradon és Lánycsókón fiatalon kapcsolódott be a honismereti munkába. Pedagógusként korán felismerte, hogy mindkét településen, – melyekben túlnyomórészt német nemzetiségek laktak –, rohamosan fogynak és tűnnek el a népszokások és helyi hagyományok, amelyek korábban a falusi élet természetes jellemzői voltak. Ezért kezdte szervezni azt a csapatot, amely – kezdetben 12 segítőtárrsal, mára már 160 főre kibővülve – útját kívánta állni a hagyományok feledésbe merülésének és teljes eltűnésének. Szervezetüket, a *Liederkrantz Magyar-Német Kulturális Egyesületet* 1990-ben alapították, amely azóta is Schwarczkopf Ádámné irányításával és vezetésével igen aktívan és hatékonyan teljesíti küldetését.

A hagyományok megmentésére újra sváb bálákat és menyecskebálákat szerveztek, ez utóbbit azzal a céllal is, hogy a lánycsóki népviseletet ismét kedvelté tegyék. Minden évben megrendezik a kórustalálkozót, ahová távolabbi települések német nemzetiségű kórusait is meghívják. Vezetésével és kezdeményezésére rendszeresen megtartják a nemzetiségi napokat, és emelték az amatőr művészeti csoportok és szakkörök működési színvonalát. Szponzorokat keres és talál a lakosság népművészeti kezdeményezésének és önszerveződésének támogatására, művészeti értékek létrehozására és megőrzésére. Irányításával műsoros esteket, ismeretterjesztő előadásokat, kiállításokat szerveznek. Évenként naptárt adnak ki, aminek színes képein az egyesület rendezvényeit népszerűsítik. A tagságuk részére minden évben, bel- és külföldi kirándulásokat, zárándokutakat, rendszeres színházlátogatásokat szerveznek Pécsre és Budapestre. Külföldi és határon túli magyar településekkel és csoportokkal tartanak élő kapcsolatot.

Az 1990-ben alakult Baranya Honismereti Egyesület alapító tagjai közé az elsők között lépett. Azóta is motorja, előrevivő ereje és megbecsült elnökségi tagja az egyesületnek. Nemcsak számos ötlettel, javaslatlal támogatta az egyesületi munkát, de mindig elől járt a különböző rendezvények szervezésében. Egyesületével vendéglátója volt a Baranyában megrendezett Honismereti Akadémia két kiránduló csoportjának; felejthetetlen fogadásban részesítették három éve a *Pécsett magyarul* rendezvény hazai és külföldi résztvevőit; két évvel ezelőtt lánycsóki székházukban felvállalta a megyei egyesület Honismeret Napi rendezvényének szervezését és lebonyolítását.

Hosszú évek óta ifjúsági táborokat szervez a Balaton partján, ahol hon- és népismereti órákat tart a résztvevők számára. Számos fiatalot készített fel tanulmányi versenyekre, akik mindig eredményesen szerepeltek. Legutóbb 7. osztályos unokáját indította német vers- és prózamondó versenyen, ahol nem kis öröme Máté bekerült az országos döntőbe. Szerteágazó tevékenységéből ki kell emelni gazdag néprajzi gyűjteményét, a tájházát, amit féltő szeretettel gondoz a Kisnyáradai Közösségi Házban. Széleskörű munkálkodását a Baranyai Emberekért Szövetség 2008-ban Pro Humanitate Díjjal, egyesületünk Elismerő Oklevéllel köszönte meg eddigi fáradhatatlan és igen értékes munkáját, amit a honismeret szolgálatában végzett.

A Baranya Honismereti Egyesület

TÓTH SÁNDOR, a Magyar Honvédség nyugállományú ezredese

1952. január 4-én született a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Beszterecen. Szülőfalujában kezdett iskolába járni, majd a rétközi Ibrány községben, a Móricz Zsigmond Gimnáziumban érettségizett. A történelem iránti vonzódása és szeretete itt kapott olyan alapot, amely végigkísérte eddigi életét. Ezután jelentkezett a szentendrei Kossuth Lajos Katonai Főiskolára. Az itt töltött négy év alatt táborigaznoki képzést és tanári diplomát szerzett.

Hivatásos katonatiszti pályája a Somogy megyei Marcaliban kezdődött, majd a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián tovább bővítette hadtudományi, pedagógiai és vezetői ismereteit. Az egyetem után Cegléden kapott beosztást, majd 1988-ban visszakérült szülőföldjére, Nyíregyházára. 2005-ben, a szervezési változások következtében 53 évesen, 35 évi katonai szolgálat után nyugállományba helyezték. Tóth Sándor számára a nyugállomány még mozgalmasabb életet hozott. Már aktív korában is folyamatosan végzett közéleti tevékenységet, így fiatal nyugdíjasként sem volt idegen tőle a társadalmi tevékenység. A rendszerváltás után ő szorgalmazta először a nagy múltú Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Honismereti Egyesület életre keltését. Alapító tagként az egyesület újraindulása után titkári tisztséget vállalt. Szervezett könyvgyűjtést a délszláv válság után, s juttatta azt el a határon túlra, a baranyai honismeretesközreműködésével. Kezdeményezte a megyei szervezet internetes honlapjának szerkesztését, valamint helyi monográfia-konferencia rendezését. Részt vállalt a nyíregyházi Honismereti Akadémia megszervezésében és lebonyolításában. Rendszeres résztvevője a Honismereti Akadémiáknak, s több év óta ő képviseli a megyei szervezetet a Honismereti Szövetség küldöttgyűlésein.

Nyíregyházán alapító tagja volt a Nyíri Honvéd Egyesületnek, amelynek 12 éve elnöke. Az egyesület egyik alaptevékenysége a hagyományápolás. Ennek égisze alatt állítottak a megyében a magyar honvédeknek emlékművet és helyeztek el emléktáblákat. Az egyesület szervezésében rendeztek hagyományörzés-hagyományápolás témakörben városi és megyei szintű konferenciákat és adtak ki helytörténeti kiadványokat, amelyeknek szerzői között is szerepel. Az ő javaslatára kezdeményezett az egyesület adománygyűjtést II. Rákóczi Ferenc Borsiban található szülőházának és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Magyar Főiskola épületének felújítására.

Tóth Sándor a felsorolt két egyesületen kívül tagja a Nyíregyházi Városvédő Egyesületnek, a Hadtudományi és Biztonságpolitikai Egyesületnek, valamint a Bessenyei Társaságnak. Elnökségi tagja és

*A Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntetettek:
Horváth János, Tóth Sándor, Schwarzkopf Ádámné, Bándi László (Mándli Gyula felvétele)*

régióvezetője a Bajtársi Egyesületek Országos Szövetségének, tagja a Nagy Imre Társaság országos elnökségének. Egyesületi és más közéleti tevékenysége mellett 1998 óta helytörténetként is számon tartják a megyében. Helytörténeti kutatásainak eredményeit rendszeresen publikálja. Az eddig gondozásában megjelent kilenc kötet közül hatnak szerzője, háromnak szerkesztője, 2011-ben megjelent kötete a *Nagy Imre emlékjelek* címet viseli. A különböző helyeken megjelentetett cikkeinek száma közel ötven. Rendszeresen tart helytörténeti előadásokat, ünnepi rendezvények, emléktábla-avatások szónoka, konferenciák előadója, s rendszeresen tudósít honismereti rendezvényekről a helyi médiában.

Közéleti tevékenységét, helytörténeti munkásságát aktív- és nyugállományú katonai pályafutása során tizennégy alkalommal ismerték el, Nyiregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata két alkalommal tüntette ki, de hagyományápoló egyesülete is több elismerést tudhat magáénak.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület Elnöksége

Honismereti Emléklappal kitüntetettek

Budapest: Gavlik István, Kaltenecker Antalné, Népessy Noémi. *Békés megye:* Rapajkó Tibor, Szelekovszky László, Tudásház Békéscsaba. *Borsod-Abaúj-Zemplén megye:* Evva Margit, dr. Szabó Istvánné, Burdigáné Csoma Mária, Lajos Árpád Honismereti Egyesület Ózd. *Csongrád megye:* Badicsné Szikszai Zsuzsanna, Kiszombor; Kovács Lajos István, Szegvár; Rostáné Hajdú Erzsébet, Csongrád; Virág Etelka, Makó; „Kiss Mária Hortenzia” Honismereti Kör, Kiszombor. *Fejér megye:* Bánszki István, Farkas Éva, Nagy Márta, Tornyai János. *Heves megye:* Megyei Pedagógiai Szakmai és Közművelődési Szolgáltató Intézmény, Parádi Fáy András Általános és Zeneiskola Tantestülete, Sancta Maria Általános iskola és Gimnázium Kollégium és Zeneiskola. *Jász-Nagykun-Szolnok megye:* Szakálné Torma Eszter, Jászkisér. *Komárom-Esztergom megye:* Baracka Gábor. *Tolna megye:* Decsi Kiss János, Gallai Erzsébet, Horváth Endre, Kárpáti Andrásné, Romvári Jakab, Illyés Gyula Gimnázium, Dombóvár; Kölesd Felnőtt Honismereti Szakköre; Nyugalmozott Óvónők „Brunsvik Teréz” Egyesülete; Városi Könyvtár, Gyöngyös. *Vas megye:* Varga Károly Gyula, dr. Stipkovits Ferenc, Meccseriné Doktor Rozália, dr. Simonné Pável Judit, Koszorús Ódön, Tausz István. *Veszprém megye:* Kovács Győző Gyula, Veszprém; dr. Ács Anna, Balatonfüred; Tolonics István, Várpalota; Heffler László, Ajka; Fejes Sándor, Pápa; Gy. Lovassy Klára, Veszprém. *Támogatók:* Faa Judit, Balatonalmádi; Márkus Zoltán, Csajág; Czeidl József, Devecser; Borbás Zsolt, Csík Nándor, Hagyóné Kovács Judit, Nagy Dezsőné, Pócs János, Jászkákóhalma.

A szekcióülések összefoglalói

Történeti kérdések, építészet, irodalom, zene

A bevezető előadást Nemes Lajos tartotta *A Kárpát-medence szőlőtermesztése és borászata* címmel. A szőlőművelés kezdeteit a Szerémségben és Pannónia területén a római uralomhoz köthetjük. Ennek az időszaknak a tárgyi emlékei megőrződtek. Kontinuitását a magyar államiság létrejöttéig kevés helyen lehet bizonyítani. Az viszont biztos, hogy szőlők már Szent István királyunk alatt is léteztek. A középkorban a bor mellett, mely az egyházi szertartások kelléke volt, a XII. század végétől a főurak asztalán is megjelent, mint élvezeti cikk. A XIII. századtól egyre jobban elterjedt a fogyasztása, és mivel a fertőző víz járványokat okozhatott, a köznép asztalán is mint népelelmezési cikk jelentkezett. A XV–XVI. századra kialakultak azok a minőségi szőlőtermelő területek (Sopron, Óbuda, Gyöngyös, Eger, Hegyalja, délebbre a Szerémség stb.), melyek a környezetükben lévő településekről hozzájuthattak a gabonafélékhez és az állati termékekhez, és teljes egészében ráállhattak a monokultúras szőlőtermelésre. A szőlő a városi fejlődésnek is lehetett gazdasági alapja. A kézművesipar egyes mesterségeivel, pl. bodnárrok, kádárok, kötődött a borelőállításához. A minőségi borok lehetőséget nyújtottak arra, hogy a szomszédos országokba, elsősorban Lengyelországba exportálják. A XVI. század második felében és a XVII. században, a török háborúk és az idegen megszállás súlyos csapást mért a szőlőművelésre. Együttal átalakulást is eredményezett. Az eddigi fehérbort termő területek egy része vörösbort termővé alakult át. A török kiűzését követően XVIII. században a középkori szőlőterületek ismét felvirágoztak és Lengyelország harmadik felosztásáig exportpiacukat is megőrizték. A XIX. század a stagná-

lás, majd a század végén a filoxéra miatt a pusztulás időszaka is. A XX. században a szőlőtermő területek és a borelőállítás ismét fellendült, de a korábbi szintet sohasem érte el. Az eltelt évezredben a szőlő és a bortermelés technikája, eszközei, módszere az egyes területeken folyamatosan átalakultak. A szőlőművelés munkafolyamatai is fokozatosan fejlődtek, alkalmazkodva az egyes korok igényeihez. Különböző helyszínei alakultak ki a borkezelésnek is. Megjelentek a pincék pl. Egerben, Hegyalján stb. és a borházak is.

A szekcióülésein több hozzászólás is volt. Ismertetés hangzott el Érmellék szőlőtermesztéséről és az itt létrejött borospincékről. Érmellék minőségi fehér boraival vált híressé, egyik kuriózum borfajtája a *királyleánykából* készített bor. A bort pincékben tárolják és érlelik. A legtöbb pince és préház Szalacson található, mintegy 900. A préház egyik sarkában a XIX. századtól a szemes gabona tárolására szolgáló nagyméretű, deszkából ácsolt hombárt is megtaláljuk. Pannonhalma szőlőtermeléséről *Dénesi Tamás* beszélt. Megemlítette a középkori szőlő- és bortermelést és külön ismertette a jelenkor fejlődését. Kiemelte Gál Tibor borász tevékenységét, aki megtervezte és kialakította a Főapátság szőlőtermesztését és borászatát. A gazdaságos területnagyságon, megfelelő mennyiségben termesztett, jól kiválasztott és a fajtaazonosságot szigorúan őrző birtokon megteremtette a kiváló bor előállításának lehetőségét. A korszerűen kialakított pincészet és a palackozó is biztosítja a versenyképes termék nagy mennyiségű előállítását. *Evva Margit* Abaúj megye történetének ismertetése mellett érintette a szőlőtermesztés történetét is a megyében.

Nemes Lajos

A népi ipar és a népművészet megjelenése a szőlészet-borászat eszközein

A témával kapcsolatban a konferencián *Kemecsi Lajos* a szőlő és a bor szolgálatában álló mesterségekről tartott előadást, *Petercsák Tivadar* pedig a népi szőlőművelés és borkultúra eszközeit mutatta be. A szekcióvezető vitaindítóként a népművészet általános kérdéseiről, a szőlészet-borászat tárgyain megjelenő sajátosságairól, a kézművesek szerepéről és a hagyományok továbbéléséről, a népi iparművészek tevékenységéről szólt.

A népművészet szűkebb értelemben a tárgyak művészi megformálását (fafaragás, fazekasság, bútorkészítés, stb.) jelenti, amelyet régebben *népi díszítőművészetnek*, újabban *tárgyalkotó népművészetnek* nevezünk. A készítő a népi társadalom különböző rétegeiből (*házi munkvégzés, specialisták, házipar, kézművesek, manufaktúrák*) kerültek ki.

A népművészet motívumai között a szőlőfürt, szőlőlevél is megjelenik. A gótikus hagyományokon nyugvó reneszánsz ornamentika is alkalmazta a virágok, rozetták, olasz koszorúk mellett a szőlőfürtöt. A noszvaji templom 1735-ből származó mennyezetdeszkáján Krisztus a szőlőtöke, tanítványai pedig a belőle fakadt szőlőfürtök. Somogy megyei német falvakban az 1830-as években készült szekrényajtón a reneszánsz olaszorsóban a virág mellett szőlőfürtöt is láthatunk. Szőlőfürt ábrázolás van egy csopaki préház homlokzatán és pákozdi préház ajtaján. Se szeri, se száma a kisebb-nagyobb díszhordóknak, amelyek valóságos kádárremeknek számítanak. A cserépkulacsok megrendelésre készültek és a díszítő motívumok mellett tartalmazzák a megrendelő nevét és utalnak a bor hatására (kulacsköltészet). Híresek az ember alakú mezőcsáti és tiszafüredi miskakancsók és a rátétes díszítményű céhkorsók. A keménycserép manufaktúrák kancsói, díszhordói, bibliakulacsai nemesak feliratosak, de a virágok mellett szőlőfürttel is díszítettek. Az üveghuták legjobb bors edényei a habos díszű butellák, a zománccsészes és gravírozott pincetokba való palackok és a sonka alakú korsók.

A XX. század közepétől a népi tárgykészítők helyett tanult emberek, kézművesek, iparművészek kezdtek a népművészet körébe tartozó tárgyakat készíteni, és elsősorban a városiak, értelmiségiek, turisták vásárolják termékeiket. Ezt a tevékenységet már *népi iparművészetnek* nevezzük. Ma is szükség van a borkultúrához kapcsolódó tárgyakra (hordók), és igény van díszes darabokra (bors edények cserépből, üvegből, díszhordók, kovácsoltvas dugóhúzó stb.).

A szekcióban résztvevő honismereti kutatók hozzászólásaikkal aktívan kapcsolódtak a bevezetőben felvetett témákhoz. Így hallottunk a kádármesterség mai lajosmizsei gyakorlatáról és a Csókakőn élő fiatal keramikusnő szőlőfürt motívummal díszített butelláiról. Többen szóltak a kézműves foglalkozások fontosságáról, hiszen a gyerekeket ezek révén lehet rászoktatni a hagyományok ápolására. Hangsúlyozták a családon belüli hagyományörzést és a még élő mesteremberek meghívását a gyerekek közé, amint parádi tapasztalatairól Somfai Tiborné beszámolt. A kovácsok mesterségbeli tudásáról, a különféle balta és szőlőmetsző kések díszítettségéről, mintakincséről hallottunk Koszorús Ödöntől. Több hozzá-

szőlő említett konkrét és megőrzésre érdemes tárgyat, szőlőprést. Általános volt az a vélemény, hogy a turisztikailag frekvenciált városokban, különösen a borvidékeken napjainkban sokféle előforduló giccses ajándéktárgyak helyett a hagyományos népművészet formakincsének és motívumainak alkalmazásával kellene hiteles és a lokális értékeket őrző emléktárgyakat készíteni. Ebben a munkában lehet az eddiginél nagyobb szerepe a népi iparművészeknek.

Peterscsák Tivadar

A szőlő és borkultúrához kötődő ünnepek, szokások, hagyományok régen és ma

A szekció 66 résztvevője elég távan értelmezte a témát, szóba került a szőlő és borkultúra úgyszólván minden területe. A magam részéről röviden vázoltam a moldvai csángómagyarok „hagyományosnál is hagyományosabb” szőlőművelését és borfeldolgozását, aminek egyik fő jellemzője, hogy a sorok és azon belül a töké egymástól két-három méterre helyezkedtek el. Nem karózták a szőlőt, hanem köralakban, a tökéktől kb. 1 méter távolságban 2,5–3 méteres, két-három centiméter átmérőjű ágakat, úgynevezett *herágakat* szúrtak le, fölül összekötötték őket, s ezekre futtatták föl a vesszőket, tehát úgynevezett *rokojás* módon művelték az *indigén* (őshonos) fajtájú szőlőket. A szőlőfürtöket *csömöszkölővel* törték össze, préselés nélkül, lábbal taposták ki a mustot és fejtés nélkül tárolták, fogyasztották. Rendszerint csak egy évig tartották a bort, mert a hagyományos gazdálkodás idején nem készítettek tárolására alkalmas borpincét. A szőlőnek és a bornak igen nagy jelentősége volt Moldvában a kevesföldű, sokgyermekes csángó családok megélhetésében akár gyümölcsként, akár fogyasztásra és értékesítésre való borként.

Zsámboki Árpád beszámolt a községi Szőlő Jövősek Könyvének 250 éves gyakorlatáról, mely szerint a rituálisan megszedett tavaszi szőlőhajtásokból következtetnek a várható termésre, s ezek adatait dokumentálják is. Elmondta, hogy Kőszeg egyre több partnervárosában is átveszik ezt a hagyományt. Beszélt továbbá az oszkoí Hegypásztor Körből kinőtt innovációs központnak is nevezhető civil szervezet közösségfejlesztő munkájáról. A Szabadkán szerkesztett Bácsország folyóirat főszerkesztője, *Szabó Lajos* a bácskai homoki szőlők hagyományos telepítését és hasznát ismertette; *Szabados Mihály* pedig mesélt a hagyományos sárközi szőlőőrzési gyakorlatról, a hálótanyák társadalmi szerepéről, a „kikiabálás” szokásáról, valamint óvott az újabban terjedő „mű” szüreti bálók hamis, giccses jelenségeinek veszélyeiről.

A Csepreg-vidéki szőlő- és bortermelést, valamint a „gyepütiprás” szokását *Sági Ferenc* ismertette, s elmondta, hogy vidékükön nem annyira Szent Orbánhoz imádkoztak a jó szőlőtermésért, hanem inkább Szent Donáthoz – ott ugyanis a nyári jégverés inkább veszélyeztette a szőlőt, mint a tavaszi fagy. *Molnár Péternétől* izelítőt kaptunk arról a hagyományörző munkáról, melynek során számon tartják, hogy az elmúlt másfél évszázadban – Nagy Lajostól Varga Domokosig – ki mindenki ihatott bort Kunszentmiklóson. *Olasz Angéla* az Arad melletti Ménesi-borvidék kapcsán Vörösmarty Mihály *Rossz bor* és *Jó bor* című verseinek művelődéstörténeti értékű keletkezéstörténetére emlékezett; *Dániel Erzsébet* Párkány-Nána szőlőseiben az „idegenkezűség” miatti bekövetkező értékesítő változásokat siratta; *Kemény Attila* pedig a Budához közeli Tök kapcsán a Budai-borvidékről szólt.

A sok amatőr „szőlős helytörténész” mellett talán az egrí *Gál Lajos* volt az egyetlen szakember, aki bölcs tapintattal szakmailag helyreigazította a szekcióban elhangzott igazitanivalókat. Beszélt a „hagyományosan” nem permetezett, direkt termő szőlők kiváltására nemesített hazai fajtákról és elmagyarázta a „jégbor” mibenlétét, miszerint nem „ráfogással”, hanem fagyban, hetekre kinn hagyott, s csak azután szüretelt szőlőből készül ez a különleges és újabban divatos bor. Végül pedig – kérdésekre válaszolva – több szőlőfajtról is elmondta a fontosabb tudnivalókat. Sok mindenről szó esett az Akadémia 3. szekciójában, Szabados Mihály bátyánk még meg is énekeltette a mindvégig aktív, érdeklődő résztvevőket.

Halász Péter

Otthon a nyelvben

Húszéves az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége*

Huszonkét évvel ezelőtt a szabadság élménye volt a legfontosabb, a nyelvhasználat szabadságának, a magyar nyelv nyilvános megjelenésének az élménye. El is kápráztatott bennünket a kezdeti hősi időszak, amikor a román televízióban is szólni lehetett magyarul, közéleti személyiségeink, politikusaink is magyarul beszélhettek, sőt román honfitársaink közül is nagyon sokan vették elő rejtett magyar tudásukat, hogy aztán a későbbiekben és manapság is újra elrejtse.

Velünk együtt a magyar nyelv is kikerült a diktatúra börtönéből, a nyilvánosság fényében tündökölt, természetes kapocs lehetett újra a magyarul beszélők teljes közösségével. Megszűnt a hatalom és a félelem skizofrén kettős beszéde, újra hitelesebbek lettek a szavaink, tisztábbak a mondataink. Gerincünkkel a beszédünk is kiegyenesedhetett. Amikor tudni lehetett, hogy nincs már akadálya az intézményesülésnek, háromszéki barátaink tették meg ezt a döntő lépést: húsz évvel ezelőtt hivatalosan is bejegyeztették az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségét.

Azért ők, és azért itt, mert a nyelvterületnek ebben a keleti zugában már 1990 előtt is több bátorsággal gondoskodtak tanítványaik anyanyelvi műveléséről. Tulit Ilona magyar szakos tanfelügyelő elnöke is lett az AESZ-nek, aztán Zsigmond Győző. A megye szaktanárai közül nagyon sokan játszottak kulcsszerepet a Szövetségben: Erdély Judit, Török Katalin és Péter Sándor, aztán Gazda József, Körösi Csoma emlékének ápolója, valamint Ördög-Gyárfás Lajos, aki mérnöki pontossággal és felelősséggel vette kezébe a szövetség ügyeinek intézését. Háromszéken a történelmi példa is több volt, mint máshol, a már-már heroszi példák: Apáczai Csere János, Mikes Kelemen, Bod Péter, Baróti Szabó Dávid, Körösi Csoma Sándor, akik emlékeikben kézzelfoghatóan helyiek, hűségükben és munkájukban egyetemesekek, egyetemesen magyarok.

A névválasztásban is gondolni lehetett volna az erdélyi hagyományra, az említett nevekre vagy az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságra. Annak kifejezése viszont szintén fontos volt, hogy az intézményesülő erdélyi anyanyelvi mozgalom csatlakozni kíván az anyaországihoz. Ezért a magyarországi Anyanyelvápolók Szövetsége neve egészült ki az erdélyi jelzővel. Így ebben a névben a természetes egység és a természetes különbözőség egyaránt kifejeződik. Azt látni lehetett már az 1990-es évek elején, hogy a kisebbségpolitikának alapvető célkitűzése lesz az anyanyelvűség, a nyelvhasználati jogok kiterjesztése és védelme. Azt sem volt nehéz észrevenni, hogy az anyanyelvűségért folytatott harc mellett kisebb figyelemben fog részesülni maga az anyanyelv.

Pedig már akkor sem volt közömbös, milyen lesz az a nyelv, amelyet és amelyen tanítani fognak iskoláinkban, amely mintává válik a kiterjedő médiában, amely egyre nagyobb teret kap a nyilvánosságban, és egyre inkább feltűnik majd a közigazgatásban, a hivatalokban, amelynek dominánsnak kell maradnia a magyar–román kétnyelvűségben. E feladatok fölismérésének a jegyében fokozatosan alakult ki a szövetség munkájának három alapvető területe: maga a mozgalom; a magyar nyelv és irodalom iskolai és iskolán kívüli oktatása; a mindezt megalapozó szakmai munka: közösségeink nyelvi helyzetének és nyelvhasználatának tudományos igényű vizsgálata.

Magáról a mozgalomról

A szövetség vezetőtestületében már kezdettől képviseltette magát minden erdélyi régió, rendezvényeinkről pedig úgy döntöttünk, hogy folyamatosan változtatjuk a színhelyeket. Úgy gondoltuk, a mozgalom lényege éppen a mozgás, a jelenlét Erdély magyar közösségeiben. Magam ezt a tavaszi határjáráshoz hasonlítottam, ahhoz a mágiikus ritushoz, amelynek szerepe szerint óvnia kell a közösséget, a falut, a település határát az ártó szellemektől, a mi esetünkben a nyelvhatárt, a veszélyeztetett peremrégiókat. Fő rendezvényünkkel, a *Magyar Nyelv Napjai* ünnepével, az ehhez kapcsolódó szakmai konferenciával, a *Nyelvörzés Díjának* átadásával, a *Körösi Csoma Sándor anyanyelvi vetélkedővel*, a mesemondó versennyel így jártuk végig két évtized alatt nyelvi régióink foszló peremét és megtartó központjait: Nagybányát, Szatmárt, Nagyváradot, Aradot, Temesvárt, Dévát, Brassót, Csíkszeredát, de Udvarhelyt, Gyergyószentmiklóst, Nagyenyedet, Marosvásárhelyt és Zilahot is. És a magyar nyelvhatár tágabb kö-

* A közreadott szöveg beszámolóként hangzott el a Szövetség jubileumi rendezvényén, Sepsiszentgyörgyön, 2012. május 18-án.

rében, a Kárpát-medencei mozgalom résztvevőiként rendszeresen jelen voltunk Sátoraljaújhelyen, Széphalomban, Kassán, Győrben, Gyulán és Adán is.

A történelem kedvező fordulatával, a 90-es évek elején kölcsönös lehetett a felismerés, hogy a határnak túlsó oldala is van, születtett is mindjárt egy új nyelvi fordulat, a *határon innen és túl*, amely lassan sztereotípiává vált, az idő távlatában pedig mintha a népmesei fordulatok körébe kerülne. A magyarok felfedezték egymást. Felfedezték egymást. Ennek a felfedezésnek is voltak szintjei és fokozatai. A magyarországiak közül sokan akkor szereztek tudomást arról, hogy a határon túl is van egy magyar világ, vannak olyan „románok”, „szlovákok” stb., akik – hogy, hogy nem – tudnak magyarul. Azt is tapasztalhatták, hogy az ő magyar nyelvük jól érthető, de kissé más, hogy ők kétnyelvűek, hogy számukra fontos a magyar nyelv (ettől magyarok), hogy veszélyeztetettek magyar nyelvűségükben, de hogy ők meg akarják tartani nyelvüket. Aki pedig a határ innenső oldaláról jutott el Magyarországra, ott azt tapasztalhatta, hogy valóban van egy ország, ahol mindenki magyarul beszél, de az ottaniak ennek jószerével nincsenek is tudatában, emiatt számukra nem is fontos, hogy magyarul beszéljenek.

A különböző régiók és az anyaország beszélői előbb némi meglepődéssel felfedezték egymást, rácsodálkoztak egymásra, élcelődtek egymással, lassan tudomásul vették, majd elfogadták egymást. Valóban elfogadták? Mi úgy gondoljuk, és ebben az anyanyelvi mozgalomnak is szerepe volt, hogy a versenyeken szereplő, anyanyelvi táborainkat látogató, iskolai cserelátogatáson résztvevő fiatalok jártak elől ebben az elfogadásban és elfogadtatásban. És talán nem túlozzuk el saját tevékenységünk jelentőségét, amikor azt mondjuk, hogy az AESZ fontos szereplője, kulcsszereplője volt a kapcsolatok építésének, az anyanyelvi mozgalom hálózatszerű kiterjesztésének. Már jó ideje annak, hogy kitaposott útonalak vezetnek Kézdivásárhelyről nemcsak Szentgyörgyre és Kolozsvárra, hanem Gyulára, Budapestre, Győrbe és Sátoraljaújhelyre is. És ez az út mindkét irányban járhatóan bizonyult.

Már a kezdeti időszakban is tisztában voltunk azzal, hogy nem nekünk kell közvetlenül hatással lennünk az erdélyi magyarok nyelvhasználatára, a nyelvi tudatosságot és felelősséget sem leszünk képesek csak magunk terjeszteni: ehhez meg kellett nyernünk azokat, akiknek szakmája a beszéd és az írás, befolyásolói, mintaadói a nyelvi közösségnek. A pedagógusokon kívül ilyen szerepük van a papoknak, a színészeknek, a rádiók és a televíziók munkatársainak. Ők mind professzionális használói a nyelvnek, tőlük – akik akkor is mintaadók, ha ennek éppen nincsenek tudatában – számon lehet kérni a mintaszerű nyelvhasználatot. Ezt tudatosítani kell bennük és fel is kell készíteni erre őket. A 90-es években ilyen témájú szakmai konferenciákat és tanfolyamokat, beszédtechnikai képzést szerveztünk az éppen akkor szerveződő, induló rádió és televízió szerkesztőségek munkatársainak.

A második évtizedben mintha lankadt volna az erdélyi professzionális beszélők képzés iránti igénye, mintha túlságosan is tökéletesnek éreznék magukat, a nyomtatás és a könyvkiadás új technikai lehetőségeivel pedig a felületesség, a gondozatlanság és a gondatlanság terjed az írásbeliségben. Pedig erre nem terjed ki a regionalitás térsége, ez már a restellnivaló provincialitás megnyilvánulása.

A magyar nyelv és irodalom iskolai és iskolán kívüli oktatása

Magának a mozgalomnak is az iskola volt a fő színtere, főszereplői pedig a fiatalok. De közvetlenül érdekelt bennünket az is, hogyan folyik az iskolákban a magyar nyelv és irodalom oktatása, megvan-e a kellő tudatosság és felelősség abban, hogy milyen ennek az oktatásnak a nyelvi igényessége és tartalmi színvonala, eredményessége. Egyáltalán: milyen magyar nyelven és milyen magyar nyelvet oktatnak iskoláinkban? Az AESZ felelősnek érezte mindebben magát, a magyar szakos tanárok pedig ki is nyilatkoztak, hogy szakmai szervezetüket látják benne.

Az AESZ partner volt a tantervek készítésében; amíg lehetősége volt rá, a tankönyvek lektorálásában, ellenőrzésében; szakmai konferenciákat szervezett (több alkalommal is pl. a helyesírás tanításáról), vállalta az együttműködést az Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségével a tanárok továbbképzésében (a Bolyai Akadémián vagy a Teleki Oktatási Központban). Igaz ugyan, és ez jelentős eredmény volt, hogy az anyanyelvi versenyeket „hivatalosként” ismerte el a minisztérium, a szövetség normatív támogatását is elértük a Communitas Alapítványnál, mindezek az együttműködések és partneri kapcsolatok mégsem bizonyultak kellően eredményesnek, hatékonyak. Véleményünk szerint ennek alapvető oka az, hogy nem érvényesül a kellő igényesség sem a pedagógusok kiválasztásában, sem a felkészítésükben. A másik, amire mindenképpen hivatkoznunk kell, a tankönyvek nyelvi igénytelensége, amelyre nekünk már jó néhány éve nincs befolyásunk, csak a sajtóban tehetjük szavá, nem sok eredménnyel. Az ezzel kapcsolatos tapasztalatainknak és elemzéseinknek összegzése *A romániai magyar közoktatás, különös tekintettel az oktatási nyelv(ek)re* című tanulmányunk (írta Fóris-Ferenczi Rita és Péntek János) megjelent a *Nyelv és oktatás* kisebbségben. Kárpát-medencei körkép című kötetben (szerk. Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2011). Az oktatással és

az oktatás nyelvvel való törődés folyamatosan jelen volt munkánkban, ennek további bizonyítéka a Bálint Emese és Péntek János szerkesztésében, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 5. kötetként megjelent *Oktatás: nyelvek határán. Középkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról* című gyűjteményes kötet. De talán arra a szülőknek címzett levélre is hivatkozhatunk, amellyel a magyar nyelvnek, mint tannyelvnek a fontosságára hívtuk föl azoknak a szülőknek a figyelmét, akiknek gyermeke most kezdi az iskolát (*Milyen nyelven tanuljon a gyermek? Magyarul vagy románul?*).

A közösségek nyelvi helyzetének tudományos igényű vizsgálata

A mozgalmat, az oktatást csak folyamatos szakmai munkával lehet megalapozni. A Kárpát-medencei szinten összehangolt élőnyelvi kutatások már a 90-es évek elején elkezdődtek. Fokozatosan épült ki a külső régiók szakmai központjaiban dolgozó magyar nyelvészek együttműködése a közös témákban, az azonos vagy hasonló nyelvi helyzetek és folyamatok vizsgálatában. A 2001-ben akadémiai háttérrel intézményesült kutatóállomások együttműködése az éppen itt, Illyefalván rendezett nyári szemináriumokon vált annyira szorossá, hogy létrehozhatták az első és máig egyetlen Kárpát-medencei magyar kutatóhálózatot, a *Terminit*.

Ennek a hálózatnak az erdélyi kutatóállomása a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet: kolozsvári és sepsiszentgyörgyi munkatársakkal, szoros szimbiozisban az Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetségével. 1990 óta fokozott az az elvárás, hogy a nyelvészek közvetlenül járuljanak hozzá a közösség érdekeit szem előtt tartó nyelvstratégia kidolgozásához és megvalósításához. Ez a hozzájárulás elsősorban a nyelvi tervezésben valósul meg, és ennek alapvetően arra kell irányulnia, hogy minél kedvezőbbek legyenek a feltételei a magyar nyelv használatának és megtartásának. Ezeket a feltételeket nagyon tömören a következőkben határozhatjuk meg:

1.) Magukban a beszélőkben legyen meg a tudatos szándék és akarat, hogy meg akarjanak maradni a magyar nyelvben és magyar identitásukban. Ezért is különösen fontos, hogy a fiatalok fedezzék föl azt a többletet, amelyet csak anyanyelvük révén érhetnek el.

2.) Legyenek meg a jogi, politikai, nyelvkörnyezeti feltételei a nyelvválasztásnak, ill. az anyanyelv szabad, teljes körű használatának. A beszélőknek minden támogatást meg kell adni ahhoz, hogy ismerjék nyelvi jogait, hogy éljenek, élhessenek velük és legyenek érzékenyek minden korlátozásra vagy hátrányos megkülönböztetésre.

3.) Legyenek meg a feltételei, forrásai és eszközei annak, hogy a beszélők folyamatosan gazdagíthassák anyanyelvi műveltségüket; legyen meg a lehetőségük a nyelv áthagyományozására nem csupán a családban, hanem a teljes körű intézményes oktatásban is.

4.) Elengedhetetlen, hogy a magyar nyelv minden további korszerűsítése, szabályozása, a szaknyelvek bővítése és anyanyelvűsítése a magyar nyelv egészében történjék; ilyen értelemben folytatni kell a Kárpát-medencei magyar nyelvi tervezés legfontosabb programját, a határtalanítást. A nyelvi otthonosságot, a használt nyelvváltozat által is kifejezett közösségi szolidaritást csak a nyelvjárások, a helyi változatok használata biztosíthatja. A beszélőket bátorítani kell arra, hogy használják anyanyelvüket, beleértve a helyi változatot, és tartózkodni kell attól, hogy bárki is megbélyegezze e változatok beszélőit.

5.) Minden eszközzel javítani kell a magyar nyelv presztízsét, külső megítélését.

Számvetés a nyelvi hálózat eredményeiről

A Terminizációs jubileumán, a jubileumra kiadott kötetben és a Magyar Tudományos Akadémián 2011. november 24-én tartott konferenciánkon számvetést készítettünk a magyar nyelvi hálózat eredményeiről, fölvezültük azt is, melyek azok a témák, amelyekkel folyamatosan foglalkozni kell. Az AESZ-hez szorosan kapcsolódó Szabó T. Attila Nyelvi Intézet a következő témákban folytat kutatásokat (főállású kutató nélkül): nyelvi kapcsolatok, kölcsönhatások (Benő Attila); területi nyelvjárások, a moldvai magyarok és más peremszigetek nyelvi helyzete, nyelv és identitás (Péntek János); nyelvcsere, nyelvlesztés (Gál Noémi); tannyelvűlasztás, kétnyelvű oktatás, revitalizációs oktatás, idegen nyelvek oktatása (Bálint Emese, Fodor Dóra, Sorbán Angella, Vremir Márta); szótárszerkesztés, fordítás, szaknyelvek (hivatali nyelv, közigazgatás stb.) (Fazakas Emese, Sárosi-Márdirosz Krisztina); interkulturalitás (kulturális szótár: Benő Attila és Péntek János).

A nyelvhasználat támogatásának és bátorításának szándékával az AESZ kiadásában jelentettük meg a román–magyar és a magyar–román közigazgatási szótárt, a román–magyar oktatásterminológiai szótárt, valamint a román–magyar kulturális szótárt. Ebbe a körbe tartozik az is, hogy folyamatosan közreműködtünk a kolozsvári kisebbségkutató intézet által magyar nyelven forgalmazott hivatalos szö-

vegek és nyomtatványok nyelvi ellenőrzésében, eleget tettünk a hasonló céllal működő szerkesztői felkéréseink. Mindez már közvetlen közönségszolgálatot jelent, azaz a közösség közvetlen szolgálatát.

Elhanyagoljuk a jelent, mert el vagyunk telve a múltunktól

A szövetség jelenlegi helyzetét, működésének hatékonyságát és eredményességét, tehetetlenségét vagy éppen kudarcait saját erőfeszítéseinken kívül, sőt annál valószínűleg nagyobb mértékben magyar közösségünk általános helyzete és hangulata határozza meg. A 20–22 évvel ezelőtti nagy reményekhez és célokhoz viszonyítva csalódással kell tapasztalnunk a kiegyensúlyozottság hiányát. Azt, hogy a szabadság kezdeti mámorától még mindig nem jutottunk el a felelősség jőzanságáig. A jögtől, a jog jogos igénylésétől a kötelesség, a kötelezettség vállalásáig. Azt, hogy még mindig alibiként kizárólag a többségiekre hártjuk saját mulasztásainkat, rossz döntéseinket, végzettszerűnek tüntetjük föl a demográfiai kevesebbséget, saját kicsinységünket álcázzuk vele. Azt, hogy még mindig beletörődünk a megaláztatásokba, hogy nem ismertük föl az emberi méltóság értékét, azt, amely kiemelhet bennünket a kisebbségi, a kisebbségségi helyzetből. Azt, hogy elhanyagoljuk a jelent, mert el vagyunk telve a múltunktól, és félve tekintünk a jövőre. Ennek az általános helyzetnek a következménye, hogy a csúsztatásokkal és mellébeszéléssel újra hitelüket veszítik szavaink, tabuk és eufemizmusok, fennkölt üresség és hamisság kezdik elhomályosítani a magyar nyilvánosság mondatait.

Ami pedig közvetlenül bennünket illet, életünk prózai részét: szövetségünk ügyintézése a két évtized alatt mindig korrekt és hatékony volt, ezzel kapcsolatban soha nem merült föl a gyanúja sem hibának, sem mulasztásnak. Voltak olyan időszakok, és ezek nem is múltak el véglegesen, amikor nekünk magunknak kellett megelőlegeznünk vagy éppen fedeznünk rendezvényeink vagy kiadványaink költségeit. Köszönöm a mindenkori munkatársaknak, hogy megtarthattuk hitelességünket. Nem harcoltunk, mint ahogy sokan állítják magukról Erdélyben, és hősök sem voltunk, de talán azt elmondhatjuk, hogy végeztük a dolgunkat, a közösségnek a nyelvvel foglalkozó, arra figyelő munkásai voltunk. Úgy gondoljuk, részünk van abban, hogy a nyelv belső mozgásában a korábbi, közel egy évszázados távolodás után a közeledés ideje következett el: a Kárpát-medencei magyarság nyelvi, kommunikációs közösségé vált.

Erősödött az erdélyi magyarok nyelvi öntudata, tudatosabbá vált a nyelvhasználat, spontánabbá a váltás a helyi változatok és a közmagyar között. Erősödtek a nyelvi hűség kötelékei, növekedett a nyelvi igényesség a fiatalok körében. A meghívásunkat elfogadó kollégáink, barátaink már jelenlétükkel is azt igazolják, hogy együttműködésre és a nyitottságra törekedtünk, szövetségeket kerestünk, és bennük, valamint az intézményekben, amelyeket ők képviselnek, meg is találtuk. Ez volt az egyetlen biztos tőkénk, amit úgy szokás nevezni, hogy „kapcsolati” tőke, a bizalom, ami hiánycikk mai világunkban, és ez kárpótolt bennünket azért is, hogy költségvetési, pályázati támogatottságunk mindig szűkös volt és bizonytalan. Ami volt, és ami van, azt mindenképpen köszönjük.

De csak most, a jubileumi visszaemlékezések időszakában érezzük igazán annak visszasságát, hogy noha a szakma és az erdélyi magyar nyilvánosság elismeri tevékenységünket, a politikai élet szereplői a jelek szerint nehezen tudnak megbarátkozni azzal, hogy mi csak a közösség iránti elkötelezettséget vállaljuk – véleményünk szerint az egyetlen lehetséges közös nevezőt a megosztott magyar világban – másfajta „lekötelezettséget” nem. Ezért történhetett meg az, hogy a támogatáspolitikai erdélyi kedvezményezett listáján nem kerülhettünk be még az 56 támogatott intézmény közé sem. Csak abban reménykedhetünk, hogy azok, akik erről döntöttek, nem hasonlóképpen rangsorolják fontossági sorrendben 57.-nek az erdélyi magyar nyelvet és nyelvhasználatot. Mindennél fontosabb azonban az, hogy ezalatt a közel egy emberöltőnyi idő alatt a fiatalok ezreit-tizezeit avathattuk be az anyanyelv büvös körébe, a magyar kultúrába. És fiatalok új nemzedéke került be pedagógusként a magyar közoktatásba, közülük nagyon sokan az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége szakmai köréhez is csatlakozott.

A szakmabeliek, a nyelvészek körében is ott vannak már a fiatalok az idősebbek mellett, akik folytatják és megújítják, korszerűbbé és hatékonyabbá teszik elődeik munkáját. És ez az új nemzedék is tudatában van annak, hogy a nyelvet megtartó közösség és a közösséget életető nyelv sorsa elválaszthatatlan egymástól.

Péntek János
az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségének elnöke

Az Ország Széke a budapesti Kertvárosban

Négy különböző arculatú község: Cinkota, Rákosszentmihály, Mátyásföld és Sashalom furcsa frigyéből született meg 1950-ben Budapest XVI. kerülete. Az önálló településsé soha nem vált Árpádfölddel együtt – az „öt falut”, a főváros ez zöld szegletét – ma Kertvárosként emelgetjük. *„A helytörténet kutatásában tíz év, ha munkával telik, sok kincset tárhat fel, sok emléket őrizhet meg szűkebb pátriánk harminchárom négyzetkilométerének történelméből. A múlt ajándéka ez a jövőnek, ajándékozni pedig öröm. Gazdag tíz év telt el a kertvárosunk helytörténetét kutatók életében. Tíz éve indult útjára a Kertvárosi Helytörténeti Füzetek kiadványsorozat, ami 2010 szeptemberére elérte a huszonharmadik kötet kiadását. Kiállítások sora mutatta be kerületünket, kutatók járták a levéltárakat, gazdag irat- és képanyag gyűlt össze, buszos 'időutazásokon' mutattuk be a kerület épületeit, az iskolákban vetélkedők sora ismertette meg a tanulóifjúsággal kerületünk történelmét. És most több évtizedes várakozás után elértük, hogy megnyílt a Kertvárosi Helytörténeti Gyűjtemény. Az állandó kiállítás mellett kutatóteremmel, időszakos kiállító teremmel, raktárral, ahol szűkebb környezetünk múltját őrizzük meg a jövő generációjának. Ahogy a kertész néz végig büszkén tíz éves parkjának fáin, úgy nézzük mi is ezeket a tablót, szeretettel, és szeretettel mutatjuk be a látogatóknak is, akik eljönnek a múlt feltárt titkainak ünnepe...”* – olvashatjuk a kerületben 2010-ben megnyílt állandó helytörténeti kiállításról.

A XVI. kerületi Önkormányzat, a Corvin Művelődési Ház és a Corvin Helytörténeti Klub példás összefogása eredményeképpen létrejött gyűjteményben immár újabb relikvia található. Az intézmény legújabb szerzeménye egy kétszáz évesnél is régebbi szék, amelynek különlegessége, hogy ülökéjének alján a következő felirat található: „ORSZÁGÉ”, és a véletlennek köszönhetően évszázados lappangás után Rákosszentmihályon került elő. A nem mindennapi tárgyat a Rákosszentmihályi Katolikus Egyházközség – a megtaláló – 2012. április 25-én ünnepélyes keretek között adta át a gyűjteménynek. Az alkalmából Urbán Gábor atya kiemelte: *„Kevés emlék maradt meg nekünk a kerületben. A szék kis dolog, mégis számunkra nagy jelentőségű. Az emberek tárgyi és érzelmi emlékeik alapján kötődnek lakóhelyükhöz, és ennek a kötődésnek az erősítése rendkívül fontos.”* Végül hozzátette, ezért is döntött úgy hogy a széket a Kertvárosi Helytörténeti Gyűjteménynek adományozza.

„Egy olyan szék történetét mutatjuk be olvasóinknak, amelyen száz éve még rendszeresen ültek a rákosszentmihályi katolikus hívők, de nem biztos, hogy tudták, a szék jó néhány társával, és a hasonló stílusban összerakott padokkal, még száz évvel előbb az ország budai házában szolgálta a honatyákat” – Széman Richárd a Kertvárosi Helytörténeti Gyűjtemény vezetője így tájékoztat az Ország Széke szövevényes útjáról. A kutatások eredményeképpen a Helytörténeti Gyűjtemény tablóján tudhatunk meg erről többet: a XVIII. században, negyed évszázados szünet után, 1790. június 6-ra hívták össze újra a magyar országgyűlést Budára, a Franz Anton Hillebrandt udvari főépítész által a kúria részére átalakított épületbe. Az országgyűlést később még kétszer hívták itt össze, 1792-ben és 1807-ben. Az ebből az időszakból származó berendezés 1902-ig az épületben maradt, tovább szolgálva néhány minisztériumot, no meg a nagyterem bálzóit. 1902-ben az új, Duna-parti országház épületében kezdte meg ülését a képviselőház.

Regele János királyi tanácsos közbenjárására a frissen felépült rákosszentmihályi katolikus templomba került budai országház berendezési tárgyairól így ír a Rákos Vidéke 1902. november 16-án: *„A szentmihályi templom számára felajánlott újabb adományról adhatunk hírt. A templom megáldása előtt a templomba kivitték a régi országházából a székeket és padokat, a melyek tetszetős és kényelmes voltuknál fogva kitünően megfelelnek céljuknak. A szentmihályiaknak már akkor kilátásuk volt rá, hogy elnöküknek, Regele János kir. tanácsosnak közbenjárása folytán igen olcsón jutnak ezekhez a padokhoz. Mint most értesültünk a padok ügye úgy dőlt el, hogy azok minden ellenszolgáltatás nélkül lesznek a szentmihályiaké.”* Egy hét múlva, november 23-án ezt írta az újság: *„Regele János úrtól a templomépitő-bizottság elnökétől a következő levelet kaptuk: Tisztelt Szerkesztő úr! Becses lapjának f. é. 45. számában volt szíves a szentmihályi híveknek tudomására hozni, hogy a képviselőház az én közbenjárásomra padokat és székeket (és pedig 20 padot és 30 széket) ajándékozott a templom céljaira; legyen szabad ezen adomány kiegészítésül még tudomására hozni, hogy a fenti adományon kívül a képviselőház még a következő tárgyakat adományozott ismét közbenjárásom folytán a templomnak, és pedig: egy mosdóasztal lavoárral, egy két ajtóju könyvszekrény, egy kis asztalka, 15 köpölda, egy kis fautelszék, egy fáskosár, egy vas kályhaellenző, egy álló író pulpitus asztal, 10 karosszék és mintegy 40 méter kokuszonyeget. Kiváló tisztelettel maradtam Budapest, 1902. november hó 18-án Regele János, kir. tan. a templombiz. elnöke.”*

Bodonyi Regele János királyi főtanácsos a magyar országgyűlés képviselőházának iroda-főigazgatója volt. Élete utolsó szakaszában került kapcsolatba Rákosszentmihálllyal, ahol Marsalkó királyi kúri-

Az Ország Széke a helytörténeti kiállításon

maradt karosszéken. Ráadásul a szék fonákján megtaláltuk a beégetett feliratot: *ORSZÁGÉ*. A székét Kovács Mihály rákosszentmihályi restaurátor is azonosította, megállapította, hogy a szék formajegyei alapján a XVIII. század végén készült. Gondos munkával rendbe hozta, s most a Rákosszentmihályi Katolikus Egyházközség adományaként a Kertvárosi Helytörténeti Gyűjteményben tekinthetik meg a látogatók. A nádfonatos karosszék ugyan nem eredeti funkciójában él tovább, de történelmünk utolsó kétszáz esztendejének tanújaként remélhetőleg a jövő generációinak is felkelti az érdeklődését a múlt történetei iránt.

Kovács Péter, a XVI. kerület polgármestere össze is tudta hasonlítani az ülőalkalmatosságot a mai parlamenti padokkal. Az Ország Székén való „próbaülés” során tréfásan jegyezte meg: „régén kényelmesebben lehetett tanácskozni az ország ügyeiről”. Ezután megköszönte a rákosszentmihályi plébános felajánlását, majd közösen aláírták az ajándékozási nyilatkozatot. Ezzel a szék – bár az országé – szimbolikus tartalmát hangsúlyozva hivatalosan a Kertvárosi Gyűjtemény kiállításának központi helyére került. Lantos Antal helytörténeti kutató örömmel vette leltárba a ritkaságot. Szerinte ez nem is egy tárgyi emlék, inkább „egy darab történelem”.

Borka Elly

Hajdúsági kórustalálkozók református templomokban

A nagy múltú, nemzetközi eredményeket elért és kétszeres „Fesztivál Kórus” minősítést elnyert Hajdúböszörményi Városi és Pedagógus Kórus legutóbbi fellépéseire május 20-án és június 2-án a Tiszántúl XVIII. századi ódon református templomaiban került sor, ami azért is jó, mert a templomok akusztikája legtöbbször csodálatos.

A Szentesen 19. alkalommal megszervezett *egyházzenei találkozón* a helyi Bárdos Lajos Vegyeskar mellett a fővárosi Hunyadi Kórus, a hódmezővásárhelyi és a hajdúböszörményi énekesek szerepeltek. A résztvevőket Kodály Zoltán és Lajtha László tanítványa, a nemzetközileg is jól ismert Sebestyén Márta énekesnő édesanyja, Farkas Ilona köszöntötte. Megható színfoltja volt a rendezvénynek, hogy

Szentes híres szülöttjének, Balázs Árpádnak a *Te Deum* című művét valamennyi kórus megtanulta. Így nem volt akadály, hogy Gáll Péter hajdúböszörményi karnagy, a debreceni Kodály Kórus tenor szólamának vezetője vezényletével felcsendülhessen a jeles mű. Ugyancsak osztatlan sikert aratott a Kosuth- és Erkel-díjas Szokolay Sándor Rákóczi Ferenc imádságos-bús éneke, amelyet Sebestyenné Farkas Ilona, a zeneszerző békéstarhosi diáktársa nagy empátiával vezényelt. Szokolay betegsége miatt csak levélben tudta köszönteni a szépszámu érdeklődő gyülekezetet.

Június 2-án a Hajdú-Bihari Zenei Egyesület által szervezett *Felnőtt Kórusfórumnak* és *minősítő hangversenynek* a Sárrét kedves városkájá, Sárrétudvari adott otthont. A lelkes helyi szervezők öröme-re a zsűri elnökségét Hevesi Sándor Liszt-díjas karnagy, a Debreceni Kántus vezetője vállalta. Tagja volt Kiss Csaba, a Hajdú-Bihari Zenei Egyesület Felnőtt Tagozatának vezetője és Laczkó János, a kecskeméti Cantus Nobilis Kórus karnagya. A résztvevőket Berkesi Sándor, a Hajdú-Bihar Megyei Közgyűlés elnöke és Bodó Sándor, a helység országgyűlési képviselője, valamint Kiss Tibor, Sárrétudvari polgármester köszöntötte.

A rövid, szívhez szóló megnyitó után az összkar előadásában felcsendült Kodály *Cohors Generosája*, melyet a nemzetközi „Fesztivál Kórus” minősítésű kecskeméti Cantus Nobilis bemutató hangverseny követett. Az általuk előadott három műről Laczkó János rövid és érdekes ismertetőt tartott, mely elgondolkodtató és tanulságos volt mindannyiunk számára. A másik nyolc együttes Hajdúnánásról, Hajdúböszörményből, Hajdúszoboszlóról, Püspökladányból, Téglásról érkezett. Sajnálatos, hogy Debrecen város több kórusából egyetlen egy sem tudott eljönni. Különösen emlékezetes volt a hajdúszoboszlói Filiae Solaris (nyolc tagú) Kamarakórus bemutatkozása. A közönség mellettük még a hajdúszoboszlói Bárdos Lajos Pedagógus Kórust és a hajdúböszörményi énekeseket díjazta szünni nem akaró ovációval. A hangversenyt a helyiek és a Hajdú-Bihari Zenei Egyesület jószívű, kedves szeretetvendégsége követte.

Nagy öröm, hogy a benevezett énekkarok közül majdnem a fele nevében is pedagógus, de a többiekben is sok nevelőtársunk áldoz szabadidejéből e szépséges műfajra. Velük együtt hangsúlyozhatjuk Kodály szavait: „Boldog, aki énekel”. Amihez csupán annyi profán gondolatot fűzhetek hozzá jó szívvel, hogy az is legalább olyan boldog, aki hallgatja.

Varga Gábor

Pasztellálmok

Pósa Ede festőművész kiállítása Siófokon

Pósa Ede az újvidéki Völgyesen született. Magyarországra telepedése után Balatonszemesen talált otthonra. Főleg pasztellel dolgozik, tájképeit a csendes és belefeledkedő szemlélődés jellemzi. Érzékeny, a lélek belső rezdüléseire figyelő művész.

Pósa építész technikusként tanult, majd 1972 és 1973 között az újvidéki Tanárképző Főiskola rajz szakának hallgatója, tanára Bogumil Karlavaris. A zentai művésztelepen a pályafutása során számos stílusban alkotó Ács Józseftől tanulta a festészet alapvető mesterfogásait. Munkáival először a zentai múzeum galériájában, majd a belgrádi Djura Jaksity Galériában mutatkozott be. Képei hamar keresettek lettek, nemcsak otthon, de Németországban is, ahol több kiállítása volt. A művész az 1980-as években több kortárs magyar költő kötetét illusztrálta. Ezek a munkák grafikai tudása mellett művészi empátiájáról is tanúskodnak.

A délszláv háború gyökerestől felforgatta a művész világát. Vevőköre nagy része elszegényedett, vagy átléphetetlen határok választották el az alkotótól. Tarthatatlan helyzetét látva, 1992-ben végleg áttelepült Magyarországra. A szerény, halk szavú művész 1999-ben feleségével Balatonboglárra, majd 2001-ben Balatonszemesre költözött, s a magyar tenger varázslatos, mindig változó színvilágát próbálja megörökíteni. Mészöly, Egy és Halápy után nehéz Balatont festeni, de Pósanak sikerült megteremtenie egyéni kifejezőmódját. Pasztellképein átragyognak a balatoni táj tiszta színei és friss levegője.

Bár vérbeli tájképfestő, az utóbbi időben a falusi kis utcák mellett városi – elsősorban szentendrei, egri, székesfehérvári, tihanyi – látképek is feltűnnek művein. Újabban Szigliget nádtetes házai jelentenek festői témát. Csak színek vannak, vízpart, kanyargó kis utcák, föld és gomolygó felhők, néha figurák, egy-egy bicikli az arányok érzékeltetésére. Színei érzelmeket, emléket, magányt, örömet és rácsó-

Eső után Fehérváron

dálkozást fejeznek ki. Alkotásai líraiak és az emberhez oly közelálló, örök témákhoz kötődnek, mint a táj, a természet, a ház és otthon. Mélyen átélt művészete bölcsességre, humanizmusra tanít bennünket.

Másik kedves témája a csendélet, melynek lírai hangvételéhez különösen jól használható a pasztell. Ezeken a képeken jól érvényesül a fények és árnyékok gazdag játéka. Pósa Edének biztosan voltak és vannak nehéz pillanatai, de képein még mindig süt a nap, még hozzá valami varázslatos fénnel. Mert mágikus képeket fest. Ahol a dolgok egyszerűek és szépek. Ahogyan azok a valóságban is, csak mi ezt már régen nem vesszük észre. Pósa Ede minden képével elmagyarázza nekünk, hogy a festett világ nem egy másik világ, hanem az igazi, és itt az ideje, hogy ezt észre is vegyük. Legalább néha. Egy-egy pillanatra.

Pósa Ede festőművész *Bácskától a Balatonig* című tárlata 2012. május 5-ig volt megtekinthető a siófoki Kálmán Imre Kulturális Központ emeleti Galériájában.

Matyikó Sebestyén József

In memoriam

Sylvester Lajos

Sylvester Lajos földi útja véget ért. S elkezdődik az emlékezés.

Ez a közepesen kissé magasabb, inkább a soványság fele hajlító alkatú ember már csak bennünk él, akik ismertük. Írásai, szellemének termékei bekerülnek a létező vagy nem létező archívumokba. Akik többet akarnak majd az eljövendő időkben tudni korunkról, ezekről a kicsorbult évtizedekről, melyekben egy ideig a politikai küzdötteren, majd amikor már más nem adatott meg neki, tollával harcolt, de azzal is teljes erőbedobással – lapozgathatják majd sorait. És azok is hozzá fordulhatnak, akiket érdekelnek a II. világháború ama szörnyű napjai, amikor a Székelyföldre zúdult a fergeteg, az Úz-völgyi események tragikusan megrendítő és valahol mégis – épp e tragikum révén – megtisztító, felemelő eseményei. Vagy akiket az Ojtozi-szorosnál történtek érdekelnek, előszedik majd ezeket az írásokat, melyek ki is lépnek önmagukból, s azon túl, hogy közölnek, felidéznek, megörökítenek, ízük is van, természetük is van, sugározzák, hogy egy mindent megélő, átélő ember vetette papírra azokat.

Sylvester Lajos nem volt átlagember. Fölébe nőtt az átlagnak nemcsak küzdőképessége révén, de szellemiségével, mondhatjuk ezt is – bár elkoptatott szavak ezek, de rá nagyon illenek – ügyességével, találatkonyságával, fondorlatos (székely) agyával. Azzal, hogy akkor is, amikor a rossz erői dőlőfölte, fojtogattak, ő ki tudott bújni, és majd mindig ki is bújt a markok szorításából, a visszahúzó akarat bilincséből, s megpróbálta, és nem csak megpróbálta, tette is a szükségeset, azt, ami a közössége számára akkor tehető volt! Akin és ahol lehetett segített, s ezzel egyengette a túlélés, sőt azon túl: a megmaradás ösvényeit egyéneknek, közösségnek. Mert egy olyan közösség tagja volt, melyet a történelem odadobott, odalökött a kor a szörnyű XX. század darájába, fortyogóan háborgó sodrásába, melyek el akartak nyelni minket, melyek el akartak sülyeszteni minket, meg akarták törni erőnket, szívósságunkat, megmaradni akarásunkat. És ő úgy helyezkedett, hogy menteni tudjon lelkeket, kis-közösségeket, s menteni tudja a maga nagy, romániai székely-magyar közösségét. Mert tudta, hogy hová tartozik, érzékelte a veszélyhelyzetet, azt, hogy itt egy nemzetet akar elsülyeszteni az egykor aktuális, majd a megint és újból aktuális politikai erő, s ő csak úgy tud becsületes maradni, ha dobja a mentőöveket, ha beúszik az árba, és segít a fuldoklónak, a fuldoklóknak. És megpróbálja erősíteni is a bajban levők hitét, mert a hit erő ad, s nehezebb legyőzni azt, aki hisz és aki tudja, hogy hol a helye. Ezt tette akkor is, amikor újságcikkek százait írta. Amikor könyveket írt. És ezt tette előbb is, amikor mint ablakon kidobott, zsákba kötözött macska, mint kiszorítani akart tehetség kibújt az őt megbéklyózni, megfojtani akaró kötelékekből, ki a megkötözöttség zsákjából is, s talpra esett, ha százszor lökték le, akkor is felállt, ha kítaszították, kizárták valahonnan – visszament, mert vissza kellett mennie, hiszen tudta, hogy csak így tehet! Csak így cselekedhet.

Cselekvő ember volt.

A Tettek embere volt.

Feltörekvő, legalulról is felkapaszkodni tudó.

Tízéves, amikor „felszabadulunk”. Középkiskolás diák, amikor a családja, édesapja kuláklísta ke-
rül. S ama daráló gépezet – amelynek legnagyobb ellensége a Tehetség volt, s az ezzel párosuló erő, a saját lábán megállni képes erő, a küzdő erő – nem tudja bedarálni. Valahogy – talán ő sem tudta, hogyan – mindig talpra áll. Vagy mondhatjuk úgy is, talpra esik, s ami még csodálatosabb: talpon tud maradni. Talpon tud maradni egy olyan közegben, melyben az előrehaladás kulcsa a megalkuvás volt. És ő úgy marad talpon, hogy – csodák csodája – nem alkuszik meg.

Mert hát mi is történt vele?

Alulról indulva – sokak csodálatára – pozícióba kerül.

Tanítóképezdét végez, s mint falura került gyakorló tanító beiratkozik a Bolyai Tudományegyetem – akkor még ez is létezett, még nem házasított össze a Babessel, hogy e módon szívattathassék fel az is – látogatás nélküli tagozatára, s „mezeiző” módjára képezi magát. Ekkor már családja is van, feleségével, Kacsó Teodórával, azaz Dóra asszonnyal – ha nem is egy évfolyamon, de szinte teljesen egyszerre járják a kettős munka, kettős feladat teljesítésének próbára tevő útját. Helytállni a munkahelyen, de ugyanakkor magasabb képesítést is szerezni. S mikor már kettős képzettség áll mögötte, nemcsak tanító, magyar szakos tanár is, mozgékonyasága, vezető képessége valahogy besegíti a gépezetbe. „Kiemel-
tetik”, s Kézdí rajon főtanfelügyelőjévé tétetik.

Hogy miképp sikerült neki ez a váratlan emelkedés, ma már nehéz megállapítani. Valamiféle látszata a „kezelhetőségnek” csak kellett ehhez, másképp ez abban az időben „nem ment”, nem mehetett. Egy hajdani „kulák”, úgymond: a társadalom valamikori kiközösítettje mondta: „*Tessék megnézni, ezerszer letörtek, kiszaroltak, félretaszítottak, kiszípolyoztak bennünket, és mégis a mi gyermekeink vannak ott mindenütt, mert az erőre, a képességre ennek a társadalomnak is szüksége van, és nélkülünk nem tudnak lenni, elsüllyedne ez az egész.*”

Hát valahogy így lehetett. És valahogy így kezdődhetett el 1964-ben Sylvester Lajosnak is a cselekvés ideje. Több mint két évtizeden keresztül benne van az apparátusban, előbb Kézdi rajon főtanfolyelöljeként, aztán a területi átszervezés után a „Megyei Kultúrtaács” főnöke, majd a Sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház igazgatója. És furcsa, szokatlan módon cselekvő ember marad itt is és ott is. Mint főtanfolyelölje nem azon az „elváráson” munkálkodik, hogy miként tudja a magyar oktatás elrománosításának az ügyét szolgálni, iskolákat magyar tagozattá süllyesztetni, magyar tagozatokat megszüntetni, hanem próbálja menteni azokat, apró kis köveket rak és rak azok alapzatához. Rafinériával, ahogy lehet módon menti a hasznos köveket, a hasznos embereket, s éppen hasznosságukért félreállítani akart népnevelőket. De valahogy úgy – erre predesztinálta rendkívüli szívóssága, ötletessége, rafinériája –, hogy ahol lehet, tegye ezt szinte észrevétlenül. S ha mégis észrevétehető, elhitesse a „fentiekkel”, hogy azok a jók, akik jók, és hogy az a szükséges, ami tényleg szükséges. Segítette ebben a kor is, az ő „esetéhez” hasonló módon ugyanúgy „véletlenül” a felszínre tört jó szándék, amikor Király Károly, aki 1966-ban ideig-óráig, amíg „ki nem derült” nemzeti elkötelezettsége, az újonnan létrehozott Kovászna megye élére került. Király „meglátta” ezt az embert, s benne az „ő emberét”, s ő tette-segítette a Művelődési Tanács élére. És élve a hatalom adta lehetőséggel, a „konjunktúra” lehetőségével, s engedve, vagy még inkább: utat adva a benne levőknek, átjávta a „hatalom éberségét”, kijávta a konjunkturalis lehetőséget, emlékjel-állító munkába kezd. A múlt „haladó örökségének” – divatos és zengzetes szó – a megjelölésébe. Másfél évtized alatt sorra emelkednek a régi Háromszék területén a székelység múltjának, nagyjainak az emlékjeljei, szobrai. Sylvester Lajos oda megy, ahová mennie kell, annál kopogtat, akinél kopogtatni kell. Felfedezi az akkori miniszterelnök-helyettes Fazakas Jánosban az ugyancsak lopva, rejtve meglévő nemzeti érzést, s annak rejtett védelme alatt „az 1848-as forradalom”, a „baj van Köpecen” emlékére szobrot állítanak az erdővidéki falu határában, aztán szobrot állítanak Körösi Csoma Sándor emlékére Kovásznán és Csomakörösön, Gábor Áronnak Kézdivásárhelyen, Dózsa Györgynek Dálnokon, és folytathatnánk a sort. Tucatnyi szobor „tapad a kezéhez”, egytől-egyig nemzeti értékeinkről, nagyjainkról. Jó példa találékonyágára a Körösi Csoma Sándor szobrok állítása. Eléri, hogy pályázatot irjanak ki a Kovásznára, a fejlődő fürdővárosba tervezett szoborra, s hallgat arról, hogy van már egy szobor, ami több mint tíz éve ereszcsepegés alatt várja a jobb idöket. S csak akkor rukkol elő vele, s akkor is szinte sompolyogva, amikor már készen van az új. S eléri, hogy „egy lapalatt”, mindenfajta dobra verés nélkül a régi is felállítassék eredetileg tervezett helyére, a szülőfaluban.

Nem sokat beszél, inkább cselekszik. És ha beszél, a legnagyobb diplomatikussággal, úgy, ahogy azt a kor követelte. Így történhetett meg, hogy akkor, amikor már forrott a diktátor agyában „az ország homogenizálásának”, azaz egyszínűvé tételének, falvaink lerombolásának, a magyarság megsemmisítésének „böles szándéka”, a Kovászna megyére átkeresztelt Háromszéken egyre-másra nőttek ki a földből a múlthoz, a múlt értékeihez, nagyjaihoz való hűség köbe vésett vagy bronzba öntött jelképei. Amikor az lett volna a feladata, hogy romboljon, ő építeni kezdett. Nem ledöntött, hanem emelt. Ahogy az éber szemek észrevették „alkalmatlanságát”, valós feladatával való „visszaélését”, szinte természetes, hogy buktatni kellett. De már olyan súlya volt, hogy úgy tudtak csak „megszabadulni” a hatalom által károsnak ítélt tevékenységétől, hogy egy kevésbé befolyásos helyre, az akkor Állami Magyar Színháznak nevezett intézmény élére száműzték.

És a cselekvő ember ott is cselekedett. Baráti kapcsolatot épített ki a veszprémi színházzal, építette a társulatot, olyan műsorpolitikát folytatott, amely nem a hatalom által szorgalmazott kor szemetére, „Nagy Víványainkat” dicsőítő fércművekre alapozott – ezeket a lehetőség szerint kiszűrte –, hanem Illyés Gyulára, Csurka István műveire, a Bánk bánra, azaz a magyar irodalom remekműveire. Kollokvium néven színházi fesztivált szervezett Sepsiszentgyörgyön, melynek „rejtett célja” a magyar színházi találkozó volt, aminek sikere ugyanúgy nem erősítette, hanem gyengítette pozícióját. És ami a legfontosabb: megszületett a színház „áthallásos” játéktípusa. Látszólag nem történt semmi „rendellenes”, nem hangzottak el – s nem is hangozhattak – szavakban megfogalmazott felhívások, hogy: Tartsatok ki! Őrizétek meg a lelketeket! És mégis, ezeket sutogta a játék, a sorok közé belopott, onnan kihallatszó gondolat! És manőverezve védte a színházat, amíg tudott ellenállt a „testvér-társulat” létrehozását sürgető akarathoz, mígnem végleg megelégette „nemkívánatos magatartását” a hatalom, s menesztette...

Így lett a Megyei Tükör napilap, majd az 1989-es változás után a Háromszék munkatársa, s így nyílt meg számára a cselekvés másik lehetősége. Mert egy valamire képtelen volt ez a maga módján különleges ember: a *nem cselekvésre*. Cselekedett hát, mindig cselekedett. Újságcikkeivel is amolyan reményhordó ember volt, majd – amikor megnyílt rá a lehetőség – tollát kihegyezte, s lett örök lapja egyik leg-harcosabb, mindig a jót, a „jobbát” szorgalmazó, azért kiálló publicistája... S közben a benne feszülő erő könyvek formájában is kitört. Múltba tekintő könyveket írt, valamint szerkesztett Gábor Áronról és szobrának történetéről (*Az őrnagy hazatér*, 1999), a II. világháború kálváriájának nagy színhelyeiről (*Úz-völgyi hegyomlás*, ezt meg is filmesítették, továbbá *Ojtoz-völgye a hadak útján*, 2008), a helytállásról (*Egy ügyvéd a gáton*, 2007), Mikes Kelemen emlékééről s annak törökországi feltárásáról, kutatásáról (*Szöttekünkben török minták*, 2008), s a '89-es sorsfordulatról is (*Háromszéki nekigyürközés*, 2010). Mindezeket nem nyugható nyugdíjasként vagy sohasem-nyugdíjasként, mert közben, mint újságíró is szinte megfektehetetlenül dolgozott, naponta jelentek meg cikkei, riportjai, a mindennapi élet politika jelenségeire felügyelő, azokat tudatosító harcos írásai holtig-lapjának hasábjain. És mint a lap legtermékenyebb publicistája, riportere és mindenese úgy írt, s úgy járta körül a mondanivalóit, hogy publicisztikai írásait könyvekké is tudta fűzni, formálni.

Stílusává vált a kis publicisztikák tematikus publicisztikai folyammá, majd könyvvé formálása, szerkesztése. Jó példa erre Mikes könyve, amely tulajdonképpen úgy született, úgy születhetett meg, hogy ott volt mindenütt, részt vett mindenben, ami a Rodostó és Zágón között kiépült képzeletbeli hidon történt, s úgy volt jelen, hogy újságcikkek tömkelegében ápolta, tartotta ébren a Mikes-kultuszt, majd ezt az élő emlékezést könyvbe mentette, hozzá járulva ahhoz, hogy Mikes Kelemen ne halhasson meg a szülőföldje emlékezetében, sőt, annál tovább, Rodostó élő emlékezetében sem. S ezzel nem csak a szülőföldünk nagy fia, hanem ennek a két, feltehetően rokon népnek a kapcsolata is barátsággá szövődhessen. Ha könyveinek műfaját keressük, talán azt mondhatjuk: fűzér-könyvek azok, apró, tematikailag összetartozó írások fűzérei, melyeket nem csak az együvé tartozás, a téma kiteljesítése, hanem valamiféle belső izzás is összefűz, összeláncol. Úgy járja körül a témát, hogy annak minden építőelemét kibontja, ha kell, előbányássza, egymás mellé rakja, s épületté, könyv-építménnyé emeli, hogy így nyújthassa át az utókoroknak. Ezt tette azzal is, ahogy Úz-völgye szomorú, és mégis tragikusan szép történetét megörökítette, el nem felejtette, a túlélőket megszólaltatta, vallomásra bírta, s írásművészetének erejével valahol a hazaszeretet, a helytállás léleknesemítő példájává is emelte.

Igen, felemlő példává.

Ha célt állíthatott maga elé, akkor ezt úgy is megfogalmazhatta: Menteni, megmenteni, s odaállítani a jelen elé. Majd – ez a dolgok természete – az utókor elé példaadásként. S ezzel szolgálni kiszolgáltatott helyzetben levő népe megmaradását.

És ebben a szinte megállíthatatlan aktivitásban állította meg a legnagyobb Úr, az egyetlen, melynek ember még ellenállni nem tudott.

Amikor 2012. május 10-én örökre lehunyt a szemét a kolozsvári klinikán, akkor is, ott is vele volt a számítógépe – a modern kor ceruzája –, s szinte utolsó pillanataig dolgozott. Így ért véget munkás és példamutató élete.

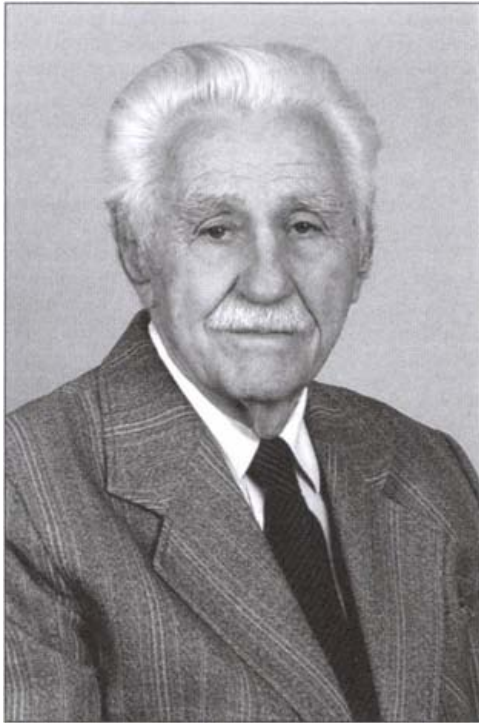
78 évet élt, ebből 52-t házasságban. Két gyerekük egyike – Anna – pedagógus, Zoltán, nemzetközi hírnévű tudós, egyetemi tanár, jelenleg Houstonban él és dolgozik.

Gazda József

Öröklét a változó Balaton partján

Búcsú Entz Béla hidrobiológustól

Dr. Entz Béla hidrobiológus, limnológus 2012. április 26-án, életének 93. évében, Tihanyban elhunyt. Entz Béla 1919. december 26-án született Budapesten. Neves természettudós családból származott, családja a magyar tudományok több kiemelkedő személyt is adott. (Nagyapja Entz Ferenc, a gyümölcs- és szőlőtermelés, valamint a gazdaszaktikázás egyik reformere, édesapja ifj. Entz Géza zoológus, egyetemi tanár, az MTA tagja, a tihanyi Biológiai Kutatóintézet alapítója.) Entz Béla négy évtizedes aktív szolgálatát a tihanyi Biológiai Kutató Intézetben töltötte mint kutató, igazgatóhelyettes és megbízott igazgató, utóbb tudományos főmunkatárs. A FAO megbízásából tanulmányutakat vezetett az USA, Japán, Kanada, Fülöp-szigetek, Thaiföld, India, Ghána, Lengyel-, Svéd-, Német- és Olaszország-

Entz Béla 90 éves korában
(Tóth-Baranyi Antal felvétele)

ton. Amióta csak itt lakom, igyekszem minél jobban megismerni a Magyar Tenger minél több titkát, látható és rejtett szépségeit... Gyermekkoromban öreg, őslakos tihanyiak közül reggelenként sokan kiálltak a hegyszélre a templom mellett »megnézni« a Balatont, meglátni és figyelni ezerszer változó arculatát. Magam is ezt tettem, és teszem ma is, amikor nap mint nap kinézve szobám ablakán figyelem e hatalmas állóvíz tükörsíma, békés vagy hullámoktól felborzolt haragos arculatát, télen pedig fagyoktól megmerevedett felszínét. Amióta kilencéves koromban Tihanyba kerültem, különös vonzódást érzek hazánk e gyönyörű tava iránt. Emiatt boldogult Feleségem ki is jelentette, hogy ő csak egy valakire féltékeny, és ez a Balaton.»

A Magyar Hidrológiai Társaságnak 1949-től volt tagja, a Limnológiai Szakosztályának két cikluson át (1985–1991 között) elnöke. Munkásságáért 1967-ben Bogdánfy Ödön-émlékérmét, 1981-ben Schafarzik Ferenc-émlékérmét kapott; 1990-ben a MHT Tiszteleti Tag címmel tüntette ki. 2011-ben – nemzetközileg is nagyra becsült hidrobiológiai kutatásaiért, oktatói és tudományos ismeretterjesztői tevékenységéért, példaértékű életművéért – Magyar Köztársaság Érdemrend Középkeresztje kitüntetésben részesült. 2012. május 18-án temették el Tihanyban. Entz Béla mintakép marad minden értéktisztelő ember számára. Bennünk, akik Entz Bélát szerettük és tiszteltük, egy láthatatlan óra is megállt 2012. április 26-án, amikor beteg szíve örökre megpihent. Családjában életfája, küzdelmes sorsában emléke, a mennyben lelke örökké élni fog!

ba. Kutatási területe: hidrobiológia-hidrokémia, Balaton-kutatás, afrikai víztározók kutatása (Volta-tó, Ghána. Nasser-Nubia-tó, Egyiptom-Szudán).

Pályafutása során a világ majd' minden szegletét beutazta, mint FAO, vagy UNEP szakértő. A vizek – különösen a Balaton – kémiai, illetve a halfajok ökológiai vizsgálatai álltak kutatásának középpontjában, de behatóan foglalkozott a trópusok limnológiai viszonyaival. Szakirodalmi munkássága során mintegy 1000 tudományos és szakmai tanulmánya jelent meg magyar, angol, német, francia, holland, orosz, japán és arab nyelven. Legnépszerűbb művét *Változó Balaton: Élet a vízben és a parton* címmel 1983-ban a Natura kiadó jelentette meg. Hazai előadásain kívül a nemzetközi tudományos ülések, kongresszusok – soknyelvű – előadója. Az MTA köztestületi tagjaként a Hidrobiológiai Bizottságban fejtett ki tudományos tevékenységet. Lelkes lokálpatriótaként számos egyesület munkájában vett részt. Ismerte a nyaranta Tihanyban alkotó Illyés Gyula költőt, Baránszky-Jób László esztétát, irodalomtörténészt, Bartha László festőművészt, a félszigeten élő Vass Elemér festőművészt, Pintér Pálné meseíró, baráti kapcsolatot ápolt a füredi orvosokkal, Debrőczy Tiborral és Horváth Boldizsárral, valamint Lipták Gábor íróval és Zákonyi Ferencel, a Balaton kutatójával.

„Több mint hét évtizede élek Tihanyban, egy félszigeten, melyet valósággal körülölel hazánk varázslatos gyöngyszeme, a csillogó tükri Balaton.»

Matyikó Sebestyén József

KÖNYVESPOLC

Magyar néprajz I.1. Táj, nép, történelem

Az Akadémiai Kiadó az elmúlt év karácsonyára jelentette meg a hazai tudományosság talán legnagyobb vállalkozásának záró kötetét, a *Magyar néprajz nyolc kötetben* sorotacímét viselő kézikönyv befejező kötetét. Ez a kiadvány már tulajdonképpen a 9. vasok kötetét jelenti, mert az első kötet két részből áll. Ennek a kötetnek a megjelenése csaknem negyedszázados kézikönyvkiadási folyamat végére tett pontot. Noha már az 1970-es években felmerült – a Néprajzi Atlasz és a Néprajzi Lexikon megjelenését követően – korszerű kézikönyv kiadásának igénye, elsődlegesen az MTA Néprajzi Kutató Csoport szervezeti keretei között, természetesen szélesebb szakmai közreműködéssel, az időközbeni társadalmi változások nem egyértelműen kedveztek a lendületes és jól ütemezett kiadványsorozat megvalósításának. A szervezőknek, mindenek előtt Paládi-Kovács Attilának köszönhetően egy évtizedes előkészület után megindult a kötet sorozat megjelenítése, sajátos módon azonban nem az első kötettől haladva az utolsóig, hanem a készültnek megfelelően a három folklórkötet révén csaknem az utolsó kötetek láttak elsőként napvilágot 1988–1990 között, majd egy évvel később a kézművességet tárgyaló kötet jelent meg. Ezt követően több év telt el, míg megszülettek az életmód, a társadalom és a gazdálkodás témakörével foglalkozó terjedelmes kötetek, és a kiadás végére maradt a bevezető kétrészes első kötet. A 2009-ben napvilágot látott bevezető második kötet a mostanihoz hasonlóan címmel a magyar népi műveltség korszakait tekinti át, a jelenlegi, azaz 2011-ben kiadott első kötet pedig a tulajdonképpen kiindulásul szolgáló áttekintés, ami a tematikus kötetek megalapozásához szolgál, ugyanakkor önálló feldolgozásként is helytálló, alapismereteket nyújtó szintézis. A megszokottól eltérő, sajátos sorrendiségnek megvan az a nagy előnye, hogy a már megjelent tematikus kötetek összegzéseként, és egyben korszerű kiegészítéseként is szolgál a bevezető két félkötet.

A jelen, több mint ezer oldalas kötet a kézikönyv klasszikus szerepét vállalja fel. Ennek megfelelően az első nagy fejezete *A néprajztudomány tárgya, tagozódása, időszemlélete és módszerei* címet viseli. A fogalmak világos meghatározása kiterjed többek között a populáris és a helyi kultúrára, az anyagi és a szellemi műveltségre, a kulturális örökségre, a hagyományozódásra, a nemzeti kultúra és néphagyomány fogalmakörére. Ugyancsak Paládi-Kovács Attila fogalmazta meg kellő alaposággal a *magyar etnográfia tudománytörténetét* a hazai néprajzi kutatások korszakainak kijelölésével és részletezésével a reformkortól a közelmúltig több időperiódust rögzítve. Egyben az egyes időszakok kutatástörténeti sajátosságait, tudományos teljesítményeit is értékeli. Az anyagi kultúra kutatása témakörben részletes áttekintést nyújt a XX. század második felének szaktudományos intézményi tevékenységéről, a nagyszabású kollektív vállalkozásokról (Néprajzi atlasz, Néprajzi lexikon, monográfiák, muzeológiai teljesítmények, stb.).

Külön fejezetet kapott a *folklorisztika tudománytörténete*, amelynek áttekintése több szerző közreműködésével valósult meg, szintén a megfelelő korszakolás szerint. Elsőként a XVIII–XIX. század első feléig tartó előzményekről kapunk részletes ismertetést, majd a ha-

zai folklorisztika tudományos megalapozását jelentő XIX. század második fele szerepel a népköltészet, az ősvallás-kutatás és a népzene témaköreinek feldolgozásával. Az önálló tudományválas (1890–1920) a népköltészet szövegyűjtésekről, az összehasonlító folklorfilológia megszületéséről, az önálló folklorisztika kutatás megszerveződéséről, intézményeiről, valamint a zene-folklorisztikáról ad képet. A két világháború közötti új elméleti törekvések ismertetésének középpontjában Bartók, Kodály tevékenysége áll, valamint a néptánc- és a néphitkutatás. A XX. század második felének vizsgálata alapvetően az intézményi háttérformálódásról, valamint a sokirányú kutatási területek eredményeiről ad számot.

A magyar nép természeti környezetének megajzolását nyújtja a következő nagy fejezet Paládi-Kovács Attila tollából. Előjáróban a honfoglalás előtti életföldrajz és őshazák kérdésével foglalkozik a vizsgálat, majd a Kárpát-medence IX–XV. század közötti környezeti viszonyainak természet- és gazdaságföldrajzi áttekintése következik. A feudalizmus kései századainak vizsgálata középpontjában az erdőirtások, a folyók és árterek, a kertművelés, a hegyvidéki települések, valamint a só- és ércbányászat áll. A XIX–XX. század a természeti környezet átalakításának időszakát jelenti a nagy folyószabályozások, árvízmentesítési munkálatok és lecsapolások révén, de az adott korszak elemzése foglalkozik az erdők sorsával, a szántóföldek terjeszkedésével, a közlekedés és a szállítási hálózataival, az iparral és a városfejlődéssel.

A terjedelmes kötet gerincét mind szemléletmódjában, mind pedig a témafeldolgozás tekintetében merőben újszerű fejezet alkotja, melynek címe *A magyar népesség története. A Kárpát-medencei etnikai térszerkezet történeti alakulása*. A geográfus Kocsis Károly feldolgozása négy korszakra osztva vizsgálja a Kárpát-medence demográfiai alakulását a X. századtól napjainkig. Elsőként a középkori magyar népesség összetételét, etnikai sokszínűségét veszi vizsgálat alá, majd a kora újkor (XVI–XVIII. század), ezt követően a XVIII. század végétől 1918-ig, és végezetül 1918-tól napjaink terjedő időperiódus szerint elemzi a népesedési helyzetet. Ami első olvasatra szokatlan, mind a négy korszakban először röviden a Kárpát-medence helyzetét ismerteti, majd részletezőbben a mai Magyarország területének állapotát, ezt követően pedig mind a négy időszakban a trianoni elcsatolt területeken, azaz a szomszédos országok mai területén élő magyarság népesedési helyzetének alakulását veszi vizsgálat alá. Ez a sajátos módszer sokkal plasztikusabb képet tud alkotni a mai határainkon kívül eső magyarság helyi viszonyainak, sorsfordulóinak, népességfogyásának okairól, történeti folyamatairól.

A terjedelmes kötet második részét a *kulturális régiók és etnikai, néprajzi csoportok* részletező ismertetése teszi ki közel félezer oldal terjedelemben. A korábbi szaktudományos feldolgozások után üdvözlendő a minden eddiginél részletezőbb és a korszerű elméleti szempontokat is érvényesítő etnikai rendszerezés, mely a hagyományosan alkalmazott négy nagytáj szerint veszi vizsgálat alá az egyes táji, etnikai csoportok földrajzi megoszlását és foglalja össze legfontosabb kulturális jellemzőit. A számos kistérség, táji egység, etnikum felvontatása a Dunántúllal kezdődik, majd az Alföld, a Fel-

föld és Erdély következik, minden eddigienél részletesebb módon. Paládi-Kovács Attila és Mohay Tamás munkáját dícsérő áttekintés mind a négy nagytáj esetében elsőként általános ismeretést nyújt a nagytáj népese-déstörténetéről, kulturális helyzetének alakulásáról, történelméről, majd a tájföldrajzi megoszlás szerint veszi sorra az egyes népcsoportok sajátos jellemzőit, etnikus specifikumaira koncentrálna.

A nagyszabású feldolgozást gazdag illusztrációs anyag teszi teljessé, több mint félezer rajz- és fénykép-melléklet dokumentálja a leírtaikat, szenisíti és teszi látványossá a kötet mondandóját. A munka szaktudományos jelentőségéről bizonyodik a több mint száz oldalnyi bibliográfia, amely a nagyszámú szövegközi hivatkozásra épül, érvényesítve a könnyebb visszakeresés lehetőségét biztosító fejezetenkénti tagolást. Továbbá részletes helynévmutató, illetve a képanyag forrásjegyzéke teszi teljessé az 1080 oldalas impozáns kötetet.

Selmeczi Kovács Attila

SILLING ISTVÁN:

Barangolások Nyugat-Bácskában

Pazar kiadásban, színes illusztrációkkal jelentette meg a Forum Könyvkiadó Silling István művelődéstörténeti kötetét. A hiánypótló kiadvány egyik recenziója, Kontra Ferenc író a következőket írta a kötetéről: „A könyv alcíme (Művelődéstörténeti földrajz: szülőföldemről) jelenti a legtöbörrel összefoglalóját annak, miként fogalmazható meg az esszéfejezetek központi gondolata. Minden újabb szerkezeti egység kifejtést, kiágazást jelent ugyanabból a fatörzsből. Ami igazán egyedivé teszi, az a szerző többirányú felkészültsége és rendkívül magával ragadó leíró módszere. Ahogyan látatja ugyanis a szülőföldjét, az cseppet sem személytelen. Amikor a művelődéstörténetről esik szó, akkor egyáltalán nem lényegtelen az, hogy Silling István mennyire érti a festők nyelvét, a róluk szóló fejezet ismeretanyaga különösen értékes. Fontos szerepet kap, miként kapcsolódnak képzőművészeink életművei egymáshoz is, a tájhoz is, hogyan találkoznak a vásznakon a legjellegzetesebb, megkerülhetetlen motívumok, és miként kötődnek egyszersmind a magyar kultúra egészéhez. Hogyan szövednek tovább a megélt történelem hányattatásai az írók tolla nyomán, miközben oldalról oldalra továbbhaladva érzékeljük a távolságokat is, magunk előtt látjuk az előttünk nyílt utak irányát is. A térkép immár nemcsak földrajzi értelemben jelent utakat, hanem a gondolkodás terének kijelölt mérőföldkövei is eligazítanak bennünket.”

A kiadvány valóban sajátos útkönyv és vendégcsalगत is egyben. Nyugat-Bácska művelődéstörténetét összefüggéseiben taglalja, a kultúrhistoria iránt érdeklődők előtt föltárja a művészet, a népelet, a tudomány egymáshoz kapcsolódó vonulatait, a turisták számára pedig megmutatja, hol érdemes elidőzni, miről érdemes érdeklődni.

Az érdeklődését mindenekelőtt szülőfalujára, Kupuszinára, illetve tágabb páttriájára, a Nyugat-Bácskára összpontosító Silling István korábban megjelent kötetéből nyelvésként, néprajzkutatóként, Kupuszina és Nyugat-Bácska népe nyelvhasználatának, szellemi folklorjának legkiválóbb ismerőjeként, a régió történelmi múltját, irodalmi hagyományait és képzőművészeti eredményeit feltáró és prezentáló kutatóként ismertük meg. Szakmai tárgyú kötetei alapművek, és ennek megfelelően kezeli őket a tudományos közvélemény és a kritika. A művelődéstörténeti tanulmánysszövegeire és esszéire jellemző gördülekenység, közvetlen élményábrázolás, vá-

lasztékosság, dinamikai kiegyensúlyozottság a közlés szépirodalmi kvalitásáról árulkodik.

Silling István szellemi elődei, Szenteleky Kornél, majd Herceg János azt mérlegelték állandóan, hogy mi az, ami a régió etnikai, kulturális, vallási örökségéből megmutatásra érdemesnek bizonyul az urbánus centrum(ok) előtt, mi az, ami a világ számára értéket képvisel, de a vidék embere fel sem figyel rá, észre sem veszi, mert minden nap találkozik vele, szerves része életvitelének, meghatározója magatartásának. A regionalizmus kettőjük által vállalt irodalmi programja semmiképpen sem a furcsaságként megképződő helyi színek ripacskodó szajkózását célozta, a csicsás helyi színek hangsúlyozása helyett a helyi színezetet kívánta felmutatni, az életnek azt a teljességét, amit az adott régió termelt ki hagyományából, történelméből, szellemiségéből, tájhangulatából, gazdasági, kulturális és hitbéli adottságaiból, folklorjából. Egy tökéletesen követhető program a regionalizmus, csak a konzervatív kánon aggatta rá a pesszimes provincializmus, a helyiérdekűség, a dilettantizmus jelzőit. Elődei nyomdokán haladva Silling úgy száll szembe ezekkel a közhelekkel, hogy az olvasóközönység elé tárja a sztereotípiákat megcáfoló tényeket, s megfogalmazza a periféria apológiáját.

(Művelődéstörténeti földrajz szülőföldemről. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2012. 141. p.)

Fekete J. József

JUHÁSZ ANTAL:

Parasztek, pásztorok, kézművesek

A 188–189. lapok tanúsága szerint ez a szerző 14-ik önálló kötete, míg az általa szerkesztett tanulmánygyűjtemények, múzeumi évkönyvek és fálumonográfiák száma már a harmincadikhoz közeledik. Igazi aranyfedeztől szolgál tehát az immár évtizednyi távból kiérdemelt akadémiai doktorság és a néprajzi tanszékvezetés stallumához.

Am egyedi kvalitásai is rögtön elárulják: tapasztalt kéz gyűjtötte, érett szemlélet rendezte és biztos stílusérdek mozgatta ezt „pötyögte” a mondanivalóját. Falusi pedagógus család sarjaként nem kellett „leszállnia” a „néphez”, elég volt, ha kiül játszani a sándorfalvi osztálytársak közé és máris a jövőbeli „adatközlőinél” lelhetette magát. Az akkori ismeretek és érzelmek ötvözte diktálja majd később a fiatal magyar-történelem szakos tanárnak, hogy nem sokat habozva vállalja el a szegedi múzeum néprajzos mindenességét, amiből idővel egy határozott specializációval azzá nőhet ki magát, amit a főtbebb jelzett minősítés fejez ki. A már jócskán mögöttünk maradt 2000-ig több mint 300 szaktanulmánnyal gyarapította a tudományágát.

Ezt a kötetet zömmel esszé jellegű írásai, riportjai alkotják. A középpontban mindenütt a munkálkodó és ünneplő falusi, kisvárosi, tanyai ember – majdnem azt írtam: áll, pedig hát a magam kapás-tanyás-kubikos „felmenőimnek” az életmódjából is tudhatom: ha ok valamit nagyon ritkán cselekedtek, az éppen az áll-dogálás meg az ül-dögélés volt.

Juhász Antal az 1960–70-es években kezdte gyűjteni a Szeged környéki falvak meg tanyák 70–80 éves, hagyományhordozó életformában nevelődött és végig paraszti módon élt férfiak és asszonyok csupa hétköznapi dolgokra szorító emlékeit és életbölcseletét.

Az első (Képek a régi szegedi népeletről) és a második (Házak, munkák, emberek) fejezetek anyaga ennek a népcsoportnak az anyagi létéből válogatja ki a termelés, a városi értékesítés, a keveske szórakozás és társasági

élet legemlékezetesebb mozzanatait, pl. a lakodalmak (a vőfélyek „művészéről” két írás is), a kocsmai társasélet (pl. kuglizás). A gabonatermesztés, a gyümölcs- és szőlőtermelés, meg a paprikázás, a szikeseken kifizetődő birkapásztorlás mellett helyet kap itt a fahajóépítés, a papucssóság, s a szélmalom hasznos járatása is. Mindehát szinte az alapokig ás le.

Azt sehogyan sem szívlelném, ha ilyen elvont „vezérszavak” uralnák el a szerkesztőtől cleve rövidre szabott „szövegemet”, hiszen az ördög (itt is) a részletekben leledzik, tehát a szerző által elmondottak sava-borsa mindig éppen a „couleur locale”, a helyi színezet gazdagságában tapintható ki. Ezekből csak csemegézve tudok példaként idézni, megjelölve – honnan, hogy az olvasó majd visszakereshesse és részleteiben hozzáolvashasson.

Furcsa tudat átérezni pl., hogy alig 13 évvel a születésem előtt még „bögös orttökéjű” hajómalom alatt lo-csogott a Tisza Szegednél. (16) Hogy a (mostani Klauzál-téren volt) kenyérfiacra „viszik befelé a lányok a rettenetes hizott kenyereket, amelyeknek átfalogsukhoz két ember szükségesletit”. (17) Amott a polcon a felkunkorodott orrú török papucs... a kordován bőrből varrott férőpapucs, a fekete asszonypapucs... (21) A fényképezkedés akkoriban nem mindennapi rituáléjának kijáró ünnepi ruhába bújtak az alsóvárosi paprikahasító asszonyok. (24) A főposta előtti nagy piacon 11 kékfestő árul. (27) Itteni sajátosság: a citromba, régebben almába szűrt hosszú rozmarinág a vőfélyek díszeként. (30) És hol vannak már az arrafelől 1744 óta megforduló „Radnájárolányok” csupa fehér hosszú ruhájukban, aranybetűs széles fehér szalagjaikkal? (35) A 37. lapon meg mintha Aradi atyámék szentes-hékédi szobabelsőjét látnám. Meg a könyvben látható „tejesembőr” szentes-alsóréti „ikertestvérét” (csak ott -r végződéses a 41-en. A tával szalag kivirágzott „apró, porladó fehér széksókristályokat” hangos éneklő szóval hirdető dorozsmai asszonyok – *Széksót vőgyenek!* kiáltása 1954-ben hányzor be-benhallatszott a Szukoványi téri épület nyitott ablakain az előadásaimra. (58) S lám, nem csak Solohov kozák-parasztja, Majdannyikov fájlalta a gondosan nevelt lovai elvesztését a kolhozba „besorozáskor”, hanem a röszkancsalszéli alteregója, „jólóvú” Nagy Antal is kocsisnak kérte magát, hogy naponta láthassa „az övét”. (62)

Méltán foglalnak itt annyi helyet mind a technológia, mind az elkészítés (és a változatos elnevezés szerinti) a tűzhelyek: az élet, az olesó táplálkozás garanciái. Innen nő ki a parasztemberek, pásztorok (közte a bördudás, a juhász, a gulyás stb.) minigalériája. Szakmai körökben közismert a könyv szerzőjének szerepe – Bálint Sándor nyomán – a napsgaras oromzatú parasztházak, mint népi műemlékek megmentésében. Önéletrajzi indíttatású a piac és vásár részletes „isméjének” közzététele. Színes és érdekes a lagzik leírása, a helyi nótaifának is számító ceremóniamester, a vőfély (Szentesen a szó végén -ny-t ejtenek).

Emberek a szegedi nemzet-ből című a harmadik fejezet, ahol ezek sarjadékaira, mint megvallja, Bálint Sándor centenáriuma irányította rá a figyelmét. Másrészt az akkori munkahelyén, a szegedi múzeum gazdag fényképgyűjteménye (az 1890–1920-as évekből) ihlette Juhászt arra, hogy a népi műveltség vizuális antropológiájához adalékul elkészítse ezt a verbális portréorozatot. Tematikailag, igaz, akadnak benne apróbb átfedések az 1–2-hez képest, itt azonban erőteljesebb a tipológia, benne néhány amott nem is érintettel (a kis- és törpebőrlo, a vizenjáró, a fiákeres stb.). Kár, hogy az egész fejezet lap-számozása eleszűzött.

A Sándorfalvi mozaik (a negyedik fejezet) két részből áll. Az „Egy falu társadalma a 20. század első felében” az egykori Pallavicini-uradalom területén ötnegyedszázada létesült falu szociográfia-kísérlete, birtokstatisztikákkal és kisebb interjúkkal. A másik, éppen feleakkora terjedelmű a juhászatot emeli ki, mely errefelé több évszázados hagyományra támaszkodik. Családtörténeti vázlatok, a juhtartás technológiája (a tejfeldolgozás, a nyírás, a betegségek gyógyítása) gazdag fotóillusztrációkkal szemléltetve gazdagítják ismereteinket a témáról. Mindenütt érződik a témaválasztás személyes indítéka is, részben a gyermekkori benyomásokból, majd már a muzeológus kutatási tapasztalatai révén.

Külön érték a kötetben Mihály Lajos öt festménye: ezek a borítón színes, a fejezetindító lapokon pedig fekete-fehér illusztrációkként szolgálnak.

Végül még az eredeti kenyérkereső szakmám, a filológus is kikéredzkek belőlem legalább egy kis tucatnyi érdekes szó kihalászásával. A megszóított víziembe-rektől tudjuk meg: a hajórévben kikötve álló hajómalom két hajótestből állt: a révhajóhoz volt kötve a part felől a tárhajó. Az utóbbit nevezték *tombácnak* (15) is, ami még a mai Szegeden is elterjedt vezetéknév. Az új ezredév cipőcsodái mellett ki tudja már elképzelni, hogy akár csak száz éve is az emberek többsége tavasztól őszig boeskorban járt? (19) Hogy a papucssóság *egylábás (forgató)*, tehát balon és jobbon egyaránt hordható papucst is készítettek. (23)

A *teffa* persze nem termelte a tejet, csak a biciklire keresztbe szerelve lehetővé tette akár 80–90 liter tej váro-sba szállítását is. (39) A tanyai szélmalom úgy 1890-ig *parasztra örtek*, vagyis nem választották külön a korpát a lisztől. (45) *Kocamestörnek* titulálták a képesítetlen kemenceépitőt, aki az igazán sokkal olcsóbban dolgozott. (56) *Páskomnak* a tanya körüli gyept hívták. E tájon gyakori vezetéknév lett belőle. (58) *Nagyjóságnak* a szarvasmarhát és a lovat nevezték (59). A fogadott szőlőcsősznek, ha elesípte a dézsmáló tolvajt, *hajcsárdij* járt. (73) A *sukk* népi hosszmeték, két ökölbe szorított kéz, a kinyújtott hüvelykujjakkal. (105) A 122-esen lett *gügyü* mibenlétét itt nem fejthettük meg. Egy másik írásából rémlik, hogy amolyan komendálóasszony, házasságszerző vagy közvetítő lehetett. Akit a Bakonyalján *csoszogó, szeméttipróként* tisztelnek, a Hajdúságban *gvalogsárcánynak*, a székeleyeknél pedig *nanásnak*. (Ez utóbbi négyet Bartos Tibor *Magyar szótárából* tudom, I. kötet, 855).

Pusztázó a nagy, sok négyzetkilométeres tanyai körzetek lovasrendőrijének volt az elnevezése. (127) Még egy, igaz, nem magyarzó, de igen szemléletes mondat a könyvből: *Az írhás suba télen kályha, nyáron jégverem a gazdájának.* (149)

A szerző zömmel a napjainkban Homokhátság néven ismert hazánkrészének a kutatója, a futóhomokon kultúrát teremtő földművelő nemzedékek munkájának és szakértelmének az ezernyi apró és nagyobb részletkérdesét fejt fel és válaszolja meg korunk tudományának a színvonalán. Egy korábbi könyve címében ilyen tömören fogalmaz: *a szegedi táj vonzásában*. A címbelre le-szűkített vizsgálat sok mindent kívül rekeszt abból, ami a háromszáz publikációjában szétszórvan él. Pl. a migráció és településnéprajz, a népi építézet, a külterjes állattar-tás, a terménytároló építmények és tucatnyi más érdekes téma iránt érdeklődők a többi Juhász-forráshoz fordulva elégíthetik ki tudásomjukat. Ez az izlésesen kiadott, olvashatóan megfogalmazott könyv biztosan kedvet csinál azokhoz.

(Bába Kiadó, Szeged, 2011.)

Fenyvesi István

Honismereti Bibliográfia

Nagy Erzsébet: A Friedrich Alapítványtól a Gesztenyés Óvodáig. Alapítványtevők, szerzetesek, óvónők, emlékek. Gyömöre. Szerző. 2010. 148 old.

Nagy Ferenc: Tárnokréti, 1210–2010. Tárnokréti Önkormányzat. 2010. 16 old.

Nagy Imre emlékjelek. Szerk.: Tóth Sándor. Nagy Imre Társaság. Nyirtelek 2011. 83 old.

Nagy István: Quiritatio. Sikoly: győri zsidó tragédia, 1938–1945. Győri Zsidó Hitközség. Győr 2010. 356 old.

Nagy János: A Kapuvári Gazdasági Vasút: a „Hanyi Vasút”. Szerzői. [Kapuvár]. 2010. 192 old.

„Nagypapához utazunk...”: az I. kerület régi képeslapokon. Vál. és szerk.: *Fehér Ferenc* és *Saly Noémi*. Márai Sándor Kulturális Közalapítvány. Bp. 2011. 239 old.

Nádasi Alfonz: Hadifogolynapló. (2., jav. kiad.) Győri Egyházmegyei Levéltár. Győr 2010. 191 old.

Nemesné Matus Zsanett – Szabó Péter: „...remekdarabjaikat bötsülettel elkészítvén...” A céhek tárgyi emlékei a Xántus János Múzeumban. Xántus János Múzeum. Győr 2010. 136 old.

„Oltalmad alá futunk”: Mária-enciklopédia, 1950. Közreadja: *Perger Gyula*. Győri Egyházmegyei Levéltár. A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások, 12. Győr. 2010. 223 old.

A Páneurópai Píknik és határátjárás húsz év távlatából. Szerk.: *Gyarmati György*. L'Harmattan Kiadó – Soproni Önkormányzat. Sopron – Bp. 2010. 139 old. – A Páneurópai Píknik Alapítvány '89, a Konrad Adenauer Stiftung és Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata által 2009 augusztusában Sopronban azonos címmel rend. konferencia szerk. anyaga. – *Romsics Ignác:* A Kádár-rendszer legitimitásvésztése az 1980-as években; *Borhi László:* A nagyhatalmak és Kelet-Európa felszabadulása 1989-ben; *Slachta Krisztina:* Állambiztonság és idegenforgalom a Balaton partján (Német-német találkozások 1961–1989 között Magyarországon); *Oplátka András:* A Páneurópai Píknik – ismert tények és fehér foltok; *Tóth Imre:* A keletnémet menekültkérdés hatása a Berlin–Bonn–Budapest „háromszög” kapcsolatrendszerére; *Gyarmati György:* A vasfüggöny és az állambiztonsági szervek alkonya Magyarországon 1989-ben; *Deák Ernő:* Magyarország a külpolitikai változások szövevényében – a Páneurópai Píknik (1989. augusztus 19.) osztrák sajtótudósítások alapján; *Tschögl, Gert:* Az 1921 utáni osztrák-magyar határ: a határ jelentősége Burgenland lakossága számára egyéni életrajzok példáján szemléltetve.

A Pápai névtani konferencia előadásai. Elhangzottak a Pannon Egyetem Neveléstudományi Intézetében, Pápa 2009 októberében. Szerk.: *Tungli Gyula*. A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 19. Kiadja a Pápai Művelődéstörténeti Társaság és a Pannon Egyetem Pápai Intézete. Pápa 2011. 50 old. – *Tungli Gyula:* Előszó; *Hoffmann István:* Pápa környéki helynevek történeti tanulságai; *Huszár Ágnes:* Felekezeti szempontú névadás a Pápa Református Kollégium anyakönyvei alapján; *Molnár Zoltán Miklós:* A volt Pápai járás földrajzi neveinek hangtani és alaktani tanúságtételéhez; *Somfai Balázs:* A táblacserétől az utcanévredezésig.

Perger Gyula: A pusztulás képei. Dobos Vilmos felvételei Győr 1944-es bombázásairól. *A Xántus János Múzeum katalógusai*, 2. Győr 2010. 359 old.

Péter I. Zoltán: Szecessziós építészet Nagyváradon. *Partiumi füzetek* 66. Szerk.: *Dukrét Géza*. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság – Varadinum Script Kiadó. Nagyvárad 2011. 182 old.

Péter I. Zoltán: Nagyvárad városháza. *Partiumi füzetek* 67. Szerk.: *Dukrét Géza*. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság – Varadinum Script Kiadó. Nagyvárad 2011. 70 old.

Pintér György: Plutyka, kajmó, dödőlle: szokások és hagyományok a Vasi Hegyhát szívében, Gerskeráton. Kiadja a Gerskerátért Baráti Kör. 2011. 147 old. – Az egykori két településről, Gerséről és Karátföldről, az összevonásukkal létrejött Gerskerát népi építészetről, gazdálkodásáról, népviseletéről, ételeiről, jeles napjairól, ünnepeiről, népszokásairól.

Puskás Béla: Várda. Községtörténeti tanulmányok. Polgármesteri Hivatal. Várda 2010. 67 old.

Pünkösti Árpád: A kereszt gombja: az ORFI esete az Istenes Szent János Betegápoló Renddel. *Magyarország felfedezése*. Osiris. Bp. 2010. 363 old.

Redemptio. A jász és a kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: Hortiné dr. Bathó Edit. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2011. 3. 24 old. – A tartalomról: *Hámos Elemérné Mikecz Teodóra:* Az igazságügy miniszter és családja a boldogházi tanyavilágban; *Lukácsi László:* Adatok a jászági Lukácsi családok történetéhez; *Fodor István Ferenc:* László Gergely – Jákóhalma '48-as honvédek (1824–1907); *Basa László:* A jászkun honvédek utódai a tavaszi emlékhadjáratban; Emlékezés őseink nagy tetteire – *Bugyi Gábor* képei a redemptios ünnepekről; *Németh József:* Visszaemlékezés a kitelepítések 60. évfordulójára; *Gulyás Erzsébet:* Székely Mihály emlékszóba a jászberényi Városi Könyvtárban; *Fülöp Istvánné:* Jásztelek a Tavaszi Emlékhadjáratban; *Gurzó K. Enikő:* 105 éve született Betlenfalvi Simon Ferenc; *Baksa Brigitta:* Blaskovich Napok Tápiószelén; *Víg Márta:* „... ilosvai Varga Imre nagykapitány emlékezete ...” (1814–1866).

Redemptio. A jász és a kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: Hortiné dr. Bathó Edit. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2011. 4. 24 old. – A tartalomról: *Cseh János:* Egy bór- vagy fámegmunkáló vasesszék a gepidák korából; *Vincze János:* Az utolsó kolerajárvány Jászladányon; *Hortiné dr. Bathó Edit:* Üzenet a múltból – Időszaki kiállítás a Jász Múzeumban; *Gulyás Katalin:* Helytörténeti pályázatok eredményhirdetése Szolnok; *Iris – Bugyi Gábor:* Helytörténeti vetélkedő a Jászágrról; *dr. Farkas Ferenc:* A jászok világtalálkozója Jásziványon; *Klavida Imre* címzetes kanonok Jászságról; *Dijas, Mizsei Tibor:* Ikertölgyes Jászteleknél; *Zámbari János:* Jánoshida ünnepe; *Fodor István Ferenc:* Búcsú Molnár Istvántól, a Jászágrról jeles néprajzyűjtőtől; *Mátics Béláné:* Jászsági Népi ételek X. Főzőversenye; *Hortiné dr. Bathó Edit:* A Jászsági Hagományörző Egylet a brentonok földjén; *Víg Márta:* Szomszédolás: Kenderes – Horthy-túra.

Református Kalendárium a 2011. esztendőre. Szerk.: *Bereczki András*. Kiadja a Királyhágómelléki Református egyházkerület. Nagyvárad 2011. 288 old. – A tartalomról: *Fazekas Ildikó*: Az Avasfelsőfalu Református Egyházközség története; *Püspök Sándor Csaba*: A Zilah-Belvárosi Református Egyházközség; *Zsigmond Attila*: Jelenetek a régi zilahi diákegyletből; *Fazekas Sándor*: „Csak addig él egy nemzet, amíg van hagyomány” – Varsolc; *Kiss Miklós*: A szilágyzoványi torony alatt; *Pál László*: A Pósalaki Református Egyházközség története; *Pál László*: A Zathureczkyek egyházi kötődése; *Gavrucza Tibor*: Óvoda és Ifjúsági Központ Székelyhídon; *Balázs Dénes*: Felekezeti iskola Erőmihályfalván; *Rákosi Jenő*: A szentjóbí gyülekezet élete; *Vetési László*: Bunyaszekszárdi falutalálkozó – falu nélkül; *Veres-Kovács Attila*: Reformátusként a katolikus Csángóföldön; *Bereczki András*: Nyugati végvárokon [az ausztriai Felsőörben]; *Geréb Miklós*: Mi fán terem a református? Avagy önmeghatározásunk a XVI. sz-d-i magyar protestáns zsinatok határozataiban; *Bereczki András*: Rekvjem a kolozsvári hóstátiakért; *Mihálka Zoltán*: A Rákóczi-szabadságharc történelmi fénye; *Kupán Árpád*: A Rákóczi-kultusz újjáélesztése; *Járosi Éva*: Bessenyei György, a „bíhari remete”; *Járosi Éva*: Kriza János, a székely népköltészet nyomában.

Reiter László: Emlekezettel adjuk mindenkinek... Mozaikok Balassagyarmat történetéhez. Összeáll.: *Vas Ágnes*. Madách Imre Városi Könyvtár. Balassagyarmat 2010. 270 old.

Resko Sándor: Komáromfűs. A pannonhalmi főapátság praedialista nemeseinek székhelye. Ász Studio. Komáromfűs. 2010. 304 old.

Rostás Péter: Mánásrok lakberendezője – a Friedrich Ottó Schmidt Lakberendezőház története (1858–1918). Geopen. Bp. 2010. 440 old.

Sarnóczay György: Kistétény társasági élete a századelőn. Kiadja a Budatétényi Polgári Kör. Bp. 2011. 14 old.

Sasvári László – Diószegi György: A pest-budai görögök. Ford.: *Sztefopulosz Vaszilisz*. *Ellinika biblia* 6. UMK Bp. 2010. 72 old.

Sárvár. Szerk.: *Nagy Miklós*. Szülőföld Kvk., Szombathely 2011. 91 old.

Sárvár és környéke. Turistatérkép. Rajz: *Binder Izabella*. Ranlom & Keel. Sárvár 2011.

Schmidt Henrik: Tisza István boldog éve. (Reprint kiadás, 1923.) KT-Electronic Kft. Bp. 2011. 140 old.

Sikerés vidéki térségek. Szerk.: *Glatz Ferenc*. MTA Történettudományi Intézete – MTA Társadalomkutató Központ. Bp. 2010. 190 old. – *Glatz Ferenc*: Vidékpolitika, vidékfejlesztés és új intézményei; *Rechnitzer János*: Területi politika és vidékpolitika – együtt és külön; *Szörényiné Kukorelli Irén*: Változó vidék – sikeres vidékfejlesztés; *Gergely Sándor*: Nemzeti stratégia és a vidék felemelkedése; *Baj Gabriella*: Jánossomorja – a siker kisvárosa, a kisváros sikere; *Kundi Viktória*: A turizmus jelentősége hazánkban; *Horváth Eszter*: Sikeres település-e Hédevár?; *Peisser-Puli Edit*: Sikerek a szociális szolgálat-szervezésben egy nyugat-dunántúli kistérségi együttműködésben; *Reisinger Adrienn*: A civil társadalom mint a sikeres vidék záloga; *Tóth Péter*: Vidéki fejlesztési sikerek az információs társadalom építésében Magyarországon.

Siófok története 2010-ig. Főszerk.: *Gyarmati László*. Balatonpress. Siófok 2010. 368 old.

Sokorópátkai krónika, 1990–2010. Szerk.: *Edeleányi Adél*. Kiadja az Önkormányzat. Győr – Sokorópátka. 2010. 163 old.

Somogyi Honismeret Fel. szerk.: *dr. Sipos Csaba*. Kiadja a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Kaposvár 2011. 1. 112 old. – *Dr. Sipos Csaba*: A „Somogyi Honismeret” jubileumára; *Tóth Dénes*: A táj örök vonzásában; *dr. Horváth József*: A csurgói agrárképzés kezdete; *dr. Balogh Mihály*: Rege a csurgói tehénről; *Lévai József György*: Mária-szentély sárkánytó-pusztán; *dr. Király Lajos*: A somogyi nyelvjárások képe száz év távlatában; *Mihály Gyula*: A kötői kerbájt; *Horváthné Molnár Katalin*: A szecesszió kaposvári épületeiről; *Varga István*: Nemesek és arisztokraták Fonyódon; *Kiss Kálmán*: Pap Béla István Dömötör; *F. Bodó Imre*: Tiszteletadás Sipos Gyulának; *dr. T. Mérey Klára*: Kutatói életpályá; *L. Kapitány Orsolya*: Somogyinál is somogyibb (Knézy Judit); *Lőrincz Sándor*: Az Alma Mater köszöntése.

Sopron. Összeáll.: *Jankó Ferenc*, *Kücsán József* és *Szende Katalin*. *Magyar város történeti atlasz*, 1. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága Soproni Múzeuma – Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron 2010. 87 old.

Sorsok, életek, családok 2. Audiovizuális emlékgyűjtés Pusztaszabolcsban. Szerk.: *Királyné Molnár Orsolya* és *Patnai Erika*. Pusztaszabolcs 2010. 94 old.

Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László: Egyházüldözés és egyházüldözök a Kádár-korszakban. Szent István Társulat. Bp. 2011. 400 old.

Szabó Márton dr.: Szék község monográfiája – Néprajz és néphagyomány. Stúdium Kiadó. Kolozsvár 2010.

Szentgotthárd és a Rába-vidék. Szerk.: *Bodorkás András*, köszöntő: *Huszár Gábor*. Szülőföld Kvk., Szombathely 2011. 127 old.

Szécsi Antal: „...Maga-felejtő sorsunk halk tudója...” Borbáth Károly élete és munkássága. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület – Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont, Székelyudvarhely 2008. 126 old.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Lövételi Lázár László*. Kiadja Hargita Megye Önkormányzata Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2011. 8. 194. old. – A tartalomról: **SZÉK – TEGNAP ÉS MA**: *Széki-Soós János*: Előjáróban; *Vári Attila*: Székéről, mintha mese lenne; *Nádasdy Borbála*: Szék. Tegnep. Ma. És – talán – holnap; *Kovács István*: Próbátétel; *Józsa Márta*: A tanárnő lánya; *Juhosné Szász Rozália*: Áldó szellemek; *Józsa Péter*: Szék a magasban; *ifj. Csoóri Sándor*: Az én iskoláim; „Akkor Széken a hagyomány rendje még döbbenetes erővel érvényesül” – *Halász Péter* beszélget a 80 éves Andrásfalvy Bertalanal; A széki zenéről, mely olyan, mint a kenyér, a víz és a levegő – *Simó Márton* beszélget Csoóri S. Sándor és Soós András népzeneészekkel; *Simó Márton* – *Széki-Soós János*: „Látom az életem nem igen gyönyörű...”; *Carlile-Kovács Flóra*: A széki írásbeliség; *Székely Csilla-Katalin*: Van-e jövője a nagy múltú Székvárosnak?; Van-e jövője a nagy múltú Székvárosnak?; *Veres Emese-Gyöngyvér*: Szék község monográfiája.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Lövételi Lázár László*. Kiadja Hargita Megye Önkormányzata Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2011. 9. 194. old. – A tartalomról: Gyermekkori életképek – történelmi háttérrel – *Oláh-Gál Elvira* beszélget gróf Bethlen Anikóval; *Oláh Sándor*: Párbeszéd a jelenről: falusi hétköznapiak a

Szekélyföldön; *Balázs Lajos dr.* A kibékülés lelki ingája a parasztember haláltusájában.

Szémann Richárd: Házak, életutak. *Kertvárosi helytörténeti füzetek* 22. Corvin Műv. Ház. 2011. 146 old.

Széphegyi Istvánné: Gönyői hajós krónika. Gönyői Honismereti Egylet, Competitor-21 Kiadó Kft. Gönyű – Győr. 2010. 184 old.

A Szigetköz állattani értékei. Szerk.: *Gubányi András és Mészáros Ferenc.* Magyar Természettudományi Múzeum. Bp. 2010. 190 old.

Szilbekné Cseh Györgyi: Győri séta a századfordulón. Az 1900-as év kulturális eseményei egy újság tükrében. Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár. Győr 2010. 74 old.

Szekélyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Lövetei László László.* Kiadja Hargita Megye Önkormányzata Hargita Kiadóhivatal. Csikszentreda 2011. 8. 194. old.

Szombathely, a püspöki város. Képeskönyv. Szerk.: *Pap Norbert;* köszöntő: *Veres András;* képek: *Németh József, Tóth Imre.* Szülőföld Kvk., Szombathely 2011. 91 old.

Szommer Ildikó – Kovács Géza: Szombathely. MG Kereskedelmi és Szolgáltató Bt. Szombathely 2010.

Szőcs Tibor: Emlékek és gondolatok egy gimnáziumról. Általános Iskola és Gimnázium Hegyeshalom 1964–1979. Általános Iskola és Gimnázium. Hegyeshalom 2009. 60 old.

A tabáni tűzvész 200. évfordulója. *Tabáni füzetek*, 7. Kiadja a Tabáni Társaság. Bp. 2010. 37 old.

Takács Ferenc: Nemesböd története: helytörténeti összefoglalás. Bőv. szerzői kiad. Szombathely 2011. 254 old.

Takács Istvánné: Az örökkévalóság kertje. Győr-Révfülvé temetőjének története. Kiadja a Megyei Jogú Város Önkormányzata. Győr 2010. 54 és 23 old.

Tibola Imre: A Milleniumi Év ajándéka: a Fő térre visszakerült Szentháromság-szobor. Fotó: *Tóth Imre.* Kiadja a Keresztény Egészségügyiek Dr. Batthyány László Társasága. Szombathely 2011. 83 old.

Történelmi Magazin. Független kulturális folyóirat. Szerkeszti: *Kádár Gyula.* Kiadja a Scribae Kádár Könyv és Lapkiadó. Sepsiszentgyörgy 2010. 3. 40 old. – A tartalomról: *Bakó Géza:* Kézdí székelyek a XII–XIII. században; *Balázs Sándor:* A Bolyai Egyetem felszámolása 3.; *Zágoni Jenő:* Gábor Áron; *Rab Sándor:* A Székely Mikó Református Gimnázium 1945 és 1948 között 2.; *Kulcsár Lajos – Kós Károly:* Levél a balászfalvi gyűlésről; *Bence Mihály:* A kolozsvári félbeszakított előadás; *dr. Balogh Júlia:* Mesél egy volt szekuritátés: a román titkosszolgálat és a magyarok; *Bayer Zolt:* Horthy a vonakodó csatlós; *Rabocska László:* Barangolások a két Homoród mentén; *Kádár Gyula:* Erdély és Háromszék 1948 őszén.

Történelmi Magazin. Független kulturális folyóirat. Szerkeszti: *Kádár Gyula.* Kiadja a Scribae Kádár Könyv és Lapkiadó. Sepsiszentgyörgy 2010. 4. 40 old. – A tartalomról: *Bakó Géza:* A területi szervezet kezdetei; *Rab Sándor:* A Székely Mikó Református Gimnázium 1945 és 1948 között 3.; *Balázs Sándor:* A Bolyai Egyetem felszámolása 4.; *dr. Balogh Júlia:* Mesél egy volt szekuritátés: a román titkosszolgálat és a magyarok; *Kádár Gyula:* A békediktátumok; *Bakócz Tamás,* a pápajelölt.

Történelmi Magazin. Független kulturális folyóirat. Szerkeszti: *Kádár Gyula.* Kiadja a Scribae Kádár Könyv és Lapkiadó. Sepsiszentgyörgy 2010. 5. 40 old. – A tartalomról: *Bakó Géza:* A székely társadalmi harcok 1342-ben; *Balogh János:* A székely dullók; *Rab Sándor:* A Székely Mikó Református Gimnázium 1945 és 1948 között 3.; *Balázs Sándor:* A Bolyai Egyetem felszámolása 4.; *dr. Balogh Júlia:* Mesél egy volt szekuritátés: a román titkosszolgálat és a magyarok 3.; *Asztalos Lajos:* Ioan Fadrusz, István, a Szent, meg a többiek; *Kádár Gyula:* Mátyás román király és a román vezérek; *Rabocska László:* Berek és az Ojtozi-szoros; *Póto János:* Az ezredévi emlékművek története; *Fenyvesi László:* Mátyás király „Fekete serege”.

Történelmi Magazin. Független kulturális folyóirat. Szerkeszti: *Kádár Gyula.* Kiadja a Scribae Kádár Könyv és Lapkiadó. Sepsiszentgyörgy 2010. 6–8. 40 old. – A tartalomról: *Bakó Géza:* A székely társadalmi harcok 1342-ben; *Frigyesy Ágnes:* Alapítványt hoztak létre a tömeges délvidéki vérengzések kiviszgálására; *Bence Mihály:* Kánya Kálmán; *Balázs Sándor:* A Bolyai Egyetem felszámolása 5.; *dr. Balogh Júlia:* Mesél egy volt szekuritátés: a román titkosszolgálat és a magyarok 4.; *Asztalos Lajos:* Ioan Fadrusz, István, a Szent, meg a többiek; *Jóna Dávid:* Holokauszt magyar és román módra; *Frigyesy Ágnes:* Kiosztották a Szervátiusz Jenő-díjat; *Rabocska László:* Szovátán. Erdély turisztikai központjában; *Póto János:* Az ezredévi emlékművek története 2.; *Fenyvesi László:* Mátyás király „Fekete serege” 2.; *Balogh Béni:* A repülő akasztófa; *Kádár Gyula:* István király műve.

Történelmi Magazin. Független kulturális folyóirat. Szerkeszti: *Kádár Gyula.* Kiadja a Scribae Kádár Könyv és Lapkiadó. Sepsiszentgyörgy 2010. 11. 40 old. – A tartalomról: *Kádár Gyula:* Illyefalva címere; *Rab Sándor:* A Székely Mikó Református Gimnázium 1945 és 1948 között 8.; *Csibi Kinga:* Mechwart András, a nagy gyár-alapító; *Bence Mihály:* Katyn magyar szemmel; *Asztalos Lajos:* Ioan Fadrusz, István, a Szent, meg a többiek 5.; *Rabocska László:* Barangolás az Olt mentén; *Pénzes Lóránd:* Bizánc és a magyar honfoglalás; *Kádár Gyula:* A magyar törzsek a honfoglalás előtt.

Történelmi Magazin. Független kulturális folyóirat. Szerkeszti: *Kádár Gyula.* Kiadja a Scribae Kádár Könyv és Lapkiadó. Sepsiszentgyörgy 2010. 12. 40 old. – A tartalomról: *Kádár Gyula:* Ezüsthátró a Székelyföld hátán; *Komán János:* Bodor Ferenc, Gábor Áron testi-lelki jó barátja; *Asztalos Lajos:* Ioan Fadrusz, István, a Szent, meg a többiek 5.; *Rabocska László:* Kilyén, Uzon, Szentivánlaborfalva értékei; *K. Gy.:* Az Árpád vezette honfoglalók útja.

Történelmi Magazin. Független kulturális folyóirat. Szerkeszti: *Kádár Gyula.* Kiadja a Scribae Kádár Könyv és Lapkiadó. Sepsiszentgyörgy 2011. 1. 40 old. – A tartalomról: *Csetri Elek:* Bethlen Gábor testamentuma; *Albert Ernő:* Madéfalvi veszedelem; *Szekeres Attila István:* Székely szimbólumok nyomában; *Asztalos Lajos:* Ioan Fadrusz, István, a Szent, meg a többiek 7.; *Asztalos Lajos:* Ioan Fadrusz, István, a Szent, meg a többiek 5.; *Nagy János:* Bodola a középkorban; *Rabocska László:* Kilyén, Uzon, Szentivánlaborfalva értékei 2.; *Kádár Gyula:* Székely szimbólumok nyomában; *Kádár Gyula:* A 10. sz. a magyarok százada.

Összeállította: *Halász Péter*

*A Honismereti Akadémia nyitónapjáról, Eger, 2012. július 2.
(Mándli Gyula felvételei)*

Pósa Ede képeiből

Pécselyi délután

Pocsolya